

HİTİTLER'DE “FIRTINA TANRISI” İLE “BOĞA KÜLTÜ” ÜZERİNE BAZI GÖZLEMLER VE YORUMLAR

Savaş Özkan SAVAŞ

“Bin Tanrılı” bir toplum olan Hititler birçok kültürel öğeyi Anadolu'nun önceki halklarından devralmışlardır¹. Bu da bazı dini kavramların erken dönemlerden geldiğine işaret eder. Yüzyıllar içinde gelişmiş olan Hitit dini, gerek orijinal gerekse başka kültürlerden alınmış sayısız dini geleneğin bir sentezini temsil eder.

Mezopotamya kaynakları² ile ortaya konulan benzerlikler hemen dikkati çekmektedir. Hititler yazı sanatıyla birlikte Babil'den bazı dini kavramları ve uygulamaları da almışlardır³ (özellikle Mitolojik unsurların da etkisi altında kalarak şekillenmiş bir dini yapılanma söz konusu olmuştur)⁴.

Boğa kültünün, Mezopotamya'da olduğu gibi Anadolu'da da⁵, geyik kültü ile birlikte Hititler'den önceki dönemlerin kültürlerinde büyük bir kutsallıkla⁶ yaşatıldığı görülmektedir⁷. Bu kültün en eski

¹ O.R.Gurney, *Some Aspects of Hittite Religion*, Oxford 1977; V.Haas, *Geschichte der Hethitischen Religion*, (HdOr 1/15) Leiden 1994; I.Singer, *Israel Oriental Studies (IOS) 14*, 1994, s.81vd.; C.Karasu, 1996 yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara 1997, s.175-190.

² H.Demircioğlu, *Der Gott auf dem Stier*, *Geschichte eines religiöse Bildtypus*, Berlin 1939, s.4vd.; D.van Buren, *Symbols of the Gods in Mesopotamian Art*, Roma 1945.

³ M.Hutter, *Fs Popko*, 2002, s.187-196.

⁴ Hititler Akadlar'dan sanat eserlerinin yanı sıra, kelime bilgisi, fal-büyü ve tıbbi metinler ile edebi eserler, tanrısal ilahiler, destanlar ve aynı zamanda tarihi geleneksel edebiyatı aktarmışlardır. Böylelikle Babil'den alınan öğeler Hititler'in gelenek ve edebi yapılanmasıyla birlikte dini karakterini de şekillendirmiştir. H.G.Güterbock, *ZA 44*, 1938, s.45vd.

⁵ Ayrıntılı tüm inceleme ve değerlendirmeler için önemle bkz. H.Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, (AÜDTCFY 157) Ankara 1965, s.40-61.

⁶ F.Hançar, *Belleten 9/34*, 1945, s.263-275; M.Riemscheineider, *Der Wettergott*, Leipzig 1956. A.C.Günter, *History of the Animal World in the Ancient Near East*, Leiden 2002, s.79vd.; C.Breniquet, (aynı eser), s.145vd.

⁷ Çatalhöyük'te (Neolitik Çağ'da) bütün görkemiyle gücü simgeleyen boğa başları. insan kabartmalarının bulunduğu kült binasını süslemiştir [M.Özdoğan, *ArkeoAtlas Dergisi 1*, 2002, s.94,97,99]; Göbeklitepe, [s.74]; Tepecik-Çiftlik, [E.Bıçakçı, *ArkeoAtlas Dergisi 1*, 2002, s.138]; İkitiztepe'den, arsenikli bakırdan boynuzlu plakalar (ikili, çoklu ve ikiz çoklu) [Ö.Bilgi, *Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri*,

örnekleri Mezopotamya kültürü⁸ Sumerler'de tanrılık alameti boğa boynuzlu taç; Babil'de bir altar üzerinde boynuz başlıklı sembol⁹ olarak görülmeye başlamıştır¹⁰. Mezopotamya'nın sıcaktan kavru lan kızgın ovalarının aksine, Anadolu bulutların ülkesidir ve bu nedenle de Anadolu'daki Hititler'in karakteristik tanrısı olarak Fırtına Tanrısı ön plana çıkmıştır¹¹ (Bu tanrıya Mısır panteonunda da rastlamaktayız¹²). Çiviyazılı kaynaklar, bu tanrının kültürünün birçok kentle ilişkili olduğunu belgelerken; bazı yerel anıtlar da onun çeşitli tiplerini gösterir. Suriye sanatında bu tanrı, tek başına ayakta durmaktadır; Anadolu'da ise simgesel biçimde dağların tepelerinde boğaların çektiği bir arabayı dizginlerinden tutarak sürerken tasvir edilmiştir¹³.

(TASKVY: 4/1) İstanbul 2001, s.98, Res.76a-b-c, s.112 Res.150'deki Çatalhöyük boynuzlu sekilerle de önemle krş.]; Camız'lı Mağara, geyik ve boğa başları (kartal ve tavşan) tasvirleri [H.Gonnet, StBoT 45, 2001, s.156vd. Fig.2vd.].

⁸ F.E.Zeuner, A History Domesticated Animals, London 1963, s.215-221.

⁹ J.Black-A.Green, Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, London 1992, s.102 ve Fig.80.

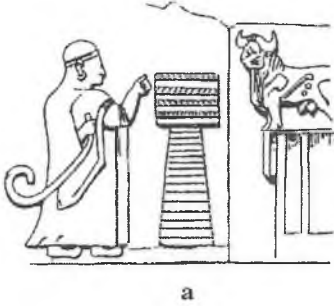
¹⁰ R.M.Boehmer, RIA 4, 1972-1975, 1975, s.431-434. Aynı zamanda, "İr"lerin bazı aksamlarında da boğanın kendisi veya boynuzu sembol olarak dikkati çekmektedir. D.Collon, RIA 6, 1980-1983, 1983, s.576 Fig.1 ve 578 Fig.4; B.Dinçol, Eski Önasya ve Mısır'da Müzik, (EBEY No.11) İstanbul 1999, s.21.

¹¹ O.R.Gurney, Hititler, 2001, s.116; inceleme için krş. H.J.Deighton. The 'Weather-God' in Hittite Anatolia, (B.A.R. 143) Oxford 1982, s.1vd. (=Kritikleri için bkz. O.R.Gurney, JRAS 1983, s.281-282; V.Haas, OLZ 80, 1985, s.461-463).

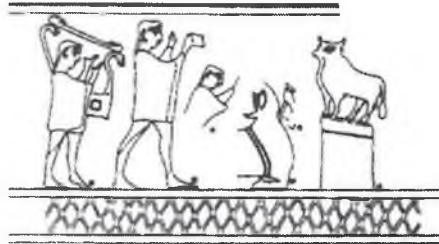
¹² İ.Ö.8.yüzyıla ait olup Malatya'da bulunmuş olan bir taş kabartmada Illuġanka yılanıyla Fırtına Tanrısının mücadelesini tasvirine rastlanmaktadır. Bu mücadele Büyük Hitit Devleti zamanında bir efsanenin iki ayrı versiyonu halinde yazılan metinlerde kaydedilmiştir. Malatya kabartmasında kıvrılan bir yılanı mızrağı ile öldürmekte olan Fırtına Tanrısının arkasında (efsane rolü olan) Fırtına Tanrısının oğlu ayakta durmaktadır. Bu sahne Ramses II (İ.Ö.13. yy.) bir skarebede de görülmektedir. Fakat Fırtına Tanrısı burada kanatlı olarak gösterilmiştir. H.Th.Bossert. III.TTKBildirileri, 1948, s.62.

¹³ Hitit sanatının yabancı unsurları içine almadaki yeteneği Yazılıkaya Figür 42 tarafından gösterilmektedir; Fırtına Tanrısı iki Dağ Tanrısının arasında ayakta duruyor ve buzağı sembolündeki oğlu ona eşlik ediyor. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin mühür nişanları Fırtına Tanrısını, onun sıfatı olan boğanın sırtında iki dağın zirvesinden yukarı çıkarken gösteriyor, bu kompozisyon eski bir Anadolu geleneği. Ama hemen hemen daha önce olduğu gibi, Fırtına Tanrısının herbir ayağının ayrı bir dağın üzerinde olduğu tasviri, Suriye mühürlerinde yüzyıllarca devam eden bir motiftir. Fırtına Tanrısının iki dağı için bu şeklin bilinen en eski örneği 2.binyılın ikinci yarısında Suriye Mitanni silindiri mühürlerinde görülmekteyken kutsal dağın Dağ Tanrısı (antropomorf) şekli 3.binyılda Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır. Bu yeni grubun daha sonraki bütün tasvirleri Hitit'e aittir. Yorum ve karşılaştırmalar için bkz. R.L.Alexander. The Sculpture and Sculptors of Yazılıkaya, London-Toronto 1986, s.124-125.

Boğa, Fırtına Tanrısının kutsal hayvanıdır ve Alacahöyük ortostatlarındaki¹⁴ ve İnandık vazosundaki örneği ile kült sembolü¹⁵ olarak bir sunak üzerinde tek başına ayakta dururken de (veya ona boğa kurban edilirken)¹⁶ görülebilir.

a) Kral, Fırtına Tanrısının sembolü boğayı kutsarken. Alacahöyük

b İnandık Vazosu

Eski Hitit Dönemi (İ.Ö.1650-1400) dini metinlerinde Fırtına Tanrısının birçok yansıması vardır ve Hatti'nin Fırtına Tanrısı veya Gögün Fırtına Tanrısı olarak panteonda ilk sırayı alır. Hitit panteonunun başında ilahi çift olan Fırtına Tanrısı ile Arinna'nın Güneş Tanrıçası; onların erkek evlatları Nerik ve Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı bilinmektedir¹⁷.

Metinlerde "Hatti'nin Fırtına Tanrısı" ile "Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı" çeşitli bahislerle kutsanarak anılırlar:

KUB VI 45 Vs.I (dupl. KUB VI 46 Vs.I 13vd.)¹⁸:

12 ... ^D U [KUR ^{UR}] ^U GIŞPA-ti LUGAL ŞA-ME-E BE KUR ^{URU} GIŞPA-ti EN- IA	12 ... Hatti [ülkesin]in Fırtına Tanrısı, Gögün kralı, Hatti ülkesinin efendisi/sahibi, beyim;
--	--

¹⁴ M.Darga, Hitit Sanatı, İstanbul 1992, s.134vd. ve Res.138.

¹⁵ H.G.Güterbock, Siegel aus Boğazköy II, (AfO B 7) Berlin 1942, s.13vd.; U.Seidl, RIA 6, 1980-1983, 1983, s.314-319; J.Renger, RIA 6, 1980-1983, 1983, s.307-314.

¹⁶ İnandık vazosunun 2. frizinde, Alacahöyük benzeri boğa heykeli sunağı bulunmaktadır. Aynı zamanda bu sunağın hemen önünde yere çöktürülmüş kurbanlık boğayı kesme sahnesi vardır. T.Özgüç, İnandıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi, (TTKY 5/43) Ankara 1988, s.20, Res. 64 N.18.

¹⁷ M.Popko, Şulmu 3, 1986, Prague 1988 [1989], s.273-285; G.McMahon, CANE 3, 1995, s.1990.

¹⁸ H.Demircioğlu, Stier, 1939. s.123 d.n.293.

13 ^D U ^{URU} Zi-ip-la-an[-da] EN-IA ŠA ^D U a-aš-ša-ia-an-za DUMU-aš	13 Zippalan[da] şehrinin Fırtına Tanrısı, beyim, sevgili Fırtına Tanrısının oğlu,
14 EN KUR ^{URU} GIŠPA-ti ^D Še-ri-iš (!) ^{GU} 4 (!)Hur-ri(!)-[iš]	14 Hatti ülkesinin beyi; Tanrı Šeri, boğa(!) Hurri(!) ...

KUB XXI 27 Rs.III¹⁹:

43 ^D Zi-in-tu-hi-i-iš GAŠAN-IA ŠA ^D IŠKUR	43 Hakimem Tanrıça Zintuhi, Fırtına Tanrısı
44 ^D UTU ^{URU} PÚ-na-ia a-aš-ša-ia-an- za ha-aš-ša-aš	44 ve Arinna'nın Güneş Tanrıçasının sevgili torunu.

KUB XXI 27 Rs.III²⁰:

4 [.....] nu-kán ^D IŠKUR-ni tu-el hu- uh-hi	4 [.....] ve Fırtına Tanrısı, senin büyükbaban
5 [. A-NA(?)] ^D UTU ^{URU} PÚ-na tu-el ha-an-ni	5 [. . .] Arinna'nın Güneş Tanrıçası, senin büyükannen

KUB XXI 27 Rs.III²¹:

15 [. A-NA] ^D IŠKUR A-BI-KA Ú A-NA ^D UTU ^{URU} PÚ-na AMA-KA	15 Fırtına Tanrısı [. .], senin baban ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası, senin annen
---	---

Eski Hitit dini metinleri ve tanrı listelerinde, Nerik²² ve Zippalanda Fırtına Tanrılarının²³ panteon içinde üstün pozisyonda yer aldıklarını görmekteyiz²⁴. Lihzina²⁵ ve Ta/emelha Fırtına Tanrılarının da belli bir uzaklıkta ve önemde anıldığı anlaşılmaktadır²⁶. Bununla beraber, Asur Fırtına Tanrılarının ise, açıkça güneye (Kizzuuaatna'ya yakın) ve de güneydoğuya ait olduğu anlaşılmaktadır. Devletin en

¹⁹ H.Demircioğlu, Stier, 1939, s.61; A.Götze, Kleinasien, 1933, s.126 d.n.20.

²⁰ H.Demircioğlu, Stier, 1939, s.61; A.Götze, Kleinasien, 1933, s.126 d.n.20.

²¹ H.Demircioğlu, Stier, 1939, s.61; A.Götze, Kleinasien, 1933, s.126 d.n.20.

²² J.G.Macqueen, AnSt 9, 1959, s.171-175.

²³ M.Popko, Şulmu 3, 1986, 1988 [1989] s.273vd.; -, THeth 21, 1994.

²⁴ KUB I 17 Vs.II 31-34: "Kral oturarak Fırtına Tanrısını, Zippalanda Şehrinin Fırtına Tanrısını altın(dan) sığır BİBRU'su ile içer". Y.Coşkun, TTKBildirileri 7/1, 1972, s.95.

²⁵ O.Soyşal, Fs Popko (Silva Anatolica, ed.P.Taracha), Warsaw 2002, s.327vd.

²⁶ KUB XXXVIII 12 Vs.II 6-11: "Lihzina şehri Fırtına Tanrısı: Tanrı tasvirini şimdi tekrar yaptılar. Ona (bir tapınak yaptılar. ^{GIŠ}HUR pitarhaida-bayramları (ile) (tanrı kültü) zenginleştirildi. Onun ... 'de iki bayram (vardır). (Bunun) içinde: bir gök gürlütüsü bayramı (ve) bir hasat bayramı (vardır). ..." M.Darga, Karahna Şehri Kült-Envanteri (KBo XXXVIII 12), (İst.Üniv.Ed.Fak.Yay. No.1825) İstanbul, 1973, s.9vd.

önemli belgeleri olan, tanrı listelerinde de çok çeşitli özellikler taşıyan Fırtına Tanrılarının adı geçmektedir²⁷.

Birçok devletlerarası antlaşmada üzerine ant içilen Şarişsa'nın Fırtına Tanrısından da önemle bahsedilir (Kadeş Barış Antlaşması'nda 12 şehrin Fırtına Tanrısı üzerine yemin edilirken). 1994 yılında Sivas-Başören/Kuşaklı'da bulunan tabletlerle Şarişsa'nın = Kuşaklı olduğu ortaya çıkmıştır. Buradaki bir bayram töreninin anlatıldığı metinde şöyle denir: "*Kral ilkbaharda bayramı kutlamak için, Şarişsa'ya gittiğinde, kral şehre yaklaştığında, şehre yukarıya gitmez, aksine kral yukarı yola gider. Yukarıya Fırtına Tanrısının huuaşi-taşına...*". Bu tabletin bulunduğu Kuşaklı-Şarişsa'nın akropolünde Fırtına Tanrısının Büyük Tapmağı (ve eteğindeki Kuzey Teras Tapınağı); çok önemli bir buluntu olarak Fırtına Tanrısının kutsal boğalarının da ele geçmesiyle taçlandırılmıştır²⁸.

Hitit Devleti'nin resmi panteonuna göre, "Ḫatti'nin Fırtına Tanrısı"²⁹ ve bazen "Gögün Fırtına Tanrısı" olarak adlandırılan³⁰ bu tanrı Anitta metninde en yüksek tanrı olarak gösterilir³¹. Fırtına Tanrısı "**Gögün kral-hakimi, Ḫatti ülkesinin efendisi**"dir ve karısı Arinna'nın Güneş Tanrıçası gibi o da savaşlardan sorumludur ve de ulusun askeri geleceğiyle yakından ilişkilendirilmektedir³². Ama bu

²⁷ Hulaşsa/ija, Liḫzina, Tiliura, Karahna, Şahpina, Şarişsa, Uda, Zippalanda. Hişsaşhapa, Şapinuwa, Şamuha, Hurma, Kizzuwaatna, Ummanni, Pettijarik, Işhupitta, Taḫaja, Aleppo. G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, 1978, s.50-51; L.Jakob-Rost, MIO 8, 1961, s.188; V.Soucek-J.Siegelová, ArchOr 42, 1974, s.40vd. M.Darga, Karahna, 1973. Ph. Houwink ten Cate, Natural Phenomena, (ed.D.J.W.Meijer) Amsterdam 1992, s.145 d.n.60,61.

²⁸ A.Müller-Karpe-V.Müller-Karpe, ArkeoAtlas Dergisi 1, 2002, s.140-141.

²⁹ "DEUS.TONITRUS HATTI "Ḫatti'nin Fırtına Tanrısı" tanımı için çok açık bir örnek olarak Boğazköy-Güneykale yazıtı 1.2'de görülür. J.D.Hawkins, The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa (SÜDBURG), 1995, StBoT B3, 1995, s.22-23 ve 33.

³⁰ H.G.Güterbock, Neure Hethiterforschung, 1964, s.57vd. (= Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of H.G.Güterbock [AS 26], 1997, s.102vd.).

³¹ I.Singer, Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia, (StMed 9) Pavia 1995, s.345vd.

³² **Askeri başarıların ardındaki neden olarak genelde Fırtına Tanrısı gösterilmektedir.** Tanrıların savaş alanındaki aktif müdahaleleri ve mücadeleleri bilinmektedir. Metinlerde sıralama genellikle Fırtına Tanrısıyla başlar ve Güneş Tanrısı ya da Kirlarin/Doğanın Koruyucu Tanrısıyla devam eder. Kadeş savaşının sonrasında Hitit kralı III.Ḫattuşili ile II.Ramses arasında yapılan antlaşma metninde "Mısır'ın Güneş Tanrısı ile Ḫatti'nin Fırtına Tanrısı her iki ülke için kurmuş oldukları ilişkilerin ebedileşmesi" amacıyla anılırlar. O.R.Gurney, Hititler, 2001, s.120. ayrıca bkz. I.Singer, IOS 14, 1994, s.81vd.

ilişkilendirme kralın, özellikle Hatti ülkesi kralının hükümlerine verilen tanrısal güç söz konusu olunca resmi bir kutsallık daha kazanmaktadır. Böylelikle, ülke yönetimi krala verilirken bir kutsal hakimiyet halini alır:

“Ülke; yer, gök ve insanlarıyla Fırtına Tanrısındır. O, Labarnayı (kralı) yönetici hükümler yaptı (onu vekil tayin etti ‘maniyahhatallaş’) ve ona Hatti ülkesinin tümünü verdi. Labarna tüm ülkeyi yönetsin!”³³

Bu metin yerinden de anlaşılacağı üzere; birçok kültürde olduğu gibi Hititler’de de büyük kralın meşruluğunu ilahi bir seçim ve atama yapıyordu. Verilen ülke yönetimi ve üstlenilen koruma görevi her şeyin üstünde tutulan bir kutsallıktaydı:

“Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı bana, krala, ülkeyi ve evini (sarayı) emanet eden tanrılardı ve ben ülkeyi ve evini koruyorum.”³⁴

Burada, ortaya çıkan “*tabarna*” (tanrıların gözdesi)³⁵ ünvanı; taşıdığı anlam bakımından ilgi çekicidir. Bazı imparatorluk krallarından sonra; Kızıldağ’daki hiyeroglif yazıtlarında da bu sifata “Fırtına Tanrısının Gözdesi” olarak büyük kral Hartapusa’nın ünvanında rastlıyoruz³⁶.

İkonografide ilahi/kutsal koruma³⁷ işareti ilk defa Muqatalli’nin beş mührü üzerinde bulunuyor. Göğün Fırtına Tanrısı, yürüyüş esnasında büyük kralı elinden tutuyor ve onu göğsüne bastırıyor³⁸. Bu görüntüye, Yazılıkaya’da 81 no.lu kabartmada aynı

³³ IBoT I 30, A.Goetze, JCS I, 1947, s.90vd., krş. H.G.Güterbock, JAOS (Suppl.) 17, 1954, s.16; H.Gonnet, Hethitica 8, 1987, s.182vd. (“Bütün Hitit ülkesi labarna tarafından sonsuza kadar yönetilsin. Kim ki, kral labarna ve sınırlarına el uzatarsa Fırtına Tanrısı onu yok etsin”); krş. A.Ünal, Hititler-Etüler ve Anadolu Uygarlıkları. İstanbul 1999, s.247.

³⁴ KUB XXIX 1 Vs.I 17-19, E.Laroche, RA 41, 1957, s.74vd.; A.Archi, SMEA 1, 1966, s.109.

³⁵ Tanrıların gözdesi olan kral, Hitit ülkesininin mutlu kalabilmesi için tanrıların gözdesi olarak kalabilmeli. Fırtına Tanrısının Labarna’yı kral yapması; onun favorisini/gözdesini kral yapması anlamına gelmektedir. Yani “tanrıların favorisi/gözdesi” deyiimi tabarna’nın eski Anadolu ünvanı, Muqatalli krallığı altında Mezopotamya kökenli yeni bir anlam kazanıyor. H.Gonnet, Hethitica 8, 1987, s.183.

³⁶ Son olarak, Kargamış’ta kral Pisiris bunu kullanıyor. Bu sıfatı ilk kullanan I.Şuppiluliuma’dır.

³⁷ H.Klengel, Fs Popko, (Silva Anatolica, ed. P.Taracha) 2002, s.205-210.

³⁸ H.G.Güterbock, Siegel aus Boğazköy I, (AfO B 5) Berlin 1940, s.19vd.

şekilde Tanrı Şarruma büyük kral Tabarna IV.Tuḫaliya'yı korurken de rastlıyoruz (Hititler'de gücün içeriği özellikle *tab/par-* ile görülüp kökü analiz ediliyor)³⁹. Buna karşılık, en iyi vefa örneği; Hitit kralı II.Tuḫaliya'nın (±İ.Ö.1430), kazanmış olduğu askeri zaferden dönüşünde gördüğü ilahi yardımın minnettarlığını sunmak üzere beyi Fırtına Tanrısına hediye olarak sunmuş olduğu bronz kılıç üzerindeki yazıt gösterilebilir:

*"Büyük kral Duḫaliya Aššura ülkesini yerle bir ettiği zaman, bu kılıçları efendisi Fırtına Tanrısına adak olarak sundu"*⁴⁰.

Boğanın kült ve mite göre olan kutsallığı⁴¹ ile dinde sığır konusunun gerçek karakterini tanımak ve en eski zamanlardan itibaren⁴² izleyebilmek için elde bulunan materyalin tasnifi yapılmıştır⁴³. Bunlar, önemle Mezopotamya⁴⁴ ve Anadolu'nun tüm tasvirli sanat eserlerinde (Asur Ticaret Kolonileri⁴⁵ ile Hitit Devri'nde

³⁹ (Hitit monarşisi ve mitolojisi için) J.G.Macqueen, AnSt 9, 1959, s.180-184; F.Starke, RIA 6, 1980-1983, 1983, s.404-404; Tanrıların Gözdesi konusu ve tesbitleri için bkz. H.Gonnet, Hethitica 8, 1987, s.177-185; Labarna işaretlemesi için ayrıca bkz. J.D.Hawkins, StBoT B3, 1995, s.108-113.

⁴⁰ I-NU-MA ^mDu-ut-ḫa-li-ja LUGAL.GAL KUR ^{URU}A-aš-šu-ua Ú-ḫAL-LIḪ GÍR^{HLA} AN-NU-TIM A-NA ^DISKUR BE-LI-ŠU Ú-ŠE-LI. A.Ünal-A.Ertekin-İ.Ediz, Müze/Museum 4, 1990-1991 [1992], s.46vd.; A.Ünal, Antike Welt 13, 1991, s.256-257; -, Fs N.Özgüç, 1993, s.727-730; -, BMECCJ 11, 1999, s.207-226; -, Hititler-Etiler, 1999, s.262.

⁴¹ L.Malten, Der Stier in kult und mythischen Bild, JdI 43, 1928, s.98vd.

⁴² Eski Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Girit ve diğer kültürler için bkz. F.E.Zeuner, A History Domesticated Animals, London 1963, s.201-244.

⁴³ (1.) Sumer-Babil ve Asur panteonunda Boğa tanrıları (2.) Tanrı sembolü olarak boğa (3.) Boğa ünvanlı tanrılar (4.) Boynuzlu taç (5.) Boğa altarı. M.Tosun, 3. TTKBildirileri, 1948, s.65vd.

⁴⁴ Sumer-Babil dininde kutsal hayvanlar arasında ehli sığır ve ehlileştirilmemiş boğa görülmektedir. En eski zamanlardan beri Ur şehrinde Ay Tanrısına (daha doğrusu ay sembolüne) ait kutsal sığır sürülerine rastlanmaktadır. Özellikle ehlileştirilmemiş boğanın birçok çeşitteki tipleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tapınak ve sarayların kutsal bekçileri görevini gören sığır alametli melezi varlıkların geniş bir yer tuttuğu göze çarpmaktadır.

⁴⁵ II.binin geç dönemlerindeki bazı yerel Fırtına Tanrıları genellikle boğa heykeli veya heykelciği biçimindedir. Birden fazla Fırtına ve Yıldırım Tanrısının aynı mühür üzerinde yer aldığı görülür. Yıldırım çatalı veya mızrağı ve kamçısı olan tanrı "Yıldırım Tanrısı" olarak adlandırılır. Mezopotamyalı aslan-kartalın üzerindeki Fırtına Tanrısının Suriye-Mezopotamya kökenli olduğuna işaret edilmiştir. Bu nedenle o, yerli Anadolu arkadaşı Fırtına Tanrısı ile de karşılaştırılarak Adak olarak adlandırılmıştır. Ayrıca Fırtına Tanrısı sık sık boğaya binerken veya bazen de dizginleri elinde tuttuğu bir boğayla gösterilmiştir. Ayrıca zaman zaman da Yıldırım Tanrısı tarafından taşınan baltayı omuzlamıştır. Buradaki tesbit ve

özellikle mühür sanatıyla) kendini çok belirgin şekilde tüm unsurlarıyla ortaya koyar⁴⁶.

Hititler⁴⁷, kendilerinden önce yaşamış halklardan bir kültür devraldıklarında, tanrının adından başka aynı zamanda bunlara ait dinsel ayinlerdeki ünvanlarını ve bu sırada kullanılan kapların, aletlerin ve malzemelerin adlarını da kullanmaya devam etmişlerdir⁴⁸. Kökeni Sumer-Babil olarak bilinen Fırtına Tanrısı, Hititler'den daha sonra Anadolu ve Eski Yunan'da almış olduğu epithetleri ve işlevleri açısından genellikle farklılıklar gösterse de; ortak epithetlerin kullanıldığı kültlere de sahiptir⁴⁹. Hitit kültüründe baş tanrı olan Fırtına Tanrısı gibi Hellen dünyasının baş tanrısı Zeus da, daha sonra; öncelikle, gök ve göksel olayların tanrısı olup, "ışık saçan", "yağmur yağdıran", "gök gürültüsü, şimşek ve yıldırım gibi atmosfer olaylarını yaratan ve yöneten" büyük tanrıydı⁵⁰. En yaygın sıfatları "Şimşek Çaktıran" ve "Gök Gürleten" kimliği, Anadolu'nun yerel tanrılarının kimlikleriyle birleştirilerek ve çoğu kez de yerel epithetler verilerek, bir Anadolu Tanrısı kimliğine dönüştürülmüş ve kültürleri oluşturulmuştur.

---

değerlendirmeler ile Koloni dönemi ikonografisinin diğer ayrıntıları için bkz. M.N.van Loon, *Anatolia in the Second Millennium B.C.*, Leiden 1985, s.7vd., krş. V.Haas-I.Wegner, *Akyurt-Devam Anı Kitabı*, 1995, s.167-171 ve Lev.7a.

⁴⁶ N.W.Leinward, *A Study of Anatolian Weathergods of the Old Assyrian Colony Period*. Michigan 1984'teki yayınında Fırtına Tanrısı ile boğanın mühürlerdeki ikonografik özellikleriyle birlikte tanımlamaları bulunmaktadır: **"Boğanın üzerinde duran tanrı"** (Fig.1-27), **"Boğanın üzerinde üçdiş yabasıyla duran tanrı"** (Fig.28-32), **"Hareket halinde boğanın üzerinde duran tanrı"** (Fig.33-39), **"Boğanın üzerinde yularından dizginler halde duran tanrı"** (Fig.40-52), **"Dağlara basarak boğanın sırtında hakim durumdaki tanrı"** (Fig.53-57), **"Boğa adamların elleriyle başları üzerinde kaldırılmış boğa-tanrı"** (Fig.63-71), **"Keçi(ler) üzerindeki boğa-tanrı"** (Fig.72-75), **"Aslan(lar) üzerindeki boğa-tanrı"** (Fig.76-98), **"Akrep üzerindeki boğa-tanrı"** (Fig.99-104), **"Oturun tanrının önündeki boğa-tanrı"** (Fig.121-122), **"Tamamlanmamış boğa-tanrı"** (Fig.123-125), **"Boğa-adamların üzerindeki boğa"** (Fig.126), **"Keçi(ler) üzerindeki boğa"** (Fig.127-128), **"Aslan(lar) üzerindeki boğa"** (Fig.129-130), **"Podyum üzerindeki boğa"** (Fig.132-136,142), vb.

⁴⁷ T.Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, Oxford 1998; F.Starke, *Der Neue Pauly Enzyklopädie Der Antike*, Band 5, Stuttgart 1998, s.186vd. ile 521vd.

⁴⁸ Fakat sözkonusu özel sözcükler, genel ve günlük kelime hazinesinde yer almamaktaydı. Bundan başka, Anadolu'lular yeni yurtlarında bitki hayvan ve yeraltı zenginliklerini tanımış ve bunların adlarını kendi dillerine kabul etmişlerdir. G.Neumann, *Troja, Traum und Wirklichkeit*, Stuttgart 2001, s.49[=52].

⁴⁹ H.Demircioğlu, *Stier*, 1939, s.28vd.

⁵⁰ Bu güne kadar mitoloji yapıtlarında genellikle Zeus'un Hellen dünyasındaki yeri vurgulanmış, Anadolu'daki kültlerine çok kısa olarak değinilmiştir. N.Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültleri*, (S.-İ.Kıraç AMAE 2) İstanbul 2001, s.1vd.

[Gök gürlemesi kutlaması için "Yağmurun Fırtına Tanrısı" adına (Hakmiş'te de) yapılan bahar bayramı, ayrıntılarıyla bilinmektedir.]⁵¹:

"Yağmurun Fırtına Tanrısı: dışarıda huşaı-taşı durur. [...] Majestem temin etti. Tanrıyı kim tutarsa, onu (heykeli) o taşır. Hatti'nin Fırtına Tanrısının tapınağına koyarlar.

İlkbahar olduğunda/geldiğinde ve gök gürlediğinde harşi-kabını açarlar ve içindikileri ezerek öğütürler, (Fırtınalı-)Yağmurun Fırtına Tanrısı için 1 koyun [sunarlar]. Eti çiğ ve pişmiş olarak yere koyarlar. harşi-kabının kalın ekmeği, bir kap bira .. sunak/kaide için. Her biri bir avuç (dolusu) undan 30 somun ekmek, 3 kap bira .. gösteri için. Kalın ekmeği bölerler. Ritonları doldururlar. Yerler, içerler. Kapları gösteri için düzenlerler. 1 huppar- kabı bira, tümünü yere boşaltırlar. Tam o anda, şunu söylerler: '(Ey!) Fırtına Tanrısı, beyim, yağmur hareketi artırsın ve karanlık dünya doysun! Ve (Ey!) Fırtına Tanrısı, kalın ekmek bol olsun.'"

II.Murşili'nin, bir 'fırtına' esnasında kopan 'gök gürlemesi' sonucu korkudan dilinin tutulduğu bilinir. Bunun nedeni Fırtına Tanrısının kızgınlığına yorumlanır. Tedavisi için, bir vekil öküzün Kummanni'deki Fırtına Tanrısına gönderilmesi öngörülür. (Öküze, tipik Kizzuatu'nun Hurri terminolojisindeki gibi bir ayin eşlik eder). Tapınağa varıldığında hayvan, tanrıya sunulup, bazı kuşlar ile birlikte yakılmalıdır. Eğer hayvan yolda ölürse, diğer bir hayvan vekil olup yerinde yakılmalıdır. **"Bir öküz usulen seçilir ve süslenir, elleri üzerinde durmak suretiyle kralla bir tutulur ve Kummanni'ye yollanır"**⁵². Benzer bir ritüel de, kralın Ay Tanrısına duası sırasında yaşanır:

"Şimdi, sana daha önce geldiğim konuda beni duy. Ay Tanrısı, beyim, sen bana, Ay Tanrısı, bir işaret verdiğin zaman kötülüğü işaret ediyordun, gör! Yerim(d)e vekiller (tarpalliuş) tayin ettim. Şimdi bunları al (beni

⁵¹ KUB XXV 23 Rs.IV 47-59. C.W.Carter, Hittite Cult Inventories, (diss., University of Chicago) Chicago 1962, s.161vd.,172vd..

⁵² O.R.Gurney, Religion, 1977, s.55.

serbest bırak). Sonra onlar canlı boğayı Ay Tanrısının yüksek yerine sürerler ve o yüksek yerde onu kutsarlar. (Devam eden satırlar bozulmuştur, fakat boğanın öldürülüp (bir daha) yakıldığı kesindir, çünkü Ay Tanrısı kralın cenazesinin dumanını (koklamak değil!) görmek istemiştir. Kral dua eder: " Bu vekillerin ölmesine izin ver, fakat ben ölmeyeceğim"⁵³.

Fırtına Tanrısının Anadolu'daki farklı epithetleri ve kültlerinin yoğunluğu ile adanmış bayramları ve kutlamaları, onun bölgesel ya da kentsel düzenlemede anlaşılabilmesini güçleştirmiştir⁵⁴ [Birçoğu belli şehirlere aittir (örneğin: Kummanni⁵⁵, Nerik⁵⁶,

⁵³ KUB VII 10 H.M.Kümmel, StBoT 3, 1967, s.129vd.; O.R.Gurney, Religion, 1977, s.56.

⁵⁴ S.Alp, Beitrage zur Erforschung des hethitischen Tempels, Kultanlagen im Lichte der Keilschrifttexte, (TTKY 6/23) Ankara 1983; A.Archi, UF 5, 1973, s.7-27; V.Haas, Der Kult von Nerik, Ein Beitrag zur Religionsgeschichte, (StPohl 4) Rom 1970; -, Hethitische Berggötter und Hurritische Steindämonen. Riten, Kulte, and Mythen, Mainz 1982; V.Haas-G.Wilhelm, Hurritische und luwische Riten aus Kizzuwatna, AOATS 3, Neukirchen-Vluyn 1974; E.von Schuler, Die Kaškaer, Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien, (UAVA 3) Berlin 1965; I.Wegner, Gestalt und Kult der Ištar-Šauška in Kleinasien, (AOAT 36) Neukirchen-Vluyn 1981; H.J.Deighton, Weather-God, 1982; A.Ünal, The Hittite Ritual of Ḫantitaššu from the City of Hurma Againsts Troublesome Years, (TTKB) Ankara 1996; I.Singer, Muwatalli's Prayer to the Assembly of Gods Through the Storm-God of Lightning (CTH 381), Atlanta 1996; J.Klinger, Untersuchungen zur Rekonstruktion der hattischen Kultschicht, StBoT 37, 1996; J.Glocker, Das Ritual für den Wettergott von Kuliwišna, (Eothen 6) Firenze 1997; M.Popko, (Zum Wettergott von Ḫalab) AoF 25, 1998, s.119-125; -, Fs K.Szarzyńska, Warsaw 1998, s.76-78; -, (Muršili II, mächtige Wettergott und Katapa) AoF 28, 2001, s.147-153; K.Kohlmeier, Der Tempel des Wettergottes von Aleppo, Münster 2000; H.J.Thiel-I.Wegner, SMEA 24, 1984, s.187-213.

⁵⁵ II.Muwatalli'nin Kummanni şehrinin Fırtına Tanrısına duası :

CTH 382 [= *Prayer to Teshub of Kummanni*: Treatments: Houwink ten Cate and Josephson, RHA 81 (1967) 101ff.; Lebrun, Hymnes 294-308. KBo 11.1 Attributed to Muwatalli II].

CTH 474 [= *Ritual of Kuwanni, priestess of Kummanni*: A. KUB 32.129 + KBo 33.123 (+) FHG13; B. KUB 32.103; C. An 9464].

Ayrıca Muwatalli'nin Şimşeğin Fırtına Tanrısına duası : (CTH 381'in ayrıntılı incelemesi için bkz. I.Singer, Muwatalli's Prayer, 1996.) **CTH 381** [= *Muwatalli's Prayer to All Gods Through the Storm-God of Lightning*: Treatments: ANET 397f. (partial tr.); Houwink ten Cate, JNES 27 (1968) 204-208; Lebrun, Hymnes 256-293; god list in Garstang-Gurney, Geogr. 116ff.; Archi, OrAnt 14 (1975) 321-324 (script analysis); Singer, ms. (full edition) (1995). A. KUB 6.45 + 1111/z (ZA 64 (1975) 242f.)+ unnumbered fragment + KUB 30.14B. KUB 6.46 = AC. KUB 12.35 = A ii 13-23D. 1785/u = A iii 55-61 Muwatalli II].

Kuliwišna⁵⁷, Šamuha⁵⁸ ve Katapa⁵⁹ şehirlerinin Fırtına Tanrısı gibi⁶⁰]]. Bu noktada şu soru karşımıza çıkar: 'Bu tanrılar gerçekten ayrı ayrı birer yerel tanrı mıdır, yoksa farklı yerlerde tapılan tek bir Fırtına Tanrısı mıdır?' Buna en uygun yanıt, bütün farklı Fırtına Tanrılarının; "yağmur aracılığıyla verimlilik bağışlayıcı" ortak karaktere sahip yerel tanrılar olduğudur⁶¹. Fırtına ve Yağmur Tanrısıyla "boğa"

⁵⁶ Nerik şehrinin Fırtına Tanrısının III.İjattušili tarafından kutsanması ve duası: oğlu Nerik şehrinin Fırtına Tanrısı vasıtasıyla gönderilmek üzere Göğün Fırtına Tanrısına duası adanmıştır:

CTH 386 [= *Fragments of Prayer to Stormgod of Nerik*: Treatments: 1. Otten JCS 4:135; D.Kennedy, Erasmus 12:499f.; Haas, KN 175f; Lebrun, Hymnes 363 5. 369f. 1. KUB 36.90 (NH); 2. KUB 31.1363. KUB 36.874. KUB 36.88].

CTH 671 [= *Prayer to the Storm God of Nerik*: 1. Ehelolf, OLZ 1933:2; Sommer ZA 46:41; Otten, JCS 4:134; Laroche OLZ 1956:423; Güt. JNES 20:92ff; Haas KN 140-74; Lebrun, Hymnes 375-380; Masson Combat 192; FsMeriggi 29-30. 1. KUB 36.89; 2. KUB 48.13; 3. KUB 57.32 (par. to 1.)].

⁵⁷ KBo XV 33 II 30-31: "(Saray memuru) işpantuıya- ve işnura- (ile) Kuliwišna Şehrinin Fırtına Tanrısı önünde, Tanrı Halki (önünde) ya bira ya da şarap sunar" III 32-33: "Ve evin beyi (kurban hayvanın?) kanunun arkasından Kuliwišna Şehrinin Fırtına Tanrısının al[ı]tari önünde işpantuıya-dan üç kez içki sunar". Tanrı Halki (önünde) ya bira ya da şarap sunar" S.Alp, Belleten 31/124, 1967. s.518-519; Y.Coşkun, TTKBildirileri 7/1, 1972. s.92vd.; J.Glocker, Das Ritual für den Wettergott von Kuliwišna, Eothen 6, Firenze 1997; M.-C.Trémouille, Fs Popko, 2002, s.351-369.

⁵⁸ **CTH 389.2** [= *Fragments of Prayers to the Storm God*: Treatments:Lebrun Hymnes 392 396A. A. KUB 36.91 (+) KUB 43.68; B. Bo 2477, 871/z : unpubl duplicates Otten, ZA 64].

⁵⁹ M.Popko, AoF 28, 2001, s.147-153.

⁶⁰ V.Haas, KN, 1970; R.Lebrun, Šamuha, Foyer Religieux de L'Empire Hittite, Louvain-La-Neuve 1976.

⁶¹ Kültepe'nin Anadolu grubunun gliptiğinden beri taht ile ayin masası arasındaki birliklilik çok iyi bilinmektedir (Kalehisar, Sarıalan ve Fraktin sit alanlarında da rastlanıyor). Bu iki anıt tipine; taht ve ayin masasına bazen bir ya da birkaç **kadehcik** ilave oluyor, arazide rastlanan, olasılıkla "yağmuru kutsama yani yağmur kültü" ile ilgili olan kült deliklerinden bir tanesi Hitit metinlerinde tasvir ediliyor. Anadolu'da bu **kadehcikler** (*cupule*) özellikle krali Hitit merkezlerinde (Yazılıkaya, Kızıldağ, Fraktin, Sirkeli) ve nadiren Geç Hitit sit alanlarında da bulunuyor (Kargamış ve Karasu). H.Gonnet, Homo Religiosus 10, 1980, s.122vd. Kızıldağ'da, arkeolojik materyal, yazıtların içeriği ile (2 no.lu yazıtın üstünde bulunan Fırtına Tanrısı Hitit İmparatorluğu'ndaki ilgili sıfatıyla) desteklenerek Fırtına Tanrısının kutsallığı önemle ifade edilmiştir. Ayrıca El-Qıtar'dan bir tablet üzerinde silindirik mühür baskısındaki sahnede; iki ayrı dağa basarak göğe yükselen Fırtına Tanrısına, hemen önünde bir diğer dağ üzerinde adeta bir kadehe doğru libasyon yapan şahsın görüntüsü bulunmaktadır. Bu da, yine dağlardaki kadehciklere güzel bir örnek olarak dikkatimizi çekmiştir (mühür baskısı için bkz. C.Mora, La gliptica anatolica del II millennio A.C.: Classificazione tipologica. (Primo supplemento) StMed 6, Pavia 1990, s.67, Gruppo IX, 2.8).

arasındaki bağlantı; boğanın sahip olduğu güç, yüksek ses, verimlilik ve doğurganlık ile ilişkilendirilebilir⁶².

*“Fırtına Tanrısı; beyim! Yağmuru çok yağdır ve kara toprağı doyor;
öyle ki, Fırtına Tanrısının kurban ekmekleri çoğalsın!”*⁶³

Doğayla ilgili olarak: “Gök Gürültüsünün Fırtına Tanrısı”, “Şimşegin Fırtına Tanrısı”, “Bulutların Fırtına Tanrısı”, “Çayırların Fırtına Tanrısı”⁶⁴, “Sarayın Fırtına Tanrısı”, “Kralın Fırtına Tanrısı”, “Asanın Fırtına Tanrısı”, “Ordunun Fırtına Tanrısı”, “Barışın Fırtına Tanrısı”, gibi her birinin bireysel ilahi bir kişiliği olan Fırtına Tanrıları vardır. Hitit rahipleri çivi yazısını öğrendikten sonra, bu yerel tanrıların isimleri Mezopotamya ideogramı ile Fırtına Tanrısı olarak yazılmıştır⁶⁵. Mezopotamya’da, Akadça Adad⁶⁶ olarak bilinen Fırtına Tanrısının ^DU ve ^DİŞKUR/^DIM adları panteonlar içindeki değişik birçok kültürde⁶⁷ varyasyonlar gösterir (bunlar): Hattice

⁶² Fırtına Tanrısının, hayat ağacı ile temsil edilen bereket gücü, şimşegin, gök gürlemesinin ve ardından da yağmurun oluşmasını sağlar. Yağmurun gelişini haber veren şimşek ve gök gürültüsü aslında korkutucu görünse de, sevindirici bir olaydır. Anadolu ve Suriye sanatında “Yağmur, Şimşek ve Gök Gürlemesi sembolleri” için bkz. E.Williams-Forte, Fs N.Özgüç, 1993, s.185-190.

⁶³ A.Ünal, Hititler-Etiler, 1999, s.141.

⁶⁴ Urišta’nın ^DU U.MUNUS’u için Hakkimîş’ta savaşmıştır. (KUB XXV 23 Vs.I 11vd.’da, karşı bir askeri hareket tehlikesinin varolduğı açıkça ortaya konmuştur.) Haluanna Dağı’nın kült heykeli/tasviri düşmana karşı kontrol altına alınmış bir bölgeye taşınmıştır. Str.32vd. göre heykel, Hakkimîş’e taşınmış ve orada bırakılmıştır. Buraya taşınmasının nedeni güvenliğidir. Benzer bir şekilde *huwaši*-taşı Urišta’da yeralan, Urišta’nın Çayır Fırtına Tanrısı için Hakkimîş’ta savaş yapılmıştır (ki, Hakkimîş’in kendi Çayır Fırtına Tanrısı vardır, Vs.I 40). C.W.Carter, HCl, 1962, s.183vd.

⁶⁵ H.G.Güterbock, Hittite Religion (ed. V.Ferm) Forgotten Religions, New York 1949, s.83vd.

⁶⁶ Adad’ın tüm karakteristik özellikleri [Hava/Gök Tanrısı, fırtına, kasırga - bora, bulut - sağanak getiren, yağmur getiren, şimşek, şimşek çakıran, gökgürletici, bolluk-bereket dolduran/getiren, yaşam, bitkiler-nebatlar, samanlıkların beyi, yer altı tanrısı, savaşçı, falcı(/kahin), hakim - yargıç, karar verici, kader - kismet verici, koruyucu-hami, iktidarda bulunan/ hakim, hükümdar, büyük, kuvvetli, muazzam, korkunç-dehşetli] için önemle bkz. K.Tallqvist, Akkadische Götterepitheta, (SOESOF 7) Helsinki 1938, s.246-249; J.Black-A.Green, Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, London 1992, s.110-111.

⁶⁷ C.de Simone, (“Hethitisch *Tarhu*-, etruskisch *Tar*~”), Fs Neumann, 1982, s.401-406; E.Laroche, Syria 40, 1963, s.277-302; G.Beckman, Fs Popko, Warsaw 2002, s.44vd.

"*Taru*"; Luvice "*Tarhunt(a), Datta*"⁶⁸; hiyeroglif Luvicesi "*Tarhu(i/nda/nzas/nt(a))*"⁶⁹; Hurrice "*Tešup, Ħumunna/i*"dir⁷⁰. Fırtına Tanrısının adı, Luvice yazılmış Hitit İmparatorluk ve Geç Hitit Dönemi mühürleri ile kabartmalarındaki tasvirlerde kendisi tarafından taşınan sembollerle de anlatılır⁷¹. Bu tasvir problemi ile birlikte

⁶⁸ Luvilerin ve Geç-Hitit krallıklarının "Fatih" anlamına gelen Fırtına Tanrısı Tarhunt'tu. Aynı ismin Tarhuna biçimi büyük bir olasılıkla Hititler arasında kullanılmaktaydı (çünkü *tarh-* "fethetmek, yenmek" anlamına gelen Hititçe bir fiildir). Ancak bu kültün yer aldığı özel bir bölge gösterilememektedir. [Bu isim Etrüsk dilindeki *Tarchon*'un orijini. O.R.Gurney, Hititler, 2001, s.119.

⁶⁹ *Tarhun(da)*'un çekimleri [Burada *zūza*'nın yeni okunuşları ve *ia*'nın takip eden şekillerde alındığını verebiliriz.] :

Nom.	<i>-hu (-u)-za-sa</i>	(ve varyantları) =	<i>-hunzas</i>
Akk.	<i>-hu (-u)-za-na</i>	(") =	<i>-hunzan</i>
Gen.	<i>-hu-ta-sa</i>	(") =	<i>-huntas</i>
(Adj.	<i>-hu-ti-i-sa</i>	(") =	<i>-hunti(ya)s</i>
Dat.	<i>-hu-ti-i</i>	(") =	<i>-hunti</i>
Abl.	<i>-hu-ta-ti(-i)</i>	(") =	<i>-huntati</i>
Adj.	<i>-hu-ta-sā-ti-i</i>	=	<i>-huntasati</i>

Bkz. J.D.Hawkins, Natural Phenomena, (ed.D.J.W.Meijer) Amsterdam 1992, s.68; krş. (tüm ayrıntılı yazılım örnekleri) S.Ö.Savaş, Anadolu (Hitit-Luvi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları/ Divine, Personal and Geographical Names in the Anatolian (Hittite-Luwian) Hieroglyphic Inscriptions, İstanbul 1998, s.47-63.

⁷⁰ E.Laroche, Recherches sur les noms dieux hittites, (RHA VII/46) Paris 1947, s.108-115. Fırtına Tanrısı Tešub'un arabasını çeken ve kutsal boğaları olarak bilinen Şeri(š)u ve Ħurri (Tella) ["Gece" ve "Gündüz"] Hitit panteonuna girmiştir. *Theriomorphismus* epiteti Hurrice "Tešub'un buzağısı" ^D*Tešubbi ħupiti*=AMAR-ti [KUB XXVII 38 Vs.II 20] ile *Šarruma*'nın "*Ħatti'nin Fırtına Tanrısının buzağısı*" ^D*U* ^{URU}*Ħatti ... AMAR-uš* [KUB VI 45 Vs.I 50]. G.Steiner, RIA 3, 1957-1971, 1971, s.551vd. Yazılığa Açık hava Tapınağı'ndaki Fırtına Tanrısı ve karısı Hepat'ın bacakları etrafından bakınan, tanrısallığı ifade eden konik şapka giyen iki boğa vardır. Bu boğaların yanı başında, bu boğaların eskiden zannedildiği gibi Şeri ve Ħurri olmadıklarını gösteren, iklim koşullarından dolayı hayli yıpranmış bir yazıt bulunmaktadır. Şeri ve Ħurri isimli bu boğalar No.28-29'de iki boğa adam olarak(?) dünya sembolü üzerinde durmakta ve gökyüzünü taşımakta ve başka kabartmalarda da Fırtına Tanrısının arabasına koşulmuş durumda görünmektedir. Yani bu her iki boğa, Tanrı *Šarruma*'yı [=Tešub'un buzağısını"] temsil etmektedir (Hiyeroglifle yazılan adı bugüne kadar okunamamıştır). O.R.Gurney, Hititler, 2001, s.121,124. Ayrıca bkz. H.G.Güterbock, IM 43, 1993, s.113-116 ve Taf. 8.

⁷¹ M.Kalaç. JEOL 18, 1964 [1965], s.280-283; R.Yağcı, Akyurt-Devam Anı Kitabı, 1995, s.373-382: [Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Tanrı Adad Betimlemeli Bir Grup Eser üzerinde: üçlü yıldırım, ikili yıldırım, balta, boğa, yular dizgin örnekleri]. J.D.Hawkins, CHLI, 2000.

hiyeroglifin “yıldırım” işareti Luvice kelimesinde “parlayan”⁷² şekline dönüşmüştür. Bundan başka, “Şimşeğin/ Yıldırımın Fırtına Tanrısı” durumu da önemlidir⁷³.

Hitit panteonunun baş tanrısı olan “Göğün Fırtına Tanrısı”, bazen (Yazılıkaya’daki kaya kabartmasında olduğu gibi); “iki erkek dağ tanrısı figürü üzerinde ayakta durur ve sağ elinde ise bir “iyilik” sembolü⁷⁴ tutarken”; bazen de “kutsal boğaların çektiği arabasına binerken, kutsal silahı olan topuzuyla (omzunda taşır veya havada savurur halde)”, temsil edilmekteydi. Daha fakir tapınaklarda ise; tanrı, bir sembol ile temsil edilirdi. İnandık Vazosu ile Alacahöyük’te bulunan kabartmada görüldüğü gibi, çok defa bir boğa biçiminde, refakatçisi dağ tanrıları ve bir asa veya bir başka silahla ve bir şekilde de “boğanın üzerinde” temsil edilmiştir⁷⁵.

“Fırtına Tanrısının evi” olarak da tanımlanabilen Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı için bir metin yeri kanıt gösterilmektedir⁷⁶: “Fırtına Tanrısı için yıl başlarında muhteşem bir yer ve gök şöleni yapılırdı. Bütün tanrılar Fırtına Tanrısının evine girerler ve orada toplanırlardı”.

Anadolu ve Mezopotamya dahil olmak üzere boğa kültürünün bu kadar geniş bir yaşam alanı bulması ilgi çekicidir. **Asur Koloni Dönemi’ndeki modellerde tanrılar, kutsal hayvanlarının üzerinde görülüyorlar; olasılıkla ‘gücün hakimiyeti’ni göstermek için bir Fırtına Tanrısı öküzün sırtına basıyor ve böylece bir hayvanın**

⁷² Olasılıkla *henzu*- “parlayan demet” anlamına gelebilir. Malatya’da K kabartmasında, Fırtına Tanrısı sağ elinde bir silah ve sol elinde bir “parlayan demet” tutmaktadır. Benzer bir şekilde, Babil’deki Hitit stelinde ve Tell-Ahmar’daki stelinde de Fırtına Tanrısı sağ elinde bir silah ve sol elinde bir “parlayan demet” tutmaktadır. C.W.Carter, HCl, 1962, s.189. *hinzu*- için krş. URUDU *hi-en-zu* KBo 2:1 II 23 Uattarqa Fırtına Tanrısının vasfı olarak (“sağ elinde bir topuz tutuyor. Sol elinde bir bakır *hinzu*- tutuyor” Carter, 1962, s.64’e bkz.) ve GIS *hi-in-zi* KUB XLVIII 88 Vs. 5 (“[Güneş Tanrısının parlaklığı] için, Fırtına Tanrısının şimşeği için, [...] Nerik Fırtına Tanrısının *hinzu*-’su için”, bkz. CHD L, s.28vd. *lalukkima*- altına) çekim Akadça olarak görünüyor (S.Koşak, Hittite Inventory Texts, THeth 10, 1982).

⁷³ J.D.Hawkins, Natural Phenomena, 1992, s.53,

⁷⁴ (Bazı mühürlerde görülen üçgen biçiminde) H.Baltacıoğlu, “Maşathöyük’te Bulunmuş Üçgen Biçimli Objeler”, Ankara 1996, s.3vd.

⁷⁵ O.R.Gurney, Hititler, 2001, s.127.

⁷⁶ Metin ayrıca başkent dışında yapılan bir törenden bahsediyor ve bir bahar festivalini tanımlıyor. H.Otten, OLZ 51, 1956, s.101-102.

üstündeki tanrı fikri bu şekilde sunuluyor olabilir. Ağırılık hissi de tanrılar ve onların destekleyicileri arasındaki ilişkide olduğu gibi, görülebilen yollarla ifade edilmek istenmiş olabilir. Buna en uygun örnek olarak, Yazılıkaya'daki Dağ Tanrılarının başları/sırtları üzerindeki Fırtına Tanrısının ağırlığına cevap verir durumda tasvir edilmesi gösterilebilir⁷⁷.

Koloni Dönemi mühürlerinde sık sık görülen 'tasma motifi', genellikle bir Fırtına Tanrısı bir boğanın üzerinde (ya da bir Savaş Tanrısı aslanın üstünde) olacak şekildedir.⁷⁸

Eski Yakındoğu'nun her bölümündeki tanrılar gibi, Hitit tanrıları da genellikle hayvan⁷⁹ (*zoomorf*) ya da insan görünümlü (*antropomorf*) bazı imgelerle temsil edilirlerdi⁸⁰. Anadolu'da tarih öncesinden beri küçük heykeller kutsanmış ve Eski-Asur Dönemi'ndeki Anadolu'da da çok iyi temsil edilmiştir. Hititler'in tipik inancına göre, tanrılar kutsanmayı ve sunuları; ya otururken ya da standart bir duruşta ayakta dururken kabul ederlerdi. Fırtına Tanrısının da insanlar gibi günlük yaşamı olduğu ve buna göre yaşatıldığı anlaşılmaktadır:

⁷⁷ 43-44 figürlerinde hayvanların (dağlara basan aslanlar) üzerine ağırlıklarını koyarlar. Tapınak şekillerinin çağdaş açıklamalarında aslında tanrılar birçok destekleyici unsurların üstünde dururken tanımlanmışlardır. Bu şüphesiz kastidir; iki başlı kartal tarafından desteklenen 45-46 figürleri başarıyla tasvir edilmiştir. R.L.Alexander, Yazılıkaya, 1986, s.119vd..

⁷⁸ Bu, birbirini izleyen yüzyıllarda Fırtına Tanrısını boğanın üstünde gösterir şekilde Suriye mühürlerinde de görülmektedir. İkincinin ortalarındaki Hurri mühürlerinde Fırtına Tanrısının başlığı karışık tasvirlerle birlikte bulunmaktadır. İmparatorluk döneminde bir aslanla birlikte bir Fırtına Tanrısı tasvirde ve metinde tanınmaya başlanmıştır. Hurri aracılığı bu gelişmede şüpheli olabilir; **ama boğa tercih edilmiş sıfat olarak kalmıştır**. Puduhepa'nın ülkesinin Hurri gelenekleri yeni forma karar verilmesine yardımcı olabilir, buna rağmen, aslan ve balta Koloni Çağı Savaş Tanrısından bir mirası akla getiriyor. Ortak düşünceler, Şarruma'nın yeni kazanılmış rütbesini ona süslü koşum takımı sağlayarak yasallaştırmak için bir girişim olabilir. R.L.Alexander, Yazılıkaya, 1986, s.123vd. Ayrıca bkz. Emar (Meskene-Suriye)'dan tablet üzerinde silindir mühür baskısı, hayvan üzerinde tanrı tasvirleri (arasında sahibinin HH ile yazılmış adı), M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.209, Res.222. Ras Şamra'dan silindir bir mühür baskısı için de bkz. C.Mora, La glittica anatolica del II millennio A.C.: Classificazione tipologica, (StMed 6) Pavia 1987, s.226, (241), Gruppo IX, 4.1); W.Orthmann, Fs Moortgat, 1974, s.24-29.

⁷⁹ B.J.Collins, A History of the Animal World in the Ancient Near East, Leiden 2002, s.237vd. ve 309vd.; B.R.Foster, (aynı eser), s.271vd.; O.Borowski, (aynı eser), s. 289vd.; J.Scurlock, (aynı eser), s.361vd. ve 389 vd.

⁸⁰ P.Taracha, AoF 14, 1987, s.263-273.

(A.) KUB XLI 29 (B.) IBoT IV 92 =A III (dupl. IBoT XXVIII A Vs.)⁸¹:

6 [(L)]Ú ^D U te-iz-zi a-ra-a-i ^D U ^{URU} Zi- ip-<pa>-l[a-an-da]	6 Fırtına Tanrısının [ad]amı söyler: “(Ey) Zip<pa>l[anda]’nın Fırtına Tanrısı
7 [š]a-ni-iz-zi-ja-az te-eš-ḫa-az	7 tatlı uykundan uyan!
8 ka-a-ša-ya-at-ta ta-ba-ar-na-aš LUGAL-u[š]	8 Bak, hükümdar (<i>tabarna</i>) kra[l](in),
9 ŠA AMA-KA ŠA ^D UTU ^{URU} A-ri-in-na	9 Arinna’nın Güneş Tanrıçası annenin
10 LÚ ^S SANGA I-NA ^{HUR.SAG} Da-a-ḫa tu-e- el	10 rahibi, seni Dağa Dağı’na (Dağ Dağa’ya)
11 a-aš-ši-ja-an-ti pé-e-da-i	11 sevgiline götürecek”.

İkonografinin temel öğeleri, birçok tanrısal tasviri karakterize eder: “boynuzlu bir tepeli başlık⁸² ve tipik Hitit giyinişi, ucu geriye kıvrılmış ayakkabılar, etek ve belde kılıç (veya taşınan silah)”. Kişisel olarak farklı ikonografilere (hayvan veya insan tasvirine) sahiptirler. Fırtına Tanrısı genellikle gücü simgeleyen bir ‘topuz’ taşır, aynı zamanda ‘yıldırım elinde tutabilir’. Tanrılar genellikle hayvanların üzerinde ayakta görülür; Fırtına Tanrısı boğalar tarafından çekilen bir arabada ayakta dururken de temsil edilebilir⁸³. **Bazen de; tanrı, insan formunda düşünülmezdi.** Eski Anadolu dini⁸⁴, çeşitli alametlerle dolu bir panteondan oluşmaktaydı⁸⁵. *Kurša* veya av çantası sıradan bir nesne şeklindeydi ve bir tanrı temsili görevindeydi⁸⁶. Hititler’in panteonu mantıklı kılma süreci, sadece tanrıları eşleştirmek ve hiyerarşiyi kurmak amacıyla değil, ayrıca tanrı figürünü bağdasak hale getirmeyi de içermektedir. Böyle bir tarihsel gelişim kült

⁸¹ M.Popko, THeth 21, s.214vd.; krş. G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, 1978, s.374vd. Metnin izleyen satırlarında: “Fırtına Tanrısının kadını ve Fırtına Tanrısının adamı (MUNUS^DU -ve- LÚ^DU)” birçok görevli ile birlikte tapınak açıldıktan sonra da anılırlar.

⁸² Krş. HED 4, s.286vd., HEG 1, s.666; H.Hofnerr, JAOS 120, 2000, s.74, T.van den Hout, BiOr 52, 1995, s.566vd.

⁸³ Adana-Yüreğir-Cine köyünde bulunan Geç Hitit Dönemi “Boğa koşulu-arabalı Tarhunda heykeli” Adana Müzesi’ndedir. Boğaların bacak araları veya göğüs kısımlarında Hiyeroglif Luvice ve Fenikece çift dilli yazıtı bulunan dev monumental heykel; boğaların çektiği arabalı Fırtına Tanrısı için muhteşem güzellikte bir örnektir. A.Ünal, “Çukurova’nın Antik Devirlerde Taşıdığı İsimler ile Fiziki ve Tarihi Coğrafyası”, Adana: Köprübaşı, YKY İstanbul 2000, s.20 ve Res.2-4.

⁸⁴ Y.Arikan, AÜDTCFD 38/1-2, 1998, s.272-285.

⁸⁵ C.G.von Brandenstein, Hethitische Götter nach Bildbeschreibungen in Keilschrifttexten, MVAeG 46/2, 1943, s.1vd.; L.Jacob-Rost, MIO 8, 1961, s.161vd.; -, MIO 9, 1963, s.175vd.; H.G.Güterbock, Belleten 26, 1943, s.273vd.; -, Or NS 15, 1946, s.482-496.

⁸⁶ H.G.Güterbock, (“Hittite *kurša* “Hunting Bag”), Fs Nantor, (SAOC 47) 1989, s.113-119.

envanterlerinde⁸⁷ görülebilir ki; bu bazen *antropomorf* olmayan tanrı heykellerinin, bazı merkezlerde yerel kültün durumuna göre hazırlanabildiğine işaret eder. Bu düzenleme, yeniden yapılanma süreci içinde kültün bir parçası olarak erkek ve kadın şeklindeki tasvirlerle tanrı heykellerinin değiştirilmesini de kaydeder.

Tarammeka Şehri Kült Envanter Metni⁸⁸:

x+1 ^{URU} Ta-ra-am-me-qa ^D U KARAS ^D MARDU[K] (= ^D AMAR.UTU-a[n?])	1 Tarammeka kenti : Ordugahın Fırtına Tanrısı ile Tanrı Marduk'u[n]
2 DINGIR ^{LIM} -tar 2 <i>ua-ak-šur</i> KÜ.BABBAR KİL.LÁ.BI 2 MA.NA KÜ.BABBAR	2 Tanrılığı/tanrı tasviri/heykelciği: 2 <i>uakšur</i> -kabi (/ölçü), onun ağırlığı 2 mana/mina gümüş(tür).
3 É.DINGIR ^{LIM} GIBIL-ša-ma-aš DÜ- u-en ^{LU} SANGA ti-ı[a-u-en]	3 Onlara yeni tapınak yaptık (ve) bir rahip tayin ettik.
4 ^{URU} Ta-ra-am-<me>-qa ^D ZA.BA ₄ .BA ₄ DINGIR ^{LIM} -tar	4 Tarammeka kenti : Savaş tanrısı ZABABA'nın tasviri/tanrılığı (için),
5 1 GÉŠPU KÜ.BABBAR KİL.LÁ.BI 20 GÍN.GÍN 2 ^{URUDU} A-RI-IT-TUM GAL	5 1 gümüş (GÉŠPU ⁸⁹ =) yumruk (/gürz), onun ağırlığı, 20 shekel (=160gr.), 2 (adet) büyük bakır kalkan

⁸⁷ C.W.Carter, HCl, 1962; S.Koşak, HIT, 1982; J.Siegelová, Hethitische Verwaltungspraxis im Lichte der Wirtschafts- und Inventardokumente, (Národní Muzeum v Praze) Praha 1986.

⁸⁸ KUB XXXVIII 1 (VAT 6688+Bo 2496+Bo3978+Bo 4519) Vs.I 1-9: C.G.von Brandenstein, Hethitische Götter nach Bildbeschreibungen in Keilschrifttexten, (MVAeG 46/2) Leipzig 1943, s.10vd.; L.Rost, Zu den hethitischen Bildbeschreibungen I, MIO 8, 1961, s.178vd.; H.G.Güterbock, Belleten 26, 1943, s.272vd.; H.G.Güterbock, Or 15, 1946, s.482vd.; -, Fs Bittel, 1983, s.203vd.; M.Popko, Kultobjekte in der hethitischen Religion (nach keilschriftlichen Quellen), Warschau 1978, s.91vd. Yazılı belgelerde kaydedildiği gibi, bu silahlar doğrudan tanrının kendisini temsil eden simge olarak alınabilir. Bu Kült Envanteri metni: "Tarammeka şehri: Tanrı ZABABA (Savaş Tanrısı): Tanrı heykeli gümüşten bir yumruktur, 20 shekel ağırlığında. 2 büyük kalkan, 1 mızrak, 3 hançer, 1 mızrak ucu, bronzdan 1 topuz, 1 balta: böylece Tanrı ZABABA'nın gereçleri tamamlanmıştır" demektedir. (CTH 501) KUB XXXVIII 1 Vs.I 4vd. L.Rost, MIO 8, 1961, s.178vd. Burada geçen balta "Şarkışla tören baltası" ile eşlenebilirken, Savaş Tanrısı ise "Yumruk biçimli" bir kap olarak yorumlanmaktadır, bkz. H.G.Güterbock-T.Kendall, (A Hittite Silver Vessel in the Form of a Fist,) Fs Vermeule, 1995, s.45vd.

⁸⁹ İşaretin okunuşu ve değerlendirilmesi J.Siegelová'ya göre yapılmıştır. KBo XXI 34 Vs.II 45; 49: ŠA ^DU-ma-kán GÉŠPU GUŠKIN "Klammerhaken des Wettergottes (aus Gold)" (krş. [aynı yerde] str. 31 ile de) : bkz. J.Siegelová, Eisen, 1984, s.120. "Klammerhaken (kancalı-maşa)". HW, s.273; HZL, s.319, No.68: GÉŠPU : "kol", yumruk? (kuvvet, güreş)" GÉŠPU KÜ.BABBAR: KBo X 2 Vs.I 12; XXXII 129 Vs. 14; XXXVIII 1 Vs.I 5: Buradaki GÉŠPU'yu son zamanlarda yayınlanan "yumruk biçimli kap"la karşılaştırıp yorumlayabilir miyiz? GÉŠPU'nun silahların arasında sayılan bir kap olabileceğini düşünmemize neden ise, burada 2. Satırda geçen *uakšur*-kabi ile bağlantı sonucu çıkarımlarımız olabilir.

6 1 URUDU ^I MI-IT-TUM 3 URUDU GİR 1 URUDU GİŞ SÜKUR	6 1 (adet) bel destekli bakır (IMITTU) mızrak?, 3 bakır hançer, 1 bakır uçlu ağaç mızrak,
7 1 GİŞ TUKUL ZABAR 1 URUDU HA- AZ-ZI-IN-NU	7 1 bronz topuz, 1 bakır balta
8 Ú-NU-UT ŠA ^D ZA.BA ₄ .BA ₃ ta-ru- up-ta	8 Tanrı ZABABA'nın aletleri birarada toplanmıştır.
9 É.DINGIR ^{LIM} GIBIL-šī ^{LÚ} SANGA DÜ-u-en	9 Ona yeni bir tapınak (ve) bir rahip tayin/temin ettik.

Karahna Şehri Kült Envanter Metni⁹⁰:

6 ^{DU} URU Li-ih-zi-na DINGIR ^{LIM} -tar ki-nu-un EGIR-pa DÜ-ir	6 Lihzina şehri Fırtına Tanrısı ⁹¹ : Tanrı tasviri (olarak) şimdi tekrar yapıldı.
7 É.DINGIR ^{LIM} -šī ú-e-te-ir EZEN ^{MES} GİŞ.HUR pí-tar-ha-i- da	7 Ona bir tapınak inşa edildi. GİŞ.HUR pitarhaida-bayramları (ile) (tanrı kültü)
8 tar-ra-u-ua-an II EZEN ^{MES} -šī MU-aš me-ja-na-aš	8 zenginleştirildi. Onun için her yıl iki bayram
9 ŠA 1 EZEN te-ih-šī-eš-na-aš 1 EZEN ^{GİŞ} BURU ₁₄ 5 UDU ^{III.A}	9 (bunun) içinde bir gök gürültüsü bayramı (ve) bir hasat bayramı (vardır). Beş koyun,
10 7 PA 3 BÂN tar-ša-an ma-al-la- an ŠA 5 PA ZIZ ^{DUG} har-šī-ja-la- aš	10 yedi yarım ölçü, üç BÂN taršan (buğday?), bunun içinde erzak kabının beş yarım ölçü kızılca buğdayını
11 LÚ ^{MES} É.GAL URU Ka-ra-aḥ-na pí-eš-kán-zi	11 Karahna şehri saray mensupları verirler.

Bazı temsiller, İnandık Vazosu ile Alacahöyük'teki gibi Fırtına Tanrısının boğa şeklinde temsil edildiği haldedir; yani hayvansal sembollerle (*zoomorf*) olabilir. Bu tür tasvirler, hayvan şeklinde biçimlendirilmiş riton (törensel içecek kabı= *BIBRU*) şeklini de alabilir⁹². Daha küçük kült merkezlerinde tanrısal temsil yoktu, onun yerine sembol ve kurban taşı işlevinde bir dikili taş (*huuaši*) dururdu⁹³. Bu taş, kapsamlı bir dini işlem veya seremoni gerektirmeden tapınma ve kurban törenleri için odak teşkil ederdi⁹⁴.

Hitit Devleti'nin kuruluş evrelerinde, resmi tanrıların ortaya çıkışı ideoloji olarak görülmeye başlar. Pithana'nın oğlu Kuşşara kralı

⁹⁰ KUB XXXVIII 12 ve Dupl. 15 = CTH 517/A-B Vs.II 6-11: M.Darga, Karahna, 1973, s.6vd.; L.Rost, MIO 8, 1961, s.161vd.; -, MIO 9, 1963, s.175vd.; C.G.von Brandenstein, Bildbeschreibung, MVAG 46/2, 1943, s.23vd.

⁹¹ Fırtına Tanrısının Lihzina şehrine gitmesi ve Lihzina'yı tahrip ettiğinden bahsedilen efsanede ^DŞaru yazılımı ile ^DTaru ile Fırtına Tanrısının elbiseleri ve diğer motifler hakkındaki değerlendirmeler için bkz. O.Soyal, Fs Popko, 2002, s.326vd.

⁹² Y.Coşkun, AÜDTCFD 27/3-4, 1969 [1972], s.34vd.

⁹³ M.Darga, Belleten 33/132, 1969, s.493vd.

⁹⁴ G.McMahon, CANE 3, 1995, s.1990.

Anitta'nın⁹⁵, babası tarafından zaptedilen ve kendisine başkent olan Kaniş'te üç en önemli tanrı için üç tapınak yaptırdığı anlaşılır⁹⁶. Bunların arasında Fırtına Tanrısı da bulunmaktadır.

Hitit kültüründe; nehirlerden, dağlardan, pınarlardan ve ilkbahardan, tanrılar kadar sözedilir; **nehirler = Tanrıça, dağlar = Tanrı** olarak kabul edilir. Tanrıların böyle *antropomorf* tasvirleri, Anadolu'da ikincibinin başından beri tanınırdı⁹⁷ ve Fırtına Tanrısı "boğa" formu ile temsil edilirdi⁹⁸. Küçük yerleşim yerlerindeki tapınaklarda bulunan kült heykelticiklerinden (bronz, demir veya diğer materyallerden) Fırtına Tanrısının; değişik şehirlerdeki görüntüsü olarak sözedilir, aynı zamanda boğa şekilli riton ve diğer şekilsiz kaplar da basit taşlar kadar tanrıları tasvir ederlerdi. Yazılı belgeler bazen basit bir taş yerine demir bir boğanın yapımından bahsederken bazen de bunun tersini gösterir. Ancak bu tür *zoomorf* tasvirlerin Fırtına Tanrısıyla sınırlı olduğu anlaşılır⁹⁹.

FIRTINA TANRISININ SEMBOLLERİNDEN "DAĞLAR" VE SİLAHI "TOPUZ"¹⁰⁰:

(KUB XXVII 1 Rs. 37'de:) "Fırtına Tanrısının savaş aleti
GİŞTUKUL 'topuz'" şeklinde anılmaktadır.

⁹⁵ E.Neu, StBoT 18, 1974, s.12vd.; F.Starke, ZA 69, 1979, s.47-120; I.Singer, IOS 14, 1994, s.82vd.; -, Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia, (StMed 9) Pavia 1995, s.345vd.

⁹⁶ "Kuşşara kralı Pithana'nın oğlu Anitta (şöyle der): Söyle: Göğün Fırtına Tanrısına (karşı) iyi idi: Onu göğün Fırtına Tanrısına adadım...; Kim benden sonra kral olursa ve Hatuşa'yı tekrar iskan ederse, Göğün Fırtına Tanrısı onu ezsin; ... Ve Neşa'da surlar inşa ettim (bir semt kurdum). Onun arkasına (şehir surlarından sonra) ben Taht Tanrısının tapınağını, **beyim Fırtına Tanrısının tapınağını** ve Şunaşummi'nin tapınağını inşa ettim. Ve savaşlardan getirdiğim ganimetle [onlar]ı donattım". G.Steiner, Fs T.Özüç, 1989, s.473; E.Neu, StBoT 18, 1974, s.12vd.

⁹⁷ İdollerden başka, yerel nitelikteki Kapadokya mühür çeşitlerinde de bu tasvirler vardır. N.W.Leinward, Weathergods, 1984; L.Matouš-M.Matoušová, Kappadokische Keilschrifttafeln mit Siegeln, 1984; E.Paroda, Seal Impressions of Nuzi, (ASOR 24) New Haven 1947, s.97-100.

⁹⁸ Eski Babil Devri'nden itibaren Fırtına Tanrısının atribüsü olarak "boğa" görülür. B.Hrouda, RIA 3, 1957-1971, s.487. B.Hrouda-P.Z.Spanonos, (Bemerkungen zum zuckerhütähnlichen Symbol auf altanatolischen Stieren), IM 43 (=Fs Neve), 1993, s.199-205 (=Eski Anadolu Boğa sembolleri).

⁹⁹ H.G.Güterbock, IM 19-20, 1969-1970, s.93-95 Taf.13-14 (=Dokuz'dan taş boğateknesi); S.Przeworski, Belleten 2/5-6, 1938, s.183-189 ve Lev.1-2.

¹⁰⁰ Bu konu, tarafımızdan, [S.Ö.Savaş, "Silahlar: Hitit Tanrılarının ve Krallarının gücü", (çıkacak)] ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Bazen Dağ Tanrıları, üstünde erkek tasvirleri bulunan birer topuz olarak gösterilmekteydi¹⁰¹: “*Mamnanta şehri: Fırtına Tanrısı demir boğa (olarak); Arnuanda dağları topuz (olarak), üzerine demirden bir tasvir (heykel), yapılır; Harranaşsa dağları topuz (olarak), üzerine demirden bir tasvir, (ve) beyaz dağlar topuz (olarak), üzerine demirden bir tasvir, yapılır; ...*”.

Huuaşi-taşları da dağ ve pınar diye kutsanırken; bir metin, bunların yerine topuzlar ve heykeller konduğunu bildirmektedir¹⁰²: “*Harruata(?) şehrinde Şaluanta dağlarının huuaşi taşı, ta eskidenberi var (eski durumunda); Majeste(m), güneş ve ay “amblem”leriyle süslenmiş bir topuz ki bunun üzerinde yürüyen bir adamın 1 şekan büyüklüğünde demirden bir tasviri konmuştur, Şaluanta dağları(nun tasviri) olarak yapmıştır.*”.

Topuzun, Fırtına Tanrısının yoldaşları olan dağlara (kült eşyası olarak yalnız halde) ve ayrıca da Dağ Tanrılarının tasvirlerine¹⁰³ (bağlantılı olarak birlikte) eşlik ettiği anlaşılmaktadır: “*bir topuz, üstünde de bir tasvir yapılmıştır*”¹⁰⁴ [“*güneş ve ay kurslarıyla süslü*”].

¹⁰¹ KBo II 13 Vs. 21vd. (KBo II 7): H.G.Güterbock, *Belleten* 26, 1943, s.280 ve d.n.22. C.W.Carter, *HCI*, 1962, s.107,112.: (21) ^{URU}Ma-am-na-an-ta ^{DU}GU₄.MAḪ AN.BAR ^{HUR.SAG}Ar-nu-ya-an-da-aš ^{GIŠ}TUKUL UGU ALAM AN.BAR i-ja-an-zi (22) ^{HUR.SAG}Hur-ra-na-aš-sa-an ^{GIŠ}TUKUL UGU ALAM AN.BAR HUR.SAG BABBAR ^{GIŠ}TUKUL UGU ALAM AN.BAR DÜ-an-zi ^{ID}Ši-ga-ši-ga-a[n] (23) ALAM DUMU.MUNUS ^{TUL}Al-da-ni-iš :Du-up-pa ^{TUL}Al-ta-an-ni-iš :Kun-ma-ja-an-ni-iš ^{TUL}Ši-ya-an-na-aš ^{TUL}Haš-ḥa-na[ri-iš] (24) [(...)-aš! ^{TUL}Hal-ya-an-na-an ALAM^{BI} A DUMU.MUNUS^{MES} AN.BAR DÜ-zi 1 É.DINGIR^{LIM}-ma-aš É.ŠA DUG ḥar-ši-ja-aš D[Ü-en-zi]

¹⁰² KBo II 1 Rs.III 13vd. (21-27-35): H.G.Güterbock, *Belleten* 26, 1943, s.280 ve d.n.22; ayrıca metin yerleri için bkz. C.W.Carter, *HCI*, 1962, s.51vd.

¹⁰³ V.Haas, *Hethitische Berggötter und Hurritische Steindämonen. Riten, Kulte, and Mythen*, Mainz 1982, s.21,52,120,183; J.Börker-Klähn, *Fs T.Özgülçü*, 1989, s.237vd.; H.Gonnet, *RHA* 83, 1968, s.95vd.; A.Dinçol, *JCS* 24, 1971, s.29vd.; -, *Berytus* 23, 1974, s.29vd.

¹⁰⁴ Kral mezarlarının çoğunda, insan şeklinde kült simgelerinin bulunması ilginçtir. Daha önceleri tanrı ya bir sembol ya da bir nesne/eşya ile temsil edilirdi ve bunun Hititçedeki adı “*huuaşi-taşı*”dır. Fırtına Tanrısı bir istisnadır ve mezarın zenginleşmesinden önce de sonra da Alacahöyük ortostatında gördüğümüz şekliyle yani boğayla temsil edilir. Maraş(a)’ta (Modern Maraş’la aynı yer değildir) dört tanrı bulunmaktadır. Esas olarak Fırtına Tanrısı dördünde de bulunur ve **kalay kaplı boğayla temsil edilir; ikincisi topuzla temsil edilen (^{GIŠ}TUKUL) bir dağ tanrısıdır; üçüncüsü beş bakır hançerle ve dördüncüsü ise çocuğunu emziren bir anne heykeliyle temsil edilir. Bununla bir gümüş boğa, bir topuz ve hilalin üstünde duran bir demir adam figürü, elinde bakır bir hançer tutan altın gözlü gümüş (bir) adam figürü ve çocuğunu emziren bir anne figürüyle**

1 ^{GİS}TUKUL, onun üzerine bir karış (boyunda), ayakta duran demir bir erkek heykeli yapılmıştır"; "Kilinuna Dağı: (bir) ^{GİS}TUKUL(un) üzerine demir(den) bir heykel yaparlar"¹⁰⁵].

Bir yerde, Dağ Tanrısı topuzu elinde tutar halde görünürken¹⁰⁶ birçok yerde Fırtına Tanrısının kendisi, (Yazılıkaya¹⁰⁷ baş tanrısı kabartmasında gördüğümüz gibi) topuzu elinde tutmaktadır¹⁰⁸. Bunun yanısıra oturan bir tanrının elindedir [: "*Tanrı Karmaşili: Oturan erkek heykeli; gözleri altın kaplıdır, sağ elinde (bir) ^{GİS}TUKUL tutar, altında (ise) gümüş (bir) kaide (vardır).*"¹⁰⁹. Büyük kral IV.Tuthaliya'nın Güneybatı Anadolu'ya yaptığı zafer seferini kutlayan Yalburt su havuzu yapısına¹¹⁰ ait (hiyeroglifler ile birlikte) kabartma şeklinde yapılmış tasvirde, elinde topuz (şeklinde tören asası) tutan bir kompozisyon bulunmaktadır¹¹¹ [Figürlerin duruş biçimleri ve

değiştirilmiştir. KBo II 1 Vs.I 28vd. transkr. ve terc. için bkz. C.W.Carter, HCl, 1962, s.52,61; yorum için de, O.R.Gurney, Religion, 1977, s.26; ayrıca H.G.Güterbock, Fs Bittel, 1983, s.216vd.

¹⁰⁵ KBo II 1 Vs. 35-36; II 13.

¹⁰⁶ Bo 2318 Vs.II 11, SBo I, s.40 ve not 160.

¹⁰⁷ K.Bittel ve diğer., Yazılıkaya. 1967, s.115,138; -, Das hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya. 1975'te elinde **topuz taşıyan** 18,21,24,39,41,,42 ve 83 numaralı tanrılar için s.131vd. ile ilgili çizim tablosuna bkz. Yazılıkaya için ayrıca. E.Masson, Les Douze Dieux de l'Immortalité, 1989, s.16vd.; -, Les Dossiers d'Archeologie 193, 1994, s.68vd.

¹⁰⁸ Bkz. KBo II 1 Rs.III (20) [D]U ^{URU}Sar-pa-an-ta 1 ALAM LÚ GUB-aš ZABAR 1 še-kán (21) [ZAG-za Š]U-za ^{GİS}TUKUL har-z[i] .... (26) [I ^{NA4}]ZI.KIN HUR.SAG rŠu¹-[ua-]r¹ ^{URU}Ma-li-ia-aš-ša (27) [an-na-]al-la-an 1 ^{GİS}TUKUL ši-^{it-tar-zu} UD.SAR-za [ú-nu-ua-a]n-za ... C.W.Carter, HCl, 1962, s.56-57,67. Boğazköy'deki Fırtına Tanrısı için ayrıca bkz. R.L.Alexander. Fs N.Özgüç, 1993, s.1vd.

¹⁰⁹ KUB XXX 2 Vs.II 4-5.

¹¹⁰ R.Temizer, Ilgın Yalburt Hitit Anıtı, Konya (Ankara) 1984, s.53-57; R.Temizer, "Giriş, T.Özgüç. İnandıktepe, 1988, s.XIII-XXII/XXIII-XXXII. 172-174 şekiller: 60-63, levhalar: 85-95; M.Poetto, L'iscrizione luvio-geroglifica di Yalburt, Nuove acquisizioni relative alla geografia dell'Anatolia sud-occidentale, 1993; F.C.Woudhuizen, JIES 22, 1994, s.53vd.; -, Talanta 26-27, 1994-95, s.168vd.; J.D.Hawkins, StBoT B3, 1995, s.66vd.; M.Poetto, (Review of Hawkins 1995), Kratylos 43, 1998, s.108-117; S.Ö.Savaş, 1998 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara 1999, s.238vd.

¹¹¹ C.Karasu-M.Poetto-S.Ö.Savaş, Arch.Anat. 4, 2000, s.99vd. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi depolarında (kireç taşıdan bir grup fragmanın içinde) bulunmaktadır. [yük. 33cm.; gen. 47cm.] Burada, sağa doğru bakan iki figürün sadece üst kısımları (omuzdan kalçaya kadar) sağlam kalmıştır. Arka plandaki tasvir ile ilgili olarak da görülebilenler; açılmış vaziyette bir sol kol, başsız ve kolsuz vücut hattı ile tamamlanmamış olan bir etektir. Öndeki figürün ise, **elinde topuz (şeklinde tören asası) tutan** sağ kolu bel hizasında bükülüken, sol kolu da yukarı doğru bükülmüş olarak (ağız önündeki eli) saygı ifadesindedir.

hareketlerinden dolayı kralı, tanrısının / tanrılarının kucaklayarak koruması kapsamında *Umarmungsszene* (koruma altına alma sahnesi) olarak adlandırılan sınıfa girmektedir¹¹².

Metinler, topuzu başka tanrılarla da anmaktadır: ZABABA onu elinde tutuyor [**“Tanrı ZABABA: Ayakta duran (bir) erkek heykeli gümüşten(dir), sağ elinde (bir) ^{GİS}TUKUL tutar, sol elinde (bir) kalkan tutar”**¹¹³]; bir adak metninde de İstar’a topuzları için gümüşten veya altından bir kaplama sözü verilmektedir; [*İSTAR* ile ZABABA¹¹⁴ savaşı tanrılardır; onlarda böyle bir topuz bulunması anlaşılır bir durumdur¹¹⁵] öte yandan, diğer bir Fırtına Tanrısının silahı olarak bir balta anılmaktadır¹¹⁶ (bu, baltalı Fırtına Tanrısı kabartmalarını hatırlatmaktadır).

Aleppo/Ḫalab tapınağının ortostatlarında; Ḫalab’ın Fırtına Tanrısının silahı olarak hem topuz hem de balta (ve mızrak ile kılıç) görülürken yine kanatlı savaşı (tanrı) İstar’ın elinde omuzuna dayanmış (diğer topuzlara göre nisbeten biraz daha uzun bir) topuz vardır¹¹⁷. Ḫalab’ın “boğa koşumlu-arabalı (sürücü [=Boğazköy kil bulla¹¹⁸, yumruk biçimli gümüş Hitit kabındaki kabartma ve İmamkulu kaya kabartmasındaki gibi) Fırtına Tanrısı” kabartmalı ortostatu

¹¹² Bu tür bir kompozisyon II.Muğatalli ile başlayan ve III.Murşili ile devam eden bazı *Umarmungssiegel*’ler mühürlerle çok iyi belgelenmektedir. IV.Tuḫaliija’ya gelince, çok iyi tanınan Ugarit mühür baskısına, Boğazköy’den çıkan bulla parçaları ve mühür baskısı da (yine bu krala atfedilerek) eklenmiştir. Bunun yanısıra, IV.Tuḫaliija, Yazılıkaya B odasındaki kabartması ile anıtsal kaya kabartmaları üzerinde de eşsiz bir tanrısal koruma altına alındığını göstermiştir. Değerlendirmeler ve lit. için bkz. C.Karasu-M.Poetto-S.Ö.Savaş, Arch. Anat. 4, 2000, s.100 d.n.5.; ayrıca krş. J.D.Hawkins, StBoT 45, 2001, s.167vd.; H.Klengel, Fs Popko, 2002, s.205-210.

¹¹³ KUB XXX 2 Vs.II 17-20.

¹¹⁴ Tanrı ZABABA hakkında inceleme için bkz. E.Laroche, Recherches sur les noms dieux hittites, (RHA VII/46) Paris 1947, s.109vd. ile -, JCS 1, 1948, s.215; İstar için de aynı zamanda krş. V.Haas-I.Wegner, Akyurt-Devam Anı Kitabı. 1995. s.(167vd.) 170. KBo XXII 6 Rs.IV 14-16: ^{GİS}paini=w[a=t]a kui ^Eḫilamni=šit / nu=war=a<t>=(a)šta kardū n=war=at ^{URU}Agade ^dİSTAR-aš / [^{GİS}TUKUL]^{BLA}-eš iyandu “Let ḫim cut down the tamarisk which stands in the portico and let them make it into [weapon]s for İSTAR of Agade” H.Hoffner, The Laws of the Hittites, 1997, s.199.

¹¹⁵ H.G.Güterbock, Fs Bittel, 1983, s.204vd.,213vd.

¹¹⁶ Bo 2383 Vs.I 20vd. ve ayrıca krş. H.G.Güterbock, Fs Bittel, 1983, s.213vd. [-Bu durum; farklı şehirlerin Fırtına Tanrılarının özelliklerinden kaynaklanıyor olmalıdır-].

¹¹⁷ K.Kohlmeyer, TWA, 2000, Tafel: 1d,14,18.

¹¹⁸ P.Neve, AW 23, 1992, Abb. Titelbild.

üzerindeki Anadolu hiyeroglifli yazıtıyla Fırtına Tanrısının adı; "TANRI, TOPUZ" olarak çok açık şekilde verilmiştir¹¹⁹. Bu da bize, Fırtına Tanrısının adının ve silahının "TOPUZ"la özdeş olduğunu göstermektedir.

Daha ileriki dönemlerde: boğa; *antropomorf* tanrının kutsal hayvanları haline gelir: iki boğa tanrının arabasını çeker¹²⁰ ya da Geç Hitit Dönemi'nde¹²¹, tanrı bir boğanın üzerinde durur¹²².

Boğazköy'de bulunan tabletler arasında "Hitit devlet kültürü"nü içeriği ve işlevini anlatan kayıtların yanı sıra; kaya anıtları da ülkenin çeşitli yerlerinde yaygın olarak bulunan "yerel kültürler" hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır¹²³. Tabletler, tanrıların ve

¹¹⁹ K.Kohlmeyer, TWA, 2000, Tafel: 16-17; (-, APA 15, 1983, s.80vd. Fig.33); H.Klengel, JCS 19, 1965, s.87vd.; M.Popko, AoF 25, 1998, s.118vd.

¹²⁰ Boğa koşumlu-arabalı sürücü Fırtına Tanrısı: Halab'ın Fırtına Tanrısının tapınağındaki ortostatlar arasında (bkz. K.Kohlmeyer, TWA, 2000, Tafel: 16-17); Boğazköy kil bulla üzerinde (P.Neve, Antike Welt 1992, kapak resmi); Yumruk biçimli gümüş Hitit kabındaki kabartma Yumruk biçimli gümüş Hitit kabının ağzındaki kabartmada (H.G.Güterbock-T.Kendall, Fs Vermoule, 1995, s.50 ile s.52 Fig.3.7); İmamkulu kaya kabartmasında (K.Kohlmeyer, APA 15, 1983, s.83 Fig.33), 76 (Res.80-81), 89 (Res.94); ayrıca bkz. H.G.Güterbock, IM 43, 1993, s.113-16 ve Taf.8 ve Boğazköy'den araba rölyefli vazodan bir parçada: boğanın arka ayağı tekerlek ve Fırtına Tanrısının bir ayağı ancak görünür haldedir (M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.61, Res.43).

¹²¹ Geç Hitit Dönemi dini için J.D.Hawkins, The Neo Hittite States in Syria and Anatolia, CAH 3, Cambridge 1982, s.439 ve bibl. ile bu dönemin ikonografisi için de M.N.van Loon, Anatolia, 1991, s.1-15.

¹²² Aslantaş'tan kabartma stel, Paris Louvre: Thureau-Dangin, Arslan-Tash 60. 65. Taf.II 1 = Encyclopédie photographique de l'art V Nr.10 Abb. 300; H.Demircioğlu, Stier, 1939, s.142 (T 75) Taf.I.

¹²³ **CTH 635** [= *Festival for the Storm God of Zippalanda*: Mentioning Mt. Daha KUB 48.21 KBo 17.100; 1. Neu, StBoT 12:38, 75 (translit. i 4ff, v 10ff) A. KUB 11.30 + IBoT 4.197, B. KBo 22.184; C. KUB 58.6 (Hout, rev.) + KUB 28.91 (Popko), D. 433/t; 2. KUB 20.96 (Bossert, Asia (1946) 42.); 3. KBo 13.214; 4. MsMeriggi 28, A. KUB 20.66, B. KUB 41.29 (= Aiii1 ff); 5. KUB 20.92 (Gurney, Liv. Ann. 27 (40) 110) 6. KBo 9.124; 7. KUB 7.27; 8. IBoT 3.29; 9. IBoT 3.30; 10. KBo 16.49; 11. KUB 34.126; 12. KBo 13.205 (treaty) KBo 17.100].

CTH 631 [= *Festival of Storm and Thunder*: 1. Neu, StBoT 12 A. ABoT 9 + KBo 17.74 + KBo 21.25 B. KBo 20.12 (+) KBo 17.11 + KBo 30.25 + KBo 25.95 C. KUB 43.26 D. KBo 30.66; 2. KUB 34.120, par. to li8 ff. (Neu, StBoT 12; Archi, Tempel 208ff.); 3. KUB 132; 4. KBo 13.227; 5. IBoT 3.140; 6. KBo 17.75; 7. KBo 17.76; 8. KBo 17.77; 9. KBo 20.8; 10. KBo 20.61 + 62/q; 11. KBo 20.64; 12. KUB 42.15; 13. KUB 42.14; 14. KUB 44.36; 15. 34/u (ZA81:113)].

CTH 669 [= *Festival for the Storm God of Kastama with the Participation of the King*: Popko, KUB 58 Inhalts. 1. KUB 58.4; 2. KUB 53.16 (par. to 1.); 3. KBo 20.10 + KBo 25.59 (par. to 1.); 4. IBoT 4.343 (par. to 1.).

kült merkezlerinin isimlerini verirken, kaya anıtları belli bölgelerle ilgili tanrısal tiplerin portresini çizmektedir. Tanrılar genellikle¹²⁴; (a) sağ elinde bir silah veya başka bir nesne tutmasıyla, (b) sol elinde bir sembol taşımasıyla, (c) kanatlar veya başkaca fazladan uzuvları olmasıyla, (d) sıklıkla üzerinde durdukları kutsal bir hayvanla ve (e) **başlıklarında taşıdıkları “boğa boynuzları”yla**¹²⁵ ayırt edilmektedirler.

Hitit krallarının **“ölümünden sonra tanrı olması”**¹²⁶ da yine başlıklarındaki boğa boynuzlarıyla gösterilmiştir. Buna en iyi örnekler şunlardır¹²⁷:

- CTH 329.01** [= *Stormgod of Kuliwisna*: first tablet : Treatments: LMI 107f.; Moore, BA thesis 1. KBo 15.32 (OH/MS); 2. KBo 15.31 (OH/MS)].
- CTH 329.02** [= *Stormgod of Kuliwisna*: second tablet : Treatments: LMI 107f.; Myth 71-74; Moore, BA thesis. KBo 14.86 + KUB 33.17 + KBo 9.109].
- CTH 330.01** [= *Stormgod of Kuliwisna*: Treatments: George Moore, Disappearing Deity Motif (BLit 1975) 68ff. A. KBo 15.33 + KBo 15.35, B. KUB 41.10 =Aii1ff, C. KUB 41.9 =Aiii27ff].
- CTH 330.02** [= *Stormgod of Kuliwisna*: Treatments: George Moore, Disappearing Deity Motif (BLit 1975) 68ff. KBo 15.36 + KBo 21.61].
- CTH 330.03** [= *Stormgod of Kuliwisna*: Treatments: George Moore, Disappearing Deity Motif (BLit 1975) 68ff. A. KBo 15.34 B. KUB 12.19 (ii=Aii5ff) C. KBo 21.63].
- CTH 330.04** [= *Stormgod of Kuliwisna*: Treatments: George Moore, Disappearing Deity Motif (BLit 1975) 68ff. 4. A. KUB 32.138 B KUB 51.22 (ed. Glocker, AoF 21:127-129); 5. KUB 33.62 (OH or MH/MS?); 6. KBo 21.59; 7. KUB 33.64 + KBo 21.60; 8. KUB 33.65; 9. KBo 15.38; 10. KBo 21.55; 11. KBo 21.57; 12. KBo 21.58; 13. KBo 21.67; 14. KUB 43.56; 15. Bo 6575; 16. KBo 22.124; 17. KUB 51.22; 18. 142/q; 19. 803/w].
- CTH 331** [= *Stormgod of Lihzina*: Treatments:1. Myth 70f; MDOG 113:114; HAH, JNES 27; Collins, Context of Scripture, forthcoming 1. KUB 33.66 2. KUB 34.91].

¹²⁴ O.R.Gurney, Hititler, 2001, s.115.

¹²⁵ *kurutauant-* “boynuzlu bir taç takılı”, HED 4, s.286vd., HEG 1, s.666; H.Hofnerr, JAOS 120, 2000, s.74, T.van den Hout, BiOr 52, 1995, s.566vd.

¹²⁶ “Hitit metinlerine göre kral ve kraliçe tanrı olduğunda, Büyükler onun için ağlamaya başladılar. Bu esnada, **hemen sığır kurban edilir** ve ruhu için de şarapla içki kurbanı takdim edilirdi”. Boğazköy yazıtlı belgeleri arasında “**Eğer Hattusa’da büyük bir olay olursa, yani kral veya kraliçe tanrı olursa**” etiketini taşıyan ölü(m) metinleri ele geçmiştir. H.Otten, MDOG 78, 1940, s.3vd.; -, ZA 12. 1940, s.206vd.; -, Totenrituale, 1958; -, WVDOG 71, 1958, s.81vd.; A.Kammenhuber, Mat.Heth.Thes.Lfg. 1-2, 1973, s.25vd. [*ak(k)-lek(k)-*]; J.Friedrich-A.Kammenhuber, HW², Lfg.1, s.52; T.van den Hout, Atti del II Congr. Int. di Hittitologia, StMed 9, 1995, s.195vd.; A.Ünal, Anadolu 19, 1975/76, s.165vd.; -, Belleten, 44, 1980, s.491; T.Özgüç, Öntarihte Anadolu’da Ölü Gömme Adetleri. 1948: İ.M.Akyurt, M.Ö.2. Binde Anadolu’da Ölü Gömme Adetleri, 1998; P.Taracha, Fs M.Nowicka. 1998, s.189vd.

1. Fraktin kaya kabartmasında, tanrısı Fırtına Tanrısına libasyon yapan III.Hattuşili,
2. Boğazköy Kral Kapısı'ndaki "Savaş Tanrısı"nın miğferi üzerindeki tek boynuz,
3. Boğazköy Tapınak 5 yakınındaki bir yapıda bulunmuş stel üzerinde Büyük kral IV.Tudhaliya mızrak tutar halde betimlenmiştir. Başlığında 5 sıra boynuz görülürken; isminin yazılı olduğu lejantta da "kahraman" ünvanı bulunmamaktadır.
4. Güneykale'deki 2 no.lu odanın duvarındaki kral II.Şuppiliuma, kılıç, yay, mızrak, savaşçı özellikler taşıyan giysi ve 3 sıra boynuzlu başlığıyla görülmektedir. İsmi yazılı olduğu lejantta da babası IV.Tudhaliya'nınki gibi "kahraman" ünvanı bulunmamaktadır.

Kral yeryüzünde Fırtına Tanrısının temsilcisi durumundadır¹²⁸; koyduğu yasalarla, onun için düzenlenmiş günlük hayatı korumak ve kollamak görevini de üstlenir.

Resmi devlet kültüründen ayrı olarak, tanrılara kişisel tapınma hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Arşivlerden anlaşıldığı kadarıyla, kral ve kraliçe tanrıya bağlılık yemini ederler ve taparlardı. Bu sebepten diğer insanların da aynı şeyi yaptığını çıkartabiliriz. Ancak, sıradan insanlar tanrıların kült heykellerine yaklaşmış, onlarla fiziksel temasta bulunamazdı; buna rağmen yine de, dini açıdan, tanrılara değişik yollarla yaklaşılabildiği düşünülmüştür¹²⁹. Herhangi bir fert dua edebilir ve bazı pratisyenlerde bu kriz içindekileri rahatlatma hususunda onlara yol gösterebilirdi. Böylece resmi rahipliğin parçası olmayanlar tanrı ve insan arasında arabuluculuk görevini yerine getiriyorlardı. Tanrı kendini ispatlamak için birine görünebilir ve onunla konuşabilirdi. Bu nedenle, Hititler'e göre tanrılar yükümlülüklerin paylaşıldığı bir ilahlıkla evreni yönetiyordu

¹²⁷ Boğazköy örnekleri için bkz. J.Seeher, Hattuşa Rehberi, Ege Yay. İstanbul 1999, s.74 (Res.78). Ayrıca bkz. K.Kohlmeyer, CANE 4, 1995, s.2648.

¹²⁸ Kralın aynı zamanda rahip olmasının (H.G.Güterbock, JAOS (Suppl.) 17, 1954, s.17) yanı sıra, ayrıca başka bir rahibin tanrı önünde kralı temsil edebilmesi kolofonundan anlaşılmaktadır : "Birinci tablet bitti: Yazman kral adına Tanrı Telipinu'nun huzurunda her gün dua ettiği zaman." KUB XXIV 1 19-21, O.R.Gurney, Hittite Prayers of Mursili II., (AAA 27) Liverpool 1940, s.36vd.

¹²⁹ I.Singer, Fs Popko, 2002, s.301-313.

ve gerek makro planda gerekse mikro planda insanlara göre kendilerini ayarlıyorlardı¹³⁰.

*** Fırtına Tanrısı hakkında yapılan araştırmalarda konular birçok farklı unsurla ilişkilendirilmiştir¹³¹:

1. Gücün¹³², kudretin, zaferin, hükmün, güvenin, sevginin¹³³, iyiliğin¹³⁴, yardımın¹³⁵, verimin, üretimin, bereketin simgesi Fırtına Tanrısı¹³⁶:

¹³⁰ G.McMahon, CANE 3, 1995, s.1990.

¹³¹ H.Demircioğlu, Stier. 1939: C.G.von Brandenstein, Bildbeschreibungen, MVAcG 46/2, 1943, s.1vd.; N.Dinçer, DTCFD 2/3, 1944, s.479-483; L.Jacob-Rost, MIO 8, 1961, s.161vd.; -, MIO 9, 1963, s.175vd.; H.G.Güterbock, Belleten 26, 1943, s.273vd.; E.Laroche, JCS 1, 1948, s.187-216; -, JCS 2, 1948, s.113-136; O.R.Gurney, Religion, 1977; V.Haas, Berggötter, 1982; -, GHR, 1994; H.J.Deighton, Weather-God, 1982; N.W.Leinward, Weathergods, 1984; H.Gonnet, Revue de l'Histoire des Religions, ccv-v, 1988, s.385-398; J.D.Hawkins, Natural Phenomena, 1992, s.53vd.; Ph. Houwink ten Cate, Natural Phenomena, 1992, s.83vd.; M.Darga, Hitit Sanatı, 1992.

¹³² Fırtına Tanrısının "Kale" epitheti (*muwatali-*), Kızıldağ 2: FORTIS DEUS TONITRUS ... "Güçlü Fırtına Tanrısı" (bkz. H.Gonnet, Hethitica 5, 1983, s.21-27: J.Börker-Klähn ise çalışma ve yorumlarında bunu kabul etmemektedir. J.D.Hawkins, Natural Phenomena, 1992, s.68.

¹³³ Karadağ 6 (Kızıldağ 4)'da: Basitçe DEUS.TONITRUS AMPLECTI'nin okunduğu görülür, "Fırtına Tanrısının Sevgilisi" J.D.Hawkins, AnSt 22, 1972, s.113vd. ve fig.6: S.Alp, Fs Güterbock, İstanbul 1974, s.24vd. Epithet *upatitasi-*, "*upatit-in*" (Maraş 4. §3); *irnili-*, "*irnili-nin*" (Adıyaman 1, §§2,3); DOMUS.LOCUS-*ta-ta-la-si-* (= **pita(n)talasi-*?) "bölgenin" (Kayseri, §1). J.D.Hawkins, Natural Phenomena, 1992, s.68.

¹³⁴ Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın geç safhasında mühür alanının esas ögesi olarak çok seyrek görülen üçgen, Eski Hitit Çağı'nda da genellikle boş alanların doldurulması için kullanılmıştır. Sağlık kavramı, Eski Hitit ve İmparatorluk mühürlerinin orta alanında tek başına veya TI işareti ile birlikte bazen de tanrı veya tanrıçaların ellerinde veya elleri üzerinde sembolleştirilerek mühür alanının çeşitli yerlerinde gösterilmektedir. İ.Ö.3. ve 2.bin Anadolu hayvan tasvirleri içinde sadece "boğaların alınları üzerinde" görülen kakma şeklindeki veya boya ile yapılmış "üçgen şeklindeki süslemelerin", boğa kültü ile ilgili olabilecekleri, boğanın simgelediği gücü ve buna bağlı "iyi olma" kavramını taşıdığı düşünülmektedir. H.Baltacıoğlu, Maşathöyük'te Bulunmuş Üçgen Biçimli Objeler, (Çizgi Matbaası) Ankara 1996, s.11vd.

¹³⁵ Eğrek'in yeni okumalarında TONITRUS-*hu-wali+ra/i-i-sa* (*Tarhuwaris*) ve TONITRUS-*za-+ra/i-ma-sā* öğrenilir (*Tarhuzarmas* için bkz. G.Neumann, KZ 90, 1976, s.139-141). Cekke, 5,6'da Eğrek için *Tarhuntiwaris* ile de ilgili notlarda onomastik elemanlar *wari(ya)- "yardım"* olarak görülür. J.D.Hawkins, Natural Phenomena, 1992, s.69.

¹³⁶ CTH 325 [= *Disappearing Stormgod*: Treatments: Myth 51ff.; LMI 89 104; WAW2 20 22; Masson, Combat 160f. A. KBo 26.124 (+) KUB 33.24 (+) KUB 33.28 + 227/w; B. KUB 33.22 + KUB 33.23 C. KUB 33.25 + KUB 33.26 + KUB

Kral Anitta'nın Hattuşa kentini¹³⁷: "Kim benden sonra kral olursa ve Hattuşa'yı yeniden iskan ederse Göğün Fırtına Tanrısı onu mahvetsin..." diyerek lanetlediği görülür.

I.Hattuşili'nin tahtta çıkışı ve ilk yönetim yıllarını içeren Puhanu kroniğinde¹³⁸: "Onu Arinna'ya götürdünüz, adı geçen düşman o benim eşeğim değil mi? Ben ona (tahtta) devamlı olarak oturacağım, beni (oraya) getirdiniz, ülkelerin tümünü elinde tutan kim? Ben değil miyim? Nehirleri, dağları ve denizleri tekrar sabit tutarım. Dağı sabit tutarım, başka tarafa hareket edemez. Denizi sabit tutarım ve o ak(a)maz ... o bir boğa oldu. Onun boynuzu biraz bükülüdür. Ben onu soracağım: "Onun boynuzu neden böyle bükülüdür" O şöyle (der): 'Ben devamlı olarak sefere gittiğimde bize dağ engel oldu ve bu boğa kuvvetli idi. O geldiğinde adı geçen dağı kaldırdı, öte tarafa sevk etti. Ve denizi yendik. Onun boynuzu ondan dolayı bükülüdür.' Şimdi o majestedir, hizmetkarlara şöyle emreder: ..."

Yine I.Hattuşili yıllıklarında¹³⁹ Zalpa şehrine yapılan seferde: "Sonra Zalpa şehrine gittim ve imha ettim, onun tanrılarını (heykellerini) kaldırdım ve üç madnanu-arabasını Arinna'nın Güneş Tanrısına verdim. Gümüşten bir boğa (ritonunu), gümüşten bir zincir Fırtına Tanrısının tapınağına verdim. ..."

33.27 + KUB 33.29 + KUB 33.30 + KUB 36.71 + KBo 26.133 (ZA63:87)D. KUB 57.105 (+) KUB 43.34].

¹³⁷ (Anitta Metni) KBo III 22 Vs., Rs. 49-51: E.Neu, StBoT 18, 1974, s.12-13.

¹³⁸ KUB XXXI 4 + KBo III 41 ve 40 (str.10-19). Metnin transkr.-terc. ile ayrıntılı yorumları için bkz. O.Soyşal, Fırat Üniv. Edebiyat Fakültesi Dergisi 1/2, 1981, s.16vd.; -, Hethitica 7, 1987, 173vd.; -, Hethitica 14, 1999, s.109vd. KBo III 40 Rs. 8-11 satırlarında anlatılan olaylarda tanrılar da yer almaktadır: Hitit kralına bağlı bazı kişilerin kaçtığından bahsedilirken "Halpa şehrinin Fırtına Tanrısı"ndan söz edilir. Ve sonra ise bu defa da aynı kişilere yardım ettiği belirtilen biri anlatılmaktadır ki, bu da "(Hatti'nin) Fırtına Tanrısı" olmalıdır. İzleyen satırlarda, kendisinin "Fırtına Tanrısının haberci(?) tanrılar" tarafından yollandığını söyleyen bir görevli, krala, Fırtına Tanrısının bir mesajını iletmektedir. Ayrıca yorum ve değerlendirmeler için bkz. I.Singer, IOS 14, 1994, s.83vd.; -, Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia, (StMed 9) Pavia 1995, s.345vd.

¹³⁹ KBo X 2 Vs.1 9vd. (Akadça ve Hititçe metinleri krş.) H.Otten, MDOG 91, 1958, s.73-84; A.Goetze, JCS 16, 1962, s.24-28; H.G.Güterbock, JCS 18, 1964, s.1-6; O.Carruba, ZDMG Supp. 1/1, 1969, s.231-234; A.Kammenhuber, KZ 83, 1969, s.264-265,282; F.Imparati, SCO 13, 1964, s.1-35; F.Imparati-C.Saporetti, SCO 14, 1965, s.40-85; H.C.Melchert, JNES 37, 1978, s.1-22; H.J.Houwink ten Cate, Anatolica 10, 1983 s.91-109 ve Anatolica 11, 1984, s.47-83; H.M.Kümmel, TUAT 1, 1985, s.455-463.

2. Hitit çiviyazılı belgelerinde bahsedilen Fırtına Tanrısı ile çeşitli tiplerde tasvir edilen Fırtına Tanrısı:

Araştırmalarda Fırtına Tanrısı(nın pozları ve şekilleri farklı tarzlardan oluşurken) tiplerinin rolü¹⁴⁰ ile ilgili bazı veriler kısaca özetlenebilir: *Tarhu(na)*-'nın *antropomorf* tasvirinin otorite oluşturan *theriomorfik* tasvirine zıt olduğu görülmektedir. Boğa *antropomorf* tanrının kutsal hayvanları haline gelir: İki boğa tanrının arabasını çeken ya da geç Hitit Dönemi'nde, tanrı bir boğanın üzerinde durur (tıpkı Roma Dönemi'ndeki Jupiter Dolichenus gibi¹⁴¹). Genelde Fırtına Tanrısının kutsal hayvanı boğadır (eski bir inanışa göre kendisi de bir boğadır) ve bir boğa şeklinde tanınarak tasvir edilmiştir¹⁴².

Metinlerde nerede boğa tasvirlerinden veya boğa biçiminde kurban kaplarından bahsedilirse, orada Fırtına Tanrısı ile ilgili bilgi mevcuttur¹⁴³. Birçok hallerde, boğa tasvirinin doğrudan doğruya tanrının kült tasviri olması, önemli bir noktadır. Alacahöyük ortostatları ve İnadık vazosundaki boğa kültü tasviri buna uymaktadır; bir de bulunmuş olan; taştan, pişmiş topraktan ve bronzdan boğa tasvirlerini (keza Hanyeri-Gezbel kabartmasındaki boğayı¹⁴⁴) Fırtına Tanrısının kült tasvirleri olarak görmek durumundayız. Boğa heykellerinin çift olarak kutsal mekanlarda bulunması, Fırtına Tanrısının iki boğası Şeri ve Hurri'yi akla getirmektedir. Boğazköy¹⁴⁵, İnadık¹⁴⁶, Tokat¹⁴⁷, Alishar¹⁴⁸, Alacahöyük¹⁴⁹, Kastamonu¹⁵⁰, Kırşehir¹⁵¹,

¹⁴⁰ “.../ eskiden ağaç(tan) sığır vardı. [...] demirden bir boğa yaptı; mabede yaptı.” VBoT 26 5-6, H.Ertem, Fauna, 1965, s.46;

¹⁴¹ H.Demircioğlu, Stier, 1939, s.80vd.

¹⁴² H.G.Güterbock, (“Hittite Religion”) Forgetting Religions, (Ed. V.Ferm), New York 1949, s.87vd.

¹⁴³ L.Rost, MIO 9, 1963, 204-207; H.Ertem, Fauna, 1965, s.45vd.; R.L.Alexander, Fs N.Özgüç, 1993, s.4vd.

¹⁴⁴ Hanyeri-Gezbel'deki kabartmada boğa ön ayaklarıyla bir dağ tanrısına, arka ayaklarıyla blok şeklinde gösterilmiş bir dağ tasvirine basmaktadır. Hitit hiyeroglifleri bölgenin dağ tanrısı olarak ilk figürü ve Şarrumma'nın buzağısını tanımlarlar. Sadece boynuzu görünür. Fakat hayvanın başı düz, derli-toplu olarak görünür. Dimdik başıyla ve *tıara*, koni biçimindeki kısa giyimiyle, omuzlarındaki buzağıyı taşır. Dağ Tanrıları, Yazılıkaya 42'de gösterilmiştir. Krş. K.Kohlmeyer, APA 15. 1983, s.87-88 ve Fig.36-37; M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.182-182.

¹⁴⁵ K.Bittel, MDOG 94, 1963, s.48vd.; M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.41vd. Res.18.

¹⁴⁶ T.Özgüç, İnadıktepe, 1988, Lev.60-62; M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.43 Res.21.

¹⁴⁷ N.Özgüç, Anatolia 1, 1956, s.53vd.

¹⁴⁸ Hitit İmparatorluk Devri'ne tarihlendirilen beş adet riton ele geçmiştir. H.H.von der Osten, The Alishar Hüyük Season of 1930-32 II, OIP 29, Chicago 1937, s.190.

Korucutepe¹⁵², Eskiyaşar¹⁵³, Kültepe¹⁵⁴, Maşathöyük¹⁵⁵, İmikuşağı¹⁵⁶, Kuşaklı¹⁵⁷ ve Norbert Schimmel Koleksiyonu'nda¹⁵⁸ boğa biçimli kaplara (/heykellere) rastlanmıştır. Ayakta durur pozisyonda şekillendirilen bu pişmiş topraktan boğaların boylarının yaklaşık 90cm. olarak bir hayli yüksek tutulduğu anlaşılmaktadır. Kapların ağız kenarları içindeki içki borusu ve boğa başlı vazolar Alacahöyük, Boğazköy, Maşathöyük, İnandıktepe ve Eskiyaşar'da da keşfedilmiştir¹⁵⁹. Bitik ve İnandıktepe tipi vazoların çoğunda Fırtına Tanrısının kutsal hayvanı boğanın ayakta duran veya yatmış durumdaki tasvirlerine rastlanmıştır. Bitik ve Kabaklı vazosunda boğalar ayakta durmakta, kurban yerine doğru götürülmektedir¹⁶⁰. İnandıktepe vazosunda kurban edilmektedir. Boğazköy ve Alişar'da ayakta ve yatmış durumda tasvir edilmişlerdir. Alişar'da, yatan bir boğa kabartması vardır. Kültepe ve Eskiyaşar vazolarında olduğu gibi, bazılarında boğaların başları heykel şeklinde hazırlanmıştır. Bitik ve İnandıktepe tipi vazoların çoğunda yalnız boğanın tasvir edilmiş olması çok önemlidir¹⁶¹. Bu, vazoların Fırtına Tanrısına ithaf edilmiş tapmaclarda, boğa kültürüne ait kült nesnelere olduklarını ispatlar. Daha sonraki Hitit anıtlarından tanınan **boğa üstünde**

¹⁴⁹ H.Z.Koşay, Alaca Höyük Hafriyatı, 1936'daki çalışmalara ve keşiflere ait ilk rapor. (TTKY 5/2) Ankara 1938, s.31; H.Z.Koşay, Alaca Höyük Kazısı, 1937-39'daki çalışmalara ve keşiflere ait ilk rapor, (TTKY 5/5) Ankara 1951, s.26; H.Z.Koşay, Alaca Höyük Kazısı, 1963-1967'deki çalışmalara ve keşiflere ait ilk rapor. (TTKY 5/28) Ankara 1973, s.21.

¹⁵⁰ A.Çınaroğlu, Müze/Museum, Ankara, 1990-1991, s.53vd.; K.Emre-A.Çınaroğlu, Fs N.Özgüç, 1993, s.675vd.

¹⁵¹ T.Özgüç, Mansel'e Armağan, 1974, s.963vd.

¹⁵² H.Ertem, Korucutepe, 1973-75 Kazı Yıllarında Ele Geçen Erken Hitit-İmparatorluk Çağı Arası Buluntuları, (TTKY 5/42) Ankara 1988, s.33.

¹⁵³ E.Akurgal, Hatti ve Hitit Uygarlıkları, Net Yayınları, İstanbul 1995, Res.22a-b.

¹⁵⁴ T.Özgüç, Kültepe-Kaniş II. Eski Yakınoğ'u'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar, (TTKY 5/41) Ankara 1986, s.41.

¹⁵⁵ T.Özgüç, Maşathöyük I, 1978, s.9, Lev.46, 1-5; -, İnandıktepe, 1988, s.41.

¹⁵⁶ V.Sevin, Kazı Sonuçları Toplantısı (1985) 8, 1986, s.186; -, IM 43, 1993, s.195-198, Taf.20, 1-2 (Eski Hitit Dönemi'nden bir riton).

¹⁵⁷ Boğazköy'dekinin aynısı (ama başları yok), ancak boğaların gövdeleri, önde ön bacaklarının başlangıcından (yanlardan), arkada ise yine arka bacaklarının başlangıç noktalarından (yanlardan) birbirine bağlantılı halde yapılmış Hurri-Şerri boğaları. V.Müller-Karpe, MDOG 130, 1998, s.116-119; A.Müller-Karpe, 1999 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara 2000, s.7vd.

¹⁵⁸ New York Metropolitan Museum of Art'ta. M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.38vd.

¹⁵⁹ T.Özgüç, İnandıktepe, 1988, s.51, Lev.77, 2-3

¹⁶⁰ T.Özgüç, Anatolia 2, 1957, s.57vd.; -, İnandıktepe, 1988, Lev.68, 2.

¹⁶¹ T.Özgüç, İnandıktepe, 1988, s.52.

Fırtına Tanrısının, büyük devlet sanatında şimdiye kadar bulunmamış olması, ilgi çekicidir. **Metinlerde boğa üstünde duran Fırtına Tanrısından bahsedildiği tesbit edilmemiştir.** İmamkulu kaya kabartması ve Malatya'da bir ortostat üstünde; tanrı, boğaların çektiği bir arabaya biniyor. Bu tür bir tasvir anlatımına metinlerde henüz tam olarak rastlanmamıştır¹⁶²; ancak Ullikummi şarkısında Fırtına Tanrısının arabasına binışı açıkça anlatılmaktadır¹⁶³. Başka bir metinde geçen, boğayla ilgili bahis, boğaların çektiği Fırtına Tanrısının arabası için yakın görülebilir: "***O, Fırtına Tanrısına boğa olsun ve onu ilerletsin,***"¹⁶⁴. Kutsal hayvanı boğa ile temsil edilen Fırtına Tanrısı için bir metin yerinde¹⁶⁵ ise; Fırtına Tanrısı daha önce bir *huuāši*-taşı ile temsil edilmiştir; (şimdi) bunun yerine

¹⁶² Kargamış'ta Su Kapısı'nın bozulmuş 5 numaralı kabartmasının (B 30a. Bossert 832), bir boğa arabası olduğu ve bu arabaya Fırtına Tanrısının bindiği kabul edilebilir. Boğanın üzerindeki kanatlı güneşin yukarıda -Güterbock, Tanrı ad ve tasv. s.276'ya- göre yorumlanması gerekir. H.G.Güterbock, *Belleten* 26, 1943, s.286vd.

¹⁶³ "*Kaya adamı sakatladım, şimdi gidin ve onunla savaşın*" denirken diğer tanrılar Ullikummi'ye karşı sığırlar gibi böğürür; *işte o sırada Fırtına Tanrısı arabasına atlayıp onunla karşılaşmak üzere gider*" şeklinde anlatımı Fırtına Tanrısının gireceği savaş hazırlıklarına başlaması. izler:

"Yem karıştırırsınlar ve güzel kokulu bir merhem getirsinler ve (onunla) Boğa Şeri'nin boynuzlarını yağlasınlar; Boğa Tella'nın kıyruğunu gümüşle kaplasınlar; arabanın okunu çevirsinler! (Arabanın) içine güçlü olan şeyleri getirsinler; yük arabasıyla (arşandanahit-) çok miktarda taş taşısınlar! Kasırgaları taşısınlar, yağmurları çağırırsınlar, doksan IKU yüksekliğinde kayaları uçurarak sekiz yüz (dönüm) araziye saçan fırtınaları çağırırsınlar! Göz kamaştırıran bir şimşegi yatak odasından dışarı taşısınlar; yük arabalarını da dışarı çıkarırsınlar! Haydi şimdi bu dediklerimi yap, bunları hazırla ve bana haber getir! Taşmış bu emirleri işitince, acele etti ve çıkıp gitti. Boğa Şeri'yi çayırıktan getirdi. Tella'yı Imgarra dağından getirdi ve onları dışarıda kapı girişinde koşturdu; onlara yem verdi. Merhem de getirdi ve boğa Şeri'nin boynuzlarına sürdü. Boğa Tella'nın kıyruğunu gümüşle kapladı. arabanın okunu çevirdi; içerde güçlü olan şeyleri taşıdı. Kasırga çağırdı, yağmur (ve) doksan IKU yüksekliğinde kayaları sürükleyen ve sekiz dönümlük alana yayabilen fırtınayı çağırdı.

Fırtına Tanrısı bin kulaçlık bir uzaklıktan savaşa girdi. Silahlarıyla donatılmıştı ve savaş arabası yanındaydı. Gökten gelirken bulutları da birlikte getirmişti...". H.G.Güterbock, *Kumarbi Efsanesi*, TTKY VII/11, Ankara 1945; -, *Kumarbi Efsanesi*, *Etice Metnin Transkripsiyonu*, TTKY VII/11a, Ankara 1946; -, *Kumarbi. Mythen vom churritischen Kronos aus den hethitischen Fragmenten zusammengestellt, übersetzt und erklärt*, Zürich 1946; -, *JCS* 5, 1951, s.135-161; *JCS* 6, 1952, s.8-42; -, *AJA* 52, 1948, s.129 (= *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of H.G.Güterbock* [AS 26], 1997, s.45); A.Ünal, *Hititler-Etiler*, 1999, s.283vd.

¹⁶⁴ KBo VI 28 Rs. 42, H.Ertem, *Fauna*, 1965, s.48.

¹⁶⁵ KBo II 1 II 40vd.; III 1 vd. 7vd.

Majeste demirden bir boğa yaptı, diye bahsedilir: "*Eskiden yalnızca huvaşi-taşı mevcuttu. Majeste demirden bir boğa yaptı*".

Buzağı bazen Fırtına Tanrısının kendisini oğlu olarak görmekle temsil ederken bazen de buzağı boğaya dönmüştür.

Metinlerde de belirtildiği gibi, başka hiçbir yerde daha önce görülmeyen Şarrumma, Kizzuātna'da biliniyordu¹⁶⁶.

*İmankulu*¹⁶⁷: Her ne kadar Fırtına Tanrısı bu çok figürlü kompozisyonda, Yazılıkaya'da (no.42) bile, aynı adla (Göğün Fırtına Tanrısı) anılsa da, burada tamamen değişik bir tipte tasvir edilmiştir. Tanrı, Bereket Tanrıçasıyla buluşmak üzere acele eder haldedir, boğaların yularlarından çektiği bir arabaya binmiştir. Yine toprak ve su elementleri, Dağ Tanrılarının Fırtına Tanrısının ve Çıplak Tanrıçanın etrafına yerleştirilmiş bitkilerle belirtilerek, berekete dair güçlü bir mesaj verilmiştir (16.yy. mührü Fırtına Tanrısı ve Çıplak Tanrıçayı, onun arabasını ve vücudunun görünen tarafını gösteriyor¹⁶⁸. Bu tarz Kizzuātna'nın tesiri altında Hattuša'da benimsenmiştir.)¹⁶⁹.

Kargamış: Kargamış'tan gelen bir grup mühürde, Yazılıkaya no.42'deki Fırtına Tanrısı tipinin bu mühürlerde yeniden kullanıldığına dair kanıtlar vardır. 13.yy. ortalarında Ini-Teşub'un oydurduğu bir grup mühür, kazılarda Ugarit'te (Suriye sahilinde) ve Emar'da (Kargamış yakınlarında ve onun kontrolünde bir kent) bulunmuştur. Bu mühürlerden Fırtına Tanrısını gösteren bir grup da Yazılıkaya'da bulunmuştur. Burada Teşub omzunda bir topuz taşırken, iki dağ tanrısının omuzları üzerinde durmaktadır.

Hanyeri: Hanyeri'nde kullanılan tipte konik bir başlık takmış gibidir. Başlık eski tiptedir. Tanrının omzuna basan bir boğa/buzağı vardır. Boğa ön ayaklarını uzatmış halde bir Dağ Tanrısına basarken, arka ayakları da blok şeklinde gösterilmiş yüksek bir dağ tasvirine basmaktadır¹⁷⁰. Yazılıkaya'da olduğu gibi yatay boynuzları, diğer üstte kıvrılan boynuzlu boğalarla bir karşıtlık oluşturmaktadır.

¹⁶⁶ R.Lebrun, Hethitica 2, 1977, s. 94vd.; R.L.Alexander, Fs N.Özgülç, 1993, s.6.

¹⁶⁷ J.Hazenbos, Fs Popko, 2002, s.147-161.

¹⁶⁸ R.M.Boehmer-H.G.Güterbock, Glyptik, Boğ.no.47.

¹⁶⁹ L.Delaporte, RHA 21, 1935, s.163-164; J.Börker-Klähn, ZA 67, 1977, s.64-72; H.G.Güterbock, Meriggi dicata, 1979, s.235-245.

¹⁷⁰ M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.183.

Emar: Mühürler üzerindeki Dağ Tanrılarının yanısıra “kıvrımlı boynuzlu boğa”nın da İmamkulu ile Yazılıkaya’daki gibi ortak kökenden geldiğini görebiliriz. Kargamış’a bağlı bir kuzey Suriye şehri olan Emar’dan bir damga mührü basımlı tablet bulunmaktadır. Yine bu şehirden, Kargamış kralı İni-Teşub’un kardeşi Hişmi-Teşub’a ait mühür dizaynı diğer bir örnek olarak gelmiştir. Burada iki Fırtına Tanrısı görülür. Bu da Yazılıkaya’ya akrabalıklar gösterir (Teşub’un boğası olduğu anlaşılan bu hayvanın kafası dönük haldedir ve şahlanmış durumda görünen tasvirinin de kasıtlı olduğuna dair güzel kanıtlar vardır). Teşub, Kargamış’tan bilinen, şaha kalkmış, başı ters duran bir boğanın ipini (gemini) tutarken görülür. Onun tutuşu görünür olmadığı halde, orada yeralan bir hayvan veya arabadan çok, bir veya iki giysili dağ tanrısını ima eder. İni-Teşub mührü üzerinde yaptığı gibi, asayı omzuna dayamış olarak taşır. Bu resmediş Kargamış’ta bulunanlara, hem kompozisyon biçimi hem de Teşub’a atfen boğanın yorumlanması bakımından yakındır. (Teşub boğanın üstünde epey yüksekte durur ve hayvanın burnuna takılmış dizginden çok boyuna ve omuza dolanmış yulara benzeyen bir iple tutar)¹⁷¹.

¹⁷¹ Sarrumma’yı sembolize eden buzağı grubunun Hanyeri’nde görülmesi gibi, Kargamış’taki tüm bu mühür dizaynlarında, buzağılardaki boynuzlar sadece tabakalı şekilde dikine olduğundan daha fazla görünmez. Hepsini farklı bir kişiliği yansıtır. Örneğin, Fırtına, bakan birinin kafasını tam ters şekilde çevirmesi gibi. Bu kafayı ters şekilde çevirme olayı, Suriye-Mitanni ya da Eski Suriye geleneklerindeki gibi gözükmez ama Suriye-Hitit oymacılığında yaygındır. Belki bu motif mühür dizaynlarına yasaklanmıştı. Ama gözükür odur ki, Teşub’un önemli bir heykeli için kaydedilmiştir (ters kafalı boğanın eşliğinde). Belki Kargamış’ta **kraliyet ailesi tarafından desteklenen bir tapınma imajı idi**. Motif o kadar etkili bir güçteydi ki, Yazılıkaya’dan gelen diğerleriyle birleşti [bkz. D.Beyer, Les empreintes de sceaux, fig.8,10; -, Le sceau-cylindre de Shahuruwa, roi de Karkemish, RAI 27, 1982, s.71.n.12 ve “Quelques observations” s.29-44]. Teşub’un yeni formdaki kafasıyla ilgili örnekler için aynı yere bkz. [Fig.1 d,f,g ve Ugaritica II s.26-29, fig.34-35]. Boğalar, diğer hayvanlardan uzak, sıklıkla üçüncü binde hayvan çekişmelerini anlatan mühürlerde ters kafaya sahiptirler. Ters kafa geyikte, aslanlarda, kuşlarda da vardır ama çoğunlukla boğalarda gözükür. Nuzi’de de “yatık boğa” olarak karşımıza çıkar [E.Porada, Seal Imp. of Nuzi, AASOR 24, 144-45 26-27 Gr.VII.esp. no. 316,329, 347]. Suriye stilinde ters kafalı hayvanlar kalabalıktır ve anlamdan çok süslemedir. Bazen, **boğa; küçük bir yardımcı figür, bazen de kutsal ağacı koruyan bir çift hayvandan biri olarak bulunur** [H.Goldman, (I.J.Gelb, Hitite Hieroglyphic Seals and Seal Impressions) Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, vol. 2, Princeton 1956, No.42 s.243-44,250-1, pls.403,407; E.Laroche, Syria 35, 1958, s.256vd. fig.1; -, Akkadica 22, 1981 s.5-14; C.F.A.Scaeffér-E.Laroche, Ugaritica 3, Paris 1956;] R.L.Alexander, Fs N.Özgüç, 1993, s.10,11 d.n.17,21.

Lidar: Lidar'daki Ini-Teşup'un torunu Kargamış kralı Kuzi-Teşub'a (İ.Ö.1200 tarihli) aittir. Silahını omuzlamış Fırtına Tanrısı, boyunlarını eğmiş olan Dağ Tanrılarının başında dururken tasvir edilmiştir. Kendi alanına yerleştirilen buzağının boynuzları yatay olarak çıkmış, başı da dönmemiştir.

Bu mühür imparatorluğun çöküşünü izleyen olaylar için önemli bir kanıt niteliğini taşır ve "sözel yönleri gibi görsel yönleri, ölçüleri ve formatıyla kralın yeni statüsüne tanıklık eder".

Diğer taraftan, kült nesnelere ve faaliyetler ile ilgili açıklayıcı tanımlamalar, metinlerin büyük bir çoğunluğunda yer almaktadır. KBo II 1 gibi bazıları, sadece materyal nesnelere açıklamalarını yapmaktadır. Bu tanımlamalar kısa veya detaylı olabilir. Kısa olan açıklama için bir örnek Vs.II 12'de yer almaktadır "ve *Şuruua'nın Fırtına Tanrısı için yeni heykelin '1 Şekan (boyutlarında) demirden bir boğa olduğu'*" şeklinde kısa bir açıklama yapılmıştır. Buna karşın, *Şanantia'nın Fırtına Tanrısı için yeni figür "dört ayağı üzerinde duran, 2 Şekan boyutlarında, demirden yapılmış, gözleri altın ile kaplanmış bir boğa"* şeklinde detaylı olarak açıklanmıştır (Rs.IV 3)¹⁷².

Boğazköy: Nişantepe arşivinde bulunan mühür baskısı üzerinde¹⁷³ görülen orta sahnede ana tasvirde "boğanın sırtına binmiş" şekilde gösterilen "W" işareti adeta "Fırtına Tanrısının boğa sırtında yükselen insan tasviri"ne eşitlik gösterir durumdadır.

Alacahöyük: Alacahöyük Sfenksli Kapı batı kulesinin birinci taş sırasına ait kabartma bloğun üzerinde sağ tarafa yönelmiş, sırtında silindirik bir çıkıntı bulunan, bir boğanın gövdesinin ön bölümü tasvir edilmiştir. Boğanın sırtında bulunan ve gövdenin uzantısı olan silindirik çıkıntı, boynuzların ortası hizasından hafifçe dışarı taşarak son bulmaktadır¹⁷⁴.

¹⁷² C.W.Carter, HCI, 1962, s.68.

¹⁷³ S.Herbert, Il Geroglifico Anatolico, IUO-DSA 57, Napoli 1998, s.188 Fig.6/5.

¹⁷⁴ Bu çıkıntı hakkında: sandık/kutu; sunak; boğanın üzerine saraya götürülmek üzere konulmuş bir yük arabası; tekerlekler üzerinde bir boğa ritonu (protom); boğanın iki yanında yer alan dairesel şekillerin tekerlekleri temsil ettiği; güneş kursunu simgelediği; iki güneş simgesi vb. yorumlar getirilmiştir. M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.134vd.; H.Gonnet Bağana, Anadolu 11, 1967, s.165 ve ilgili bibl. ve yorumlar için ayrıca bkz. H.Baltacıoğlu, Alacahöyük Sfenksli Kapı Tekerlekli Boğa Ritonu Kabartması Konusunda Gözlemler, Ankara 1995, s.1-16.

3. Fırtına Tanrısının; doğa olayları, hava, dağlar, orman, pınar ve nehirlerle (vs.) olan bağlantıları:

Doğa olayları (veya afetler) arasında; yağmur, sel baskını, kuraklık, soğuk ve sıcak, buz, sis, çığ(?) ve kar, fırtına ve şimşek, meteor düşmesi ve volkan püskürmesi, açlık, yangın, deprem sayılmaktadır. Bunların arasında gök gürlemesi, fırtına ve şimşek aslında olumlu bir işarettir ve yağmur yağacağını müjdelir. Bunun için bazı tören ve bayramlar yapılır. Ancak yine de korku ve dehşet veya yıldırım çarpması felaketi de getirebilir. Yıldırımın çarptığı bir adam ölürse; onun Fırtına Tanrısının gazabına uğradığına inanılırdı:

*“[Eğе]r Fırtına Tanrısı korkunç bir şekilde şimşek çakar ve kapıda olsun, başka bir yerde olsun, ev[de] olsun, bir insanı çarpar ve o ölürse, vücudunda onunla temas etmiş olan her şey temizlenecektir. Hiçbir kimse onun eşyasını alamaz.”*¹⁷⁵

Tanrısallık anlayışı içinde bu doğal afetlerle birlikte; dağlar, nehirler, doğal kaynaklar, hayvanlar ve onların tasvirleri kutsanmıştır. Kral yeni bir saray inşa edeceği zaman, gerekli keresteyi ormanlardan sağlayabilmek amacıyla, bizzat ormanın kendisinden ve onun koruyucusu tanrılardan, özellikle Yağmur ve Fırtına Tanrısı ile Tahtın hükmettiği dağdan izin istemektedir¹⁷⁶:

“Şimdi ben babam Fırtına Tanrısını öveceğim ve ben kral, Fırtına Tanrısından yağmurların büyütüp geliştirdiği o kerestelerden isteyeceğim: Ey gökyüzünün altında yeşeren ağaçlar. Aslan ve kaplanlar hep sizin altınızda uyurlar. Ayılar hep size tırmanırlar. Babam Fırtına Tanrısı kötülüğü sizden hep uzaklarda tuttu. Sığır sürüleri hep sizin altınızda otladı. Şimdi ben kral Labarna size sığındım ve tahtı dost bildim. Sen (taht) ben kralın dostu değil misin? Sen bana o ağacı ver ki, ben onu keseyim. Taht krala cevap verir: Kes onu kes! Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı onu kesmene izin verdiler artık. Şimdi siz bu ülkeden yukarılara gidiniz! Fırtına Tanrısı onu krala verdi.”

¹⁷⁵ Onun yakınında bulunan nesnelere de “Fırtına Tanrısının adamı” uğraşır, onları temizler. Eğer onun yakınında başka insanlara da rastgelinirse, o onları dışarı çıkarır ve Fırtına Tanrısının adamı onları (da) tedavi eder. Kirlenmiş olan eşyanın hepsi de cesetle birlikte toprağa gömülür. A.Ünal, Belleten 163, 1977, s.447-472; -, Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları, İstanbul 1999, s.137-153.

¹⁷⁶ KUB XXIX 1 Vs.I 5-38 (dupl. KUB XXIX 2 ve 3) B.Schwartz, Or 16, 1947, s.23-55; H.G.Güterbock, RHA 6, 1942-43, s.102-109; (terc.:) A.Goetze, ANET 3, 1955, s.357; A.Lombardi, Mesopotamia 31, 1996, s.70-71. Metnin en son tercüme-yorumu: A.Ünal, Hititler-Etiler, 1999, s.139.

Dağların önemle kutsal sayılması çağlar boyunca Anadolu'da süregelmiştir. Hitit metinlerinde bu ilahi dağlardan ya tek başına bir tanrı ya da Fırtına Tanrısının bir parçası olarak sözedilmekte ve her iki şekliyle de sanatta gösterilmektedir¹⁷⁷. Fırtına Tanrısı kültüyle bağlantısı olan kutsal dağlar Hazzı ve Namni vardır¹⁷⁸. Gerçekte bir kısım şahıs adları, özellikle Hitit krallarından Arnuanda, Tutḫalija ve Ammuna, dağ adlarıdır¹⁷⁹ ve bu da dağlarla birlikte Fırtına Tanrısının kutsallığını gösterir. Puḫanu kroniği¹⁸⁰ olarak bilinen metinde "*Dağlar Tešub'un danası Šarruma'yı (sinesine/bağrına) alsın!*" nakarati hep tekrarlanmaktadır. Metin, Gezbeli geçidindeki Hanyeri kabartmasında bir boğa üzerinde tasvir edilen Fırtına Tanrısı Tešub ("*Kral dağ Šarrumma / Dağın kralı Šarrumma*")¹⁸¹ ile ilişki görülebilmektedir.

Fırtına Tanrısının; gücüyle, kutsal Kızılırmak'a yön verebildiğinden bahsedilir:

*"Marasšanta Nehri eskiden başka bir yönde (:ipattarmayan) akardı. Fakat Fırtına Tanrısı onu çevirdi ve onu Tanrıların Güneş Tanrısına (^DUTU-i DINGIR^{LIM}-an) doğru akıttı. Onu Nerik şehrine yakın akıttı."*¹⁸²

4. Hitit kralı ile Göğün Fırtına Tanrısı arasındaki ilişki :

Göğün Fırtına Tanrısı ile Hitit kralı arasındaki ilişki en erken döneme ait Hitit metinlerinde vurgulanmaktadır¹⁸³: "**Kral, Göğün Fırtına Tanrısıyla dosttu(r)**". Daha sonraki bölümde Pithana ile oğlu Anitta'nın kazanmış olduğu askeri başarının nedeni buna bağlanmıştır. Bunu da babasının ölümünden sonra Anitta'nın "Büyük Krallığı" Kuššara'dan Neša'ya taşınmasının anlatıldığı bölüm izlemektedir.

Din adamlarıyla iyi ilişkiler içinde bulunan Tanrılar, aynı zamanda ülke yönetiminde dikkatlice tespit edilmiş bir dini

¹⁷⁷ Ayrıntılı örnekler için bkz. V.Haas, Berggötter, 1982; H.Gonnet, RHA 83, s.95-170; A.Dinçol, JCS 24, 1971, s.29vd.; -, Berytus 23, 1974, s.29-40; E.de Crombrugge, Hethitica 2, 1977, s.79-92; A.Lombardi, Mesopotamia 31, 1996, s.49-80; -, SMEA 39, 1997, s.85-110.

¹⁷⁸ Antakya yakınlarında Mons Casius denilen yer, Orantes (Asi) Nehri'nin ağzına yakın deniz kıyısındaki Hazzı dağı ile eşitlenirken; Namni dağının yeri henüz bilinmemektedir.

¹⁷⁹ H.Gonnet, Les montagnes d'Asie Mineure d'après les textes hittites, RHA 26, 1968.

¹⁸⁰ O.Soyşal, Fırat Üniv. Edebiyat Fakültesi Dergisi 1/2, 1981, s.16vd.; -, Hethitica 7, 1987, 173vd.; -, Hethitica 14, 1999, s.109vd.

¹⁸¹ K.Kohlmeier, APA 15, 1983, s.86vd.; M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.181vd.

¹⁸² KUB XXXVI 89 12-14: A.Dinçol-J.Yakar, Belleten 38, 1974, s.565.

¹⁸³ Anitta Metni (CTH 1) Vs. 2 vd. E.Neu, StBoT 18, 1974, s.10vd.

festival takvimi aracılığıyla, ilgiyle kutsanmayı bekliyorlardı. Festivallerin¹⁸⁴ odak noktası, genellikle tanrılara verilecek olan hediyelerin sunumuydu. Ülke yönetimi, hem insanlara faydası olur inancıyla hem de kendi çıkarı için kültü savunuyordu. Hattuşa'da bulunan tapınaklardaki tapınma, ayin faaliyetlerini tasvir eden metinlerin büyük çoğunluğu ve şehirdeki tapınakların sayısının çokluğu bu şehrin politik başkent olması yönüyle de önemini gösteriyordu. **Ülke yönetimi, kısıtlı olarak birçok ilahı ve onların ayin geleneklerini başkentine getirdi, böylece kökeni (temeli) Hitit toprakları içinde veya dışında olan tanrılar biraraya toplanmış oldular.** Devlet dininin gelişmesi, daha az farklılaşma göstermeye meyilli olan yerel dini uygulamalar üzerinde birleştirici bir etki yaptı. **Örneğin zaman geçtikçe, kült imgeleri daha antropomorf olmaya başladı.** Ülke yönetiminin yerel kültlere ilgisi, her zaman kendisini bu tip kültürleri başkentte toplamak şeklinde göstermedi, tam tersi olarak birçok durumda dini inanç tarzını belirlemeyi ve devam etmesini teşvik etmeyi uygun gördü. Bu durum yönetimlerin tüm yerel kültürleri korumaları doğrultusunda basitçe uyarılmasını gerektirebiliyordu ya da bu durum kendi geleneklerini de içerecek bir şekilde ayin törenleri için resmi bir dini alan ayrılmasını kastedebiliyordu¹⁸⁵.

5. Devletin en önemli belgelerini oluşturan "Tanrı listeleri"¹⁸⁶ ve Yazılıkaya'da geçen Fırtına Tanrısı :

Her tanrının önemi görsel olarak belirlenmiştir ve kabartma işlemindeki pozisyonu tarafından iletilmiştir. Hurri'deki tanrılar isimlendirilerek, rahiplerin ve kralın hakimiyetindekilerin hangi tanrının güç, iyilik ve imparatorluğa barış getirdiğinin bilinmesini sağlamak istemiştir. Yazılıkaya'daki Hurri akımlı tapınakla birlikte, Anadolu motiflerinin geniş kullanımı başlamıştır (işlem üzerindeki vurgu, tanrılarının nitelikleri ile iki Fırtına Tanrısıdır). **Bunlar, geleneklerin sürekliliğini ve pekçok Hitit kralının hükümdarlığı sırasında büyük kralın ve hanedanının pozisyonunu temsil eder.**

Yazılıkaya'daki panteon, Fırtına Tanrısının önderliği ve himayesinde Hitit Devleti ve toplumu için yeni bir karakteristik imajı vurgulayarak belirtir. Kral imajı, Mısır'ın bilgisini yansıtan usullere dönüştürüldüğü için bu süreç, Muwatalli'nin hükümdarlığı sırasında tamamlanmıştır. Sırayla bir sanatçının

¹⁸⁴ A.Archi, UF 4, 1973, s.7-27.

¹⁸⁵ G.McMahon, CANE 3, 1995, s.1990.

¹⁸⁶ G.Beckman, Hittite Diplomatic Text, (SBLWAWS 7) Atlanta 1999, s.217-218.

ödünç alınmasını devlet meselesi yapan III.Ĥattuşili de, firavun ve boğa imajını tören geçidinin önde gelen tanrılarına uyarlamıştır. Bu tanrılar, hiyerogliflerin özel formlarıyla büyük kral ve kraliçeye yakından bağlı gibi görünmektedir. Bu da, Hitit yöneticisini Mısır'daki kardeşi ile aynı seviyede tutmuştur. Mısır sanatının görsel çekiciliği, Hitit kralını büyük ölçüde etkilemiş olabilir. Hitit kralı; büyük rahip ve Hitit halkının gözde sembolü olarak en önemli rolde görünmek istemiştir. Bu da, Yazılıkaya'daki tapınağın özel olarak hazırlanmasını gerektirmiştir. Böylelikle, buradaki heykeltraşlığa ait çalışma da, Hitit'in yeni dünya görüşü ile pozisyonunu tanımasının ve kabulünün ifadesi olmuştur.

6. Ĥattuşa'da kutlanan bahar festivalinde, Fırtına Tanrısı'nın oynadığı rol :

Yazılıkaya, geniş anlamda doğa güçlerinin ve özelliklerinin tanrılaştırılması olan pekçok tanrının ibadeti için yapılmıştır. Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'nın A odasında [erkekler solda (1-42 Figürler) ve kadınlar sağda (43-63 Figürler)] iki tören alayı, Fırtına Tanrısı (42.Figür) ve Hepat'ın (43.Figür) bulunduğu merkez panelde son noktaya erişirler. **Görüntü yeni yılın başında Fırtına Tanrısının evinde, yeryüzünde bereketi ve kalabalığı sağlamak için tüm tanrıların toplanması olarak yorumlanmaktadır.** Figür 42a'ya bakınca "Teşub'un boğası"nı görmekteyiz¹⁸⁷. Fırtına Tanrısının ötesinde (Fig.42) ve Fig. 43'te kopyalanan **buzağı koni şeklindeki tacı tarafından kutsallaştırılmıştır.** Hiyeroglif yazıtı Fırtına Tanrısı Şarrumma'nın oğlunun sembolü olarak belirtir. Bu hayvan Fırtına Tanrısının bacaklarının arasında görülür¹⁸⁸.

9 figür grubu 25-33, **elleri üstünde gökyüzünü taşıyan, iki boğa-insan etrafında merkezlenir, gökyüzü için olan hiyeroglif "dünyayı" da temsil eder.**

¹⁸⁷ Teşub'un ötesinde kutsal bir tacla taçlandırılmış başı karnının altında ve kuyruğu tamamı görülebilir vaziyettedir. Hiyeroglifler bu hayvana "Teşub'un kutsal buzağısı" derler. Bu, Tanrı Şarruma; Teşub ve Hepat'ın oğludur. Teşub'un arkasında (ikinci derecede daha önemsiz) bir Fırtına Tanrısı bulunur. Bu paneldeki diğer figürlerde olduğu gibi düz dağların doruğunda ayakta durmaktadır. R.L.Alexander, Yazılıkaya, 1986, s.19; -. Fs N.Özgüç, 1993, s.1.

¹⁸⁸ Mısır'dan alınan bu yeni motif şekli, I.Seti'nin Abydos'taki tapınağında bulunan benzer iki kabartmada görülür. **Burada, firavunun bacaklarının arasında (ikisi yan yana) koşarken canlandırılmıştır. Bu durumda, boğa kesinlikle tanrı-kralın sıfatıdır.** Mısır'daki bu kabartmalar yabancı ziyaretçilerin dikkatini çekmiş olmalı. Benzerlikler tesadüf için çok fazladır ve motif Hitit'in Mısır'dan alıntısı olarak görülmelidir. Tesbit ve değerlendirmeler için bkz. R.L.Alexander, Yazılıkaya, 1986, s.124.

Yazılıkaya'daki bu insan şeklindeki Fırtına Tanrısına, Ugarit mühründeki II.Muḫatalli tasvirleriyle Fraktin kaya anıtındaki tanrı, benzerlik gösterir.

7. II.Muḫatalli'nin kendini "piḫaššašši Fırtına Tanrısının gözdesi" olarak tanıtması ve adındaki "muḫa-"nın "boğa ve boğa başı" ile ifade edilmesi :

II.Muḫatalli'ye ait mühürlerin orta sahnesinde yer alan konuların arasında¹⁸⁹ "Büyük kral Mu(ḫa)talli" yazarken, burada kanatlı güneş kursunun bulunmaması ile kralı himayesine alan tanrı dikkat çekici olmakla beraber değişik yorumlara da neden olmaktadır¹⁹⁰. Tanrı adlarının anılmaması Muḫatalli'nin mühürleri içinde dikkat çekicidir¹⁹¹. Ancak kendisinden sonra gelen diğer tüm mühür lejantlarına bakıldığında; açıkça NARĀM^DX ibaresinin daima mühür sahibinin kendisi ile ilişkili olduğu, hatta kraliyet buyruklarının girişinde kullanıldığı görülür. III.Muršili'ye ve III.Ḫattušili'ye ait mühür baskısında belirtildiği gibi: "Ariḫna'nın Güneş Tanrıçasının ve Fırtına Tanrısının sevgili[...] Muḫatal[li]'nin oğlu"; "Šamuhali İstar'ın sevgilisi, Nerik'in Fırtına Tanrısının sevgilisi, kahraman"¹⁹². NARĀM DINGIR^{LIM} "tanrının gözdesi" olarak¹⁹³, II.Muḫatalli'nin "piḫaššašši Fırtına Tanrısı"na sunduğu dua metni¹⁹⁴: "Sağ elimi tutarak benim yanımda ol" veya "Fırtına Tanrısı gibi benim yanımda ol" ile antlaşma metninde¹⁹⁵: "piḫaššašši Fırtına Tanrısının gözdesi"

¹⁸⁹ HH no.199 işaretin okunuşu bazı karışıklıkların getirdiği bir sorunu ve zorluğu ortaya koyar: Fırtına Tanrısının adı için logogram olarak hiyeroglifte TONITRUS çevirisi kullanılır (fakat, Laroche HH no.196 ile birlikte kanıtın sescil değer sonucunu çıkarması hatalıdır ve bu silinmelidir).

¹⁹⁰ H.G.Güterbock, Siegel aus Boğazköy I/II, (AfO B 5/7) Berlin 1940, 1942; O.Carruba, JCS 42/2, 1990 [1991], s.243-251; T.Beran, Die hethitische Glyptik von Boğazköy, Berlin 1967; H.Nowicki, Hethitica 5, 1983, s.111-118.

¹⁹¹ H.Otten, Zu einigen Neufunden hethitischer Königssiegel, Akad. d. Wiss. u.d. Lit., Mainz, Geistes- und Sozialwiss. Kl. 13, Stuttgart 1993, s.25 ve d.n.34.

¹⁹² UMMA^DUTU^{ŠT} mNIR.GÁL LUGAL GA[L LUGAL KU]R URU^Hḫati NARĀM^DU piḫašša(š)šši DUMU^mMurši-DINGIR^{LIM} LUGAL GAL UR.SAG: H.Otten, Königssiegel, 1993, s.23 ve 29vd.; başka duplikatları için bkz. H.Gonnet, Hethitica 3, 1979, s.52-54. Ayrıca, krş. H.Otten, IM 43, 1993, s.111.

¹⁹³ H.Gonnet, Hethitica 3, 1979, s.23vd., N.195,196,208.

¹⁹⁴ Ph.Houwink ten Cate-F.Josephson, RHA 81 (1967) 101-140; J.de Roos, CANE 3, 1995, s.1997vd.; CTH 381 dua metninin en son ayrıntılı çalışması için bkz. I.Singer, Muwatalli's Prayer, 1996.

¹⁹⁵ H.Otten, Die Bronzetafel aus Boğazköy, Ein Staatsvertrag Tuḫalijas IV., (StBoT Beiheft 1) Wiesbaden 1988, s.70.

okunuşları, mühürlerin ortasındaki tanrının "*piḫaššašši*"¹⁹⁶ Fırtına Tanrısı" olabileceği görüşünü ortaya koyar. Göğün Fırtına Tanrısının sembolleri üzerinde tanrı determinatifinin eksikliği aslında tanrının kral niteliğinin belirtilmesi olabilir. II.Muḫatalli'ye ait metinlerde "**Gök ve yerin efendisi Teşub, tanrılar kralı**" diye tanımlanırken, "*piḫaššašši* Fırtına Tanrısı"¹⁹⁷ için de "Göğün kralı" olarak adlandırılmaktadır. Bu da, 'Tanrı(nın aynı zamanda) kral(dır)' kimliğine işaret etmiş olabilir. Bunun anlamı ise; kralın yeryüzünde yönettiği, koruduğu ve sorumlu olduğu Hatti ülkesinde yaşayan insanlar arasındaki yeri gibi, Fırtına Tanrısının da tanrılar arasında tuttuğu ayrıcalıklı ve de önemli konumunu bildirmek olsa gerektir.

II.Muḫatalli'nin dua metni ile mühürleri üzerinde benzer ifadelerle yeralan Fırtına Tanrısının tanımları "*Yüceltilen/Göğün, Büyük kral, Güneşimin Teşub'u*"¹⁹⁸, "*Büyük kral, Güneşimin piḫaššašši Teşub'u*", "*Büyük kral, Güneşimin Fırtına (Tanrısı)*" olarak yorumlanabilmektedir¹⁹⁹.

II.Muḫatalli, Luvice olan adından da anlaşılacağı üzere Luvî bölgesine ve de kültürüne oldukça yakın olmuştur. Bu durum, Gaşka düşmanının baskısı ve saldırılarından yılıp da Tarḫuntašša kentine ve onun "*piḫaššašši* Fırtına Tanrısı"na gitmiş ve sonrasında tekrar Hattuša'ya dönerken de, kendisini koruduğuna inandığı "*piḫaššašši* Fırtına Tanrısı"nı kendine koruyucu tanrı yapmıştır.

Hitit gliptiğinde Muḫatalli'nin mühürlerinden hariç, birkaç mühür baskısı üzerinde boğa tasvirleri, Alacahöyük Fırtına Tanrısının koşutu olarak görülmektedir²⁰⁰.

¹⁹⁶ Hİ.Hİ = *barāqu(m)* "parlamak, parlaklık, şimşek". Hİ.Hİ-*ašši* = *piḫaššašši*. "şimşek (ışığı)"nın yanı sıra "madenin eritilmesi" karşılıkları ile bibl. için bkz. I.Singer, Muwatalli's Prayer, 1996, s.185vd.

¹⁹⁷ M.Hutter, ("Der luwiche Wettergott *piḫaššašši* und griechische Pegasos"), Fs Lochner, 1995, s.79-97

¹⁹⁸ Luvice *šarlai*- "yüceltmek, göklere çıkartmak" (*šarla(im)mi*) ifadesini, II.Muḫatalli duasında sıkça söyleyerek "*piḫaššašši Fırtına Tanrısını her zaman göklere çıkartacağım*", "*Efendim piḫaššašši Fırtına Tanrısını yücelteceğim*" şeklinde vurgulamaktadır. H.Gonnet, Belleten 54, 1990, s.12 d.n.13.

¹⁹⁹ Bu konu üzerine yapılan değerlendirme ve yorumlar için bkz. H.Gonnet, Belleten 54, 1990, s.9-13 ile Lev.1-2.

²⁰⁰ Adalelerin belirlenmesi, baş, boyun, ense ve özellikle bacak üstü kalça üzerindeki palmet stilizasyonu, krş. SBo II 80, Res.138. Ayrıca SBo II 12: mühürde "*boğa prensin adını*" göstermektedir (Alacahöyük ortostat kabartmaları Büyük kral Muḫatalli(II) dönemine tarihlenmektedir). Alacahöyük kabartmalarında. başta

Fırtına Tanrısının sembollerinden biriyle ilişkili olduğu teşhis edilen ve yorumlanan işaret: HH No: L.200=M.399(-400) = FULGUR (/ VIS) = ["parlayan/parlaklık"] (" (Fr. *puissance*) "GÜÇ, KUDRET"tir (sivri uçlu yıldırım sembolüyle özdeşleşir). Bu, Fırtına Tanrısının sıfatı, çivi yazısı Luvicesindeki *pihas*²⁰¹ın "parlayan" şeklindeki tanımı *pihasšašši*- olarak gelişmektedir. Bunun da bağlantısını, kraliyet gücünün ve egemenliğinin "parlak, görkemli, şaşalı" kullanımında ve "Şimşegin Fırtına Tanrısı" olarak görkemle anılmasında görmekteyiz²⁰¹.

*muwa*²⁰² "öz, güç" ve *Tarhu(n/nt)*- "Fırtına Tanrısı", Luvice ile Hititçe arasında ortak sözcüklerdendir²⁰³.

Hiyeroglif Luvicesinde *-u-* kökleri incelendiğinde: Onun gerçek kök olması *wasu-* "iyi" ile bellidir²⁰⁴. *-wa-* ile olan kökler arasında *muwa-* "birine şiddet göstermek, yıkmak(?)"; *w(a)su(wa)-* "bir şeyi kutsamak (veya benzeri)"; LUGAL-*wa* "hüküm sürmek" anlamları görülmektedir²⁰⁵. *-muwa-* "soy, ırk, millet"²⁰⁶ olarak kullanılırken *-uwa-* elemanını barındıran adlar bulunmaktadır²⁰⁷. "Tanrı" *šiu-*, *šiuwanni-*

Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası/Hepat kutsanmaktadır, diye açıklanır. Hatti kökenli KILAM=*hılanmar* "kapı (evi)/Portal Bayramı"nın tasvirlenmiş olduğu düşünülür. Burada başta, Fırtına Tanrısı ve kızı Tanrıça Mezulla, oğlu Ziplanda şehrinin Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrısı kutsanan tanrılar arasında olup, Fırtına Tanrısı üç kere anımsanmaktadır. M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.142vd.

²⁰¹ E.Laroche, HH, 1960, s.109, No.200; F.Starke, StBoT 31, 1990, §58, s.103-106; J.D.Hawkins, Natural Phenomena, 1992, s.71 vd.

²⁰² J.Friedrich, Kleinasiatiscche Forschungen 1, Weimar 1930, s.359-378; E.Laroche, NH, 1966, s.322-324].

²⁰³ *uwa-* Vb. (§88) ve *uwa-* Nomen (§87. 89: A 72) [J.J.S.Weitenberg, U-Stämme, 1984, s.57vd.]: *uwa-* = GU₄ "Rind (boğa, öküz)" karşılığı: *muwata* "güç, kuvvet (şiddet)" *mu(wa)-ta-li* "(boğa gibi) güçlü, kudretli" şahıs adı ve Ras Şamra'dan *Sâ+us-ga-muwa* (L. HH I, 1960, 68); Hit. *muwa(t)ta(l)lafı* [CHD 3, s.316; F.Starke, StBoT 31, 1990, s.105 (d.n.279), 173 (d.n.573), 487]. Hiyeroglif Luvicesinde *wawa-* veya *wawi-* "boğa" dır [E.Laroche, HH I. 1960, No.105 ve lit.: *H.Luv. *wali-wali-(i)* H.C.Mechert, CLL, s.268].

²⁰⁴ P.Meriggi, MEG I, 1966, s.41-42; krş. J.J.S.Weitenberg, Hethitica 1, 1972, s.43vd.

²⁰⁵ P.Meriggi, MEG I, 1966, s.66.

²⁰⁶ E.Laroche, NH, s.260,285,322vd.

²⁰⁷ **Sahis adı olarak:** *Alamuwa, Alluwamna, Arnuwanda, Beruwa, Duwa, Gaşgamuwa, Hattuşamuwa, Mitannamuwa, Mizramuwa, Muwatalli, Muwa-UR.MAH, Nuwanuwa, Pariyamuwa, Tarkumuwa, Tuwani, Tuwattanani, Tuwattaziti, Duwa-URMAH, Uhamuwa, Ulilamuwa, Uwa, Uwaya, Uwanti Uwabi, Zuwa* [E.Laroche, NH, 1966, ilgili sayfalar ve s.313; H.Th.Bossert, Königssiegel, 1944, s.220]. Hurri kral adı olarak *Ú-wa-an-ti, Ú-wa-ga-az-za-ni* (KBo III 15. 16) [H.Th.Bossert, Königssiegel, 1944, s.275; -, Asia, 1946, s.118]; **Coğrafya adı olarak:** *Adanuwa, Ankuwa, Aşuwa, Himmuwa, İstaharumuwa,*

(=DINGİR) kelimesinin etimolojik yapısı ve onun yazılımlarındaki varyantlarında karşımıza “-uwa-“ “-muwa-” çıkmaktadır²⁰⁸.

GU₄ “sığır”; ideogramının “a”, “u” ve “i” ile, GU₄.MAH “boğa”nın “a” ile biten kelimeler olması konusundaki veriler, hiyeroglif Luwicesinde *wawa-* ile eşitlenmesi ile bilinmektedir. KUB IX 37 6'da geçen GU₄-*ua*'daki *-ua* fonetik tamamlamasına göre bu karşılık onaylanmaktadır²⁰⁹. AMAR “buzağı” ideogramı geniş anlamda tanrı ve şahıs adlarının oluşumunda da kullanılmıştır. *şarku-* “kuvvetli, kudretli” sıfatıyla birleşerek Hatti şehrinin Fırtına Tanrısının ünvanı olarak geçer. Hitit ve Hititler'den önceki Anadolu sanatında sığır cinsinden tasvir edilen hayvan “boğa”dır. Metinlerde, bazen boğa (GU₄.MAH) tasviri tanrının tasviri şeklindedir. (KUB XX 10 Rs.IV 9-14'te:) **boğalar** (belki?) **öldürülmeden önce Nerikli kadınlar boğalara şarkı söylemekte**, kral da boğalara doğru yürümektedir.

Istanuwa, İstaruwa, İšuwa, Kizzuwatna, Kutuwa, Luwana, Sapinuwa, Tudduwa, Tuwanuwa; (Nehir ve kaynak-pınar adları): Aşuwaniga, Halenzuwa, Hinnaruwa (=Göl adı?), İyauwanta, Kunaduwa, Kuwananiya, Muwatti, Şippinuwaru, Şuşuwa, Şuwa-, Duwattarina, Ululuwa, Wauwara, Zuwahhu [H.Ertem, Dizin; G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6 (ve G.del Monte, RGTC 6/2 -suppl.) ilgili sayfalar]; **Teofor ad olarak:** *Armamuwa, Astiruwa, Hepamuwa, Kuwatna*-^DKAL, *Muwa-Sarma, Peruwa, Şauşkamuwa, Santamuwa, Şauşga-muwa, Uppara-muwa, Tarhumuwa, Tarhuwassu, Uruwanda; Tanrı adı olarak:* ^D*U-wa-al-li* bulunmaktadır [E.Laroche. Recherches, 1947, s.63; B.H.L.van Gessel. OHP. 1998. s.545vd.]. *Mu(wa)ti* : (hiyeroglif) ^DMONS-*ti-in Mu(wa)-ti-n*, ve ^{PU}*Muwatti* dağ ve pınar-kaynak olarak kutsal halde anılmaktadır [E.Laroche. NH, s.277; R.Lebur. StBoT 45, 2001, s.330 ve d.n.19].

²⁰⁸ DINGİR-*ua-an-za-aš* GAŞAN-*JA* (^D*Wanzaš*) (KUB XV 22); *ši-i-ú-ua-an-ni-e-eš* (KUB IX 4 III 9) [H.Th.Bossert, Asia, 1946, s.83vd.]. (*a/-i* Stamm Pl.) *ši-i-ú-wa-an-ni-e-eš*; tanrı adı ^D*In-na-ra-u-wa-an-te-eš, Tauwali, Tazzuwaši, Tuhuwamma, Tuwaššu, Uruwanasšil, Udanduwa, Uwalli, Uwatammira, Ziluwaluwa, Zinkuruwa* (B.H.L.van Gessel, OHP, 1998, s.191,463,526,531,543,545,546,584-5,) ve yine içinde ‘tanrı’ bulunan ‘şehir adı’ ^{URU}*Ši-(i)-nu-wa* ‘-uwa-’ elemanını barındırmaktadır. Ayrıca, *šunja šu-w[a-*, Hişuwa bayram ritüelinde nehir adları listesinde görülmektedir [H.Ertem, Dizin, 1973, s.200; G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, s.551]. Tanrı ^D*Mu-wa-nu-uš*, ^D*Mu-wa-at-ta-al-li-iš* yazılımları ^D*Muwanuš*, ^{PU}*mu-u-wa-a-nu* (KUB XX 1 II 5, 33); ^{PU}*mu-u-wa-nu-un* 'un etimolojik durumu ve tartışmaları bizim görüşümüzü destekler nitelikler taşımaktadır [H.Th.Bossert, Asia, 1946, s.124; A.Goetze. Kizzuwatna. 1940, s.60vd.,67-8; *muwa*'nın ayrıntılı incelemesi için ayrıca bkz. J.Friedrich. Kleinasiatische Forschungen 1, Weimar 1930, s.359-378; E.Laroche, NH, 1966, s.322-324].

²⁰⁹ GU₄'nun tüm ayrıntıları için önemle bkz. Ertem, Fauna, 1965, s.40-61.

Yukarıda belirttiğimiz veriler ışığında; GU₄.MAH “boğa” nın Hititçe-Luvice *uwa-* ile eşitlenebilmesinin de mümkün olabileceğini düşünmekteyiz²¹⁰.

8. III.Ḫattuşili ile Fırtına Tanrısının adlarının yazılımları arasındaki ilişki:

Fırtına Tanrısı için geleneksel “W” şekilli hiveroglif isareti, III.Ḫattuşili tarafından kendi isminde benzetilerek kullanılan yine üç çizgili yıldırım çatalı gibidir²¹¹. Bu işaret III.Ḫattuşili dışında, daha önce hiç kullanılmamıştır ve onun haleflerinin Fırtına Tanrısı için geleneksel sekle başvurmalarına rağmen hem IV.Tuthaliya hem de II.Šuppiluliuma soy kütüklerinde III.Ḫattuşili’yi kendi özel işaretivle belirtmişlerdir. Bu kullanım, III.Ḫattuşili’nin Fırtına Tanrısına karşı olan özel sevgisi ve ilişkisine dayandırılabilir. Ayrıca, Fırtına Tanrısının evi olan Yazılıkaya tapınağının yapımındaki başarılı rolüyle, tanrısına yakınlığındaki referans, onun “W” benzeri özel işaretin kullanımı hakkını almasına neden olmuştur, diye açıklanabilir.

Bununla beraber, bu işarete dikkatle bakıldığında birkaç önemli nokta ve ayrımları dikkat çeker: Laroche’nin HH no.196 işareti grubu içindekilerden hiçbiri Fırtına Tanrısının üçdişlisi değildir; onun tarafından taşınmaz ve şimşek veya yıldırım olarak tasvir edilmez. Bunun tek kanıtı İmparatorluk Dönemi yazıtlarındaki gösteriliş tarzıdır. Bilindiği gibi bu isim *HATTI* şeklinde yazılır (belki *HATTUSA*) ve (+)li ile bağlı yazılan *HATTUSILI*, şekli ortaya çıkar. *HATTUSILI* yazısından geriye kalan *syllabogram ha (há)*; Geç (Hitit) Dönem Karatepe’de ortaya çıkan işaretlerin kullanım kanıtlarıyla kendini gösterir. *HATTI/HATTUSA*’dan *acrophony* şeklinde fonetik değer çıkarılmış olabilir. İmparatorluk Dönemi’ndeki *syllabogram há* gibi kullanıldığı ileri sürülememektedir, yani bu dönem için logogram gibi ele alınmış ve kopya edilmiş olması dikkat çekicidir [*HATTI* (veya *HATTUSA*) URBS/REGIO’den çok *HÁ* URBS/ REGIO; *HATTUSILI*(+li) den çok *HÁ+LI*]²¹².

²¹⁰ KBo III 40a + b (=Bo 1232+Bo 1290) (+ 41 + KUB XXXI 4) = 2 BoTU 14a [CTH : 16.b.A] yarı tarihsel metin parçasındaki “*asker şarkısı*”nın 14. satırında geçen “*uwa*” sözcüğünün anlamı hakkında görüş ve önerilerimiz için bkz. S.Ö.Savaş, “Eski Hitit Döneminden Bir “Asker Şarkısı” (ve Onun Yeniden Yorum Denemesi)”, AÜDTCF 66. Kuruluş Yıldönümü Etkinlikleri (Ankara, 05 Mart 2002) [çıkacak].

²¹¹ J.Makkay, AAH 35, 1983, s.313-344; R.L.Alexander. Yazılıkaya. 1986, s.136-137.

²¹² J.D.Hawkins, Natural Phenomena, 1992, s.55.

9. "Fırtına Tanrısı" adı ve "W" işareti ile elinde tutmuş olduğu nesne:

Hitit Fırtına Tanrısının öne doğru uzatılmış sol elinde tuttuğu nesne, İmparatorluk Devri ile Geç Dönem sonu örneklerinde bazı farklılıklar gösterir (Özellikle mühürlerde, kaya ve taş [steller ile ortostatlardaki] kabartmalarda)²¹³. Hiyeroglif işaretler HH. No.196 ve 199 ve YILDIRIM-ÜÇDİŞ(li yaba) [E.Laroche tarafından birleştirilen üç elemanın açık farklılıklarının durumu]:

1. Hiyeroglif 196, üçdişli yaba işareti, 2. Hiyeroglif 199, W-şekilli işaret, 3. Üçdiş-benzeri sembol Geç Hitit tasvirlerinde Fırtına Tanrısı tarafından taşınır: Bu hiyeroglif değildir; fakat ikonografinin elemanıdır. Işıldar (ışık gibi) gösterilmiştir (bu işaretin sahesi, görünüşte Malatya tanrıları tarafından tutulmaktadır). İmparatorluk Çağı'nın tipik mühürlerinde ve nadiren heykeltraşlığında standart Fırtına Tanrısı figürü sadece TONITRUS hiyeroglifini taşır. Parlayan üçdişli yaba görünmez. Bunun dışında TONITRUS işareti olan kutu taşır (parlamayan kutu). Fakat onun açık olmayan kutuları parlayan üçdişli yaba veya *HATTI* işareti taşır. Geç Hitit Dönemi'nde bununla beraber durum tamamen değişir. Bu dönemde Fırtına Tanrısı figürü sadece monumental heykelerde, ortostatlarda ve başlıca stellerde bulunur. Fakat mühürlerde yoktur. Sadece parlak üçdişli yabalar bulunur, TONITRUS figürü yoktur²¹⁴. Birçok yeni buluntular sonucunda yapılan karşılaştırmalı yorumlar yeni okunuşları ortaya koyar: Bunlar, Laroche'un "Hatti Ülkesi" yazımı gibi olan *HATTI* (REGIO)'nun teşhisini kuşkunun ötesinde kanıtlar niteliktedir. Yalburt yazıt grubunda bu açıktır. Tam okumayla: "*Hatti Ülkesinin Büyük Kralının olan o topraklara, benim babam(lar) (ve) babamın baba(ları)ndan başka hiçkimse gitmemiştir.*"

Boğazköy-Güneykale yazıtında, açıkça okunan "Hatti'nin Fırtına Tanrısı" için en önemli kanıt, TONITRUS işareti (199) ve *HATTI* işareti (196), vurgulama farkı tarafından yanyana yazılmasıdır. Bu konum içinde farklılık DEUS.TONITRUS TONITRUS (URBS) 'de. (bkz. Çağdın Steli)²¹⁵.

²¹³ Bu konunun çözümü E.Laroche'un Les Hieroglyphes Hittites (Paris 1960) işaretleri arasında HH no.196 ve 199, onun tarafından yapılan temelde aynı işaretin farklı formları içinde tartışılmıştır. En açık ifade E.Laroche. Ugaritica III (1956), s.124vd. çalışmasıdır. H.Demircioğlu, Stier, 1939, s.59; A.Vanel. L'iconographie du dieu de l'orage dans le Proche-Orient Ancien jusqu'au VIIe s.av.J.-C, Cahiers de la RBibl. 3, 1965, s.111vd.; U.Calmeyer-Seidl, Fs Bittel, 1983, s.151vd.; J.D.Hawkins, Natural Phenomena, 1992, s.53vd.

²¹⁴ J.D.Hawkins, Natural Phenomena, 1992, s.56vd.

²¹⁵ J.D.Hawkins, Natural Phenomena, 1992, s.62.

Yani Fırtına Tanrısının elinde tutmuş olduğu üçdişli yaba İmparatorluk Dönemi'nde *HATTI (HATTUSA?)* olarak okunur ve “Hatti Ülkesi” ile eşitlenir.

10. Efsanelerde Fırtına Tanrısının oynadığı rol:

“Bir zamanlar Fırtına Tanrısı (Teşub) bir seyahate çıktı ve Yerin Güneş Tanrıçasının (Hurr. Allani) sarayına geldi. Fırtına Tanrısı krallar gibi kapıdan içeri girdi ve bir arşın(?) boyundaki (kocaman) bir tahtta oturdu. Ayaklarını kocaman bir tabureye uzattı. Fırtına Tanrısı ve Şuualiyatta aşağıya karanlık yeraltına indiler; orada Yerin Güneş Tanrıçası, yer altı dünyasının kapı sürgüsü, beline kuşak bağlamış (olarak) Fırtına Tanrısına döndü ve (onun şerefine) güzel bir ziyafet düzenledi. Yüce Fırtına Tanrısının huzurunda 10000 adet sığır ve 30000 adet yağlı kuyruklu koyun kestirdi; ... ... Kral Fırtına Tanrısı yemeğe oturdu. Eski Tanrılar Fırtına Tanrısının sağında oturdular. Yerin Güneş Tanrıçası, Fırtına Tanrısına sakilik yaptı. Parmakları (uzundu); dört parmağıyla, hayvan şeklindeki içki kabını alttan (tutuyordu). İçki sunduğu kapların (içleri güzel kokuyordu).”²¹⁶

“Kumarbi Destanı”nda²¹⁷ Fırtına Tanrısının (Teşub) oynadığı rol²¹⁸ hakkındaki bilgimiz, Hurrili Şarkılar Döneminin Efsane/Şarkılarında bulunmaktadır. Hitit Fırtına Tanrısının Hurrili karşılığı olan Teşub’un güç kazanması “Kumarbi Dönemi”nden tanımlanmıştır. Her ne kadar mitosların içeriğiyle ilgili incelemede Teşub’un krallığının ilk yıllarında pek başarılı bir hükümdar olmadığı görünse de; Teşub’un güç kazanması ve krallığının ilk safhaları özellikle “Ullikummi Şarkısı”nda belirgin özellikleriyle kendini gösterir. Şarkı, tanrı ve insanların birlikte yaşadıkları deneyimlere de değinmektedir. Burada işlenen motif çok etkileyici olmakla beraber hikaye “En güçlü olanın bile karşılaşmak zorunda kaldığı üstünlük mücadelesi”dir ve “Ullikummi Şarkısı/Efsanesi gerçekte gökte hakimiyet kuran ve taht savaşı veren tanrılar efsanesi”nin bir devamı gibidir. Evrenin hakimine dikkat çekerek, farklı karakterleri oyuna hazırlayarak ve buna paralel bir uyarı ile de daha önceki savaşlardan bahsederek birçok yönden senaryolar bildirilmiştir²¹⁹.

²¹⁶ KBo XXXII 13'te anlatılan efsanenin Hititçe tercümesi, Hurricesinden ayrıcalıklar göstermektedir. A.Ünal, Hititler-Etiler, 1999, s.119.

²¹⁷ H.G.Güterbock, RIA 6, 1980-1983, 1983, s.324-330.

²¹⁸ Ph. Houwink ten Cate, Natural Phenomena, 1992, s.109vd.

²¹⁹ [CTH: 345] G.Beckman, RIA 8, 1993-1997, s.569-570; W.Burkert, WJA NS 5, 1979, s.253-261; A.Dinçol, Hititler, Anadolu Uygurlukları Ansiklopedisi, Görsel

Ama mitin sonu yani "büyük final" kayıp olmasına rağmen **Fırtına Tanrısının üstün geldiği** tahmin edilmektedir. Net olarak tanımlanabilen ana tema **Fırtına Tanrısının görkemli hükümranlılığıdır**.

"Tanrıların babası" Hurrili Kumarbi'nin, efsanenin baş kahramanı olarak burada da, gökteki tahtı ele geçirdiğini, ama bu defada bizzat kendi oğlu Teşub tarafından tehdit edildiğini anlıyoruz. İşte bu mücadelenin bir parçası olarak Kumarbi, denizin ortasındaki bir kaya ile çitleşerek kendi oğlu Teşub'a karşı savaşmak için Ullikummi denilen dev bir yaratık yaratır ve onu denizin ortasına büyümesi için yerleştirir. Diyorit denen bir kayadan yapılmış bu dev cüsseli erkek çocuk aynı zamanda denizin ortasında Upelluri denen, yeri ve göğü üstünde taşıyan bir yaratığın omuzları üzerinde dikilmiştir. Böylelikle Kumarbi intikam peşine düşer. (Efsanenin bir nüshasına göre) Ullikummi, Kumarbi'nin denizin kıızıyla yaptığı evlilikten doğmuştur, yani Kumarbi'nin oğludur; tıpkı Hupaşiya gibi tanrılar arasındaki savaşta saf ve aptal bir araç olarak kullanılacaktır. **Ullikummi Hurricede Teşub'un vatani "Kummiya kentini yıkan / Kummiya'nın yıkıcısı" anlamına** gelmektedir. Kumarbi denizin kıızıyla evlidir ve damadı olarak deniz onun tarafını tutmaktadır. Kumarbi yeni çocuğunu dizlerinde hoplatırken ona Ullikummi adını vermiştir.

Yay., İstanbul 1982, s.102vd.; A.Goetze, ANET 3, 1955, s.120-128; H.G.Güterbock, Kumarbi Efsanesi, (TTKY VII/11) Ankara 1945; -, Kumarbi Efsanesi, Etice Metnin Transkripsiyonu, (TTKY VII/11a) Ankara 1946; -, Kumarbi. Mythen vom churritischen Kronos aus den hethitischen Fragmenten zusammengestellt, übersetzt und erklärt, Zürich 1946; -, AJA 52, 1948, s.123-134; -, (Kritik: H.Otten, Mythen vom Gotte Kumarbi. Neue Fragmente, 1951), Oriens 4/1, 1951, s.137-139; -, JCS 5, 1951, s.135-161; -, JCS 6, 1952, s.8-42; -, Mythen, Epen und Erzählung, Neues Handbuch der Literatur-Wissenschaft, 1978, s.237-240; -, Hittite Mythology, Mythologies of the Ancient World, New York 1961, s.164-171; V.Haas, SMEA 22, 1980, s.97-105; -, Berggötter, 1982, s.149-160; -, GHR, 1994, s.88-96, 123-124; -, Atti del II Congr. Int. di Hittitologia, StMed 9, Pavia 1995, s.183-190; H.Hoffner, Hittite Myths, (WAW 2) Atlanta 1998, s.55-65; Jakob-Rost L., Das Lied von Ullikummi: Dichtungen der Hethiter, Leipzig 1977, s.43-58; G.Komoróczy, Acta Antiqua 21, 1973, s.21-45; E.Laroche, (Kritik: H.G.Güterbock, Kumarbi), RHA 47, 1948, s.20-24; -, (Kritik: H.Otten, Mythen vom Gotte Kumarbi), RA 45, 1951, s.94-97; -, RHA 23(77), 1965, s.61-178 (1); -, RHA 26(82), 1968, s.5-90 (2) [Monografi: Klincksieck, Paris 1969, 269 S.]; R.Lebrun, CANE 4, 1995, s.1971-1980; P.Meriggi, Athenaeum 31, 1953, s.101-157; H.Otten, Mythen vom Gotte Kumarbi: Neue Fragmente, (VIO 3) Berlin 1950; -, ArAnz 1950-51, 1952, s.281; F.Pecchioli Daddi-A.M.Polvani, La Mitologia Ittita, (TVOa 4) Brescia 1990, s.150-162. A.Ünal, Hethitische Mythen und Epen, (TUAT III/4) 1994, s.830-840; -, 1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları. Ankara 1997, s.25; -, Hititler-Etiler, 1999, s.279-286.

11.Fırtına Tanrısı yöneticiliği ile Hitit Krallığı'nın yöneticiliği kavramlarının ve kurallarının paralellliği:

Komutanlar tarafından yönetilen taşra sınır kasabalarında, kült yapılaşmasının gerekliliği ortaya çıkar. **Ana kült merkezlerinin büyüklüğü ve zenginliği arasında, küçük ve fakir kasabalar daha çok ziyaretçi çekmek amacıyla, rahip ve rahibeler tarafından yönlendirilen tapınak kurallarıyla ana merkezin etkisinden uzaklaşarak kendi özel yapılarını oluşturmuşlardır.** Yaygın inanışa göre tüm tanrılar, Fırtına Tanrısının birer parçasıdır ve onu destekleyerek gücünü artırmak üzere bulunmaktadırlar. Festivallere bakılarak yapılacak bir gözlemlerde ise, Majestelerinin hizmetindeki halk, kült heykelleri, doğal kaynaklar, dağlar ve nehirler, kısacası kasabanın dışında kalan bütün doğa, bu tanrılar tarafından yaratılmıştır ve tapınım görmelidir. Bu çevresel sonuç, kült objeleri yapımında da etkili olmuş ve daha küçük kasabaların ekonomilerinin şekillenişinde etkin rol oynamıştır.

Hitit inanışı, tanrıların ikram ve tapınma yoluyla sürekli hürmet görmeyi istediğini düşünmüş, bu da karmaşık bir dini bayramlar takviminin gelişimine neden olmuştur. Dini tapınmaların ihmalinden başka hiçbir şey tanrılarını daha fazla sinirlendiremezdi. Dini literatürde neredeyse hiç bahsedilmeyecek kadar temel olan günlük ikramlar büyük çoğunluğu dini kutlamalar sayesinde yerine getirilirdi. "Festival" in tarifleri; düzenlenen bir tür törenin aşamalarını dikkatlice ortaya koyan, çiviyazısıyla yazılmış tabletlerin üzerinde yer almaktaydı²²⁰.

Bir kuş falı Hatti'den uzakta bulunan Halep kentinin Fırtına Tanrısının şimşek bayramının Hattuşa'da kutlanmasına dair bir talebinden bahseder²²¹:

"Majesteleri seferden geri döndüklerinde tanrıların ayinlerini kutlayacaktır. Kral ve kraliçe Hattuşa'da kışlayacaklar ve kral ve kraliçe, Halep kenti Fırtına Tanrısının şimşek bayramını

²²⁰ Bu tabletlerden pek çoğu ve başlıca festivallerin birçok kopyası devlet arşivindedir. Resmi düzeydeki birçok hürmet bildirisi olarak bu tür festivaller dini kuruluşun üyeleri arasında toplu ibadet olanağı sağlamıştır; böylece üyeler yüzyıllar boyunca adaptasyon ve ödünç olma yoluyla kurulan ilahiyatı güçlendirmişlerdir. İbadet törenlerinin sürekli dönüşümü için gerekli olan organizasyon ve kaynaklar, Hititler'in büyük mimari anıtlarının bazılarında, iyi gelişmiş bürokrasi ve dini-ekonomide, son olarak da "Tapınak personeli için Talimatlar" gibi edebi eserlerde ifade bulmuştur. G.McMahon, CANE 3, 1995, s.1990; A.Archi-H.Klengel. AoF 7, 1980, s.143-157; ayrıca bkz. A.Süel. Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni, (AÜDTCFY No:350) Ankara 1985, s.90vd.. 153vd.

²²¹ A.Ünal-A.Kammenhuber, KZ 88, 1974, s.157vd.; A.Ünal, RHA 31, 1973, s.27vd.; -, Hititler-Etiler, 1999, s.261.

orada *Ḫattuša*'da kutlamak istiyorlar. (Ayrıca) yıl bayramını da orada kutlamak istiyorlar. ... Ey tanrılar, eğer *Ḫattuša* kentini kral ve kraliçe için *Ḫalep Fırtına Tanrısının (Fırtına bayramını kutlamak ve) kışı geçirmek için kayıtsız şartsız uygun buluyorsanız, kral ve kraliçenin başına gelebilecek ölümler (veya) ciddi bir hastalıktan endişe etmememiz gerekiyor (ve) eğer kötülük ta oraya kadar yayılmayacaksa ...*"

*** Bu genellemenin yanı sıra Fırtına Tanrıları kendi içinde sınıflandırılabilir²²²:

1. Fırtına ve Hava Tanrısı fonksiyonunu üstlenen *Tarhu(na)* şeklinde karakterize edilen doğa güçlerinden ibarettir: "cennetin; ışığın; şimşegin; bulutların; yağmurun; sağanak yağmurun; ürünleri yetiştiren (Fırtına Tanrısı)",
2. İnsani özelliklerle ilgili: "gurur; kahramanlık; korkuya kapılma vs. ve (kısmen başta bulunan krala atfen) başın (Fırtına Tanrısı)",
3. Tanrının ibadetinin yapıldığı ve korumasına ihtiyaç duyulan kasaba ve yerleşim birimlerinin dışında kalan alanlar için kullanılmaktadır: "tarlanın; çayırın; meranın veya meranın ve çayırın; ormanın; ovanın",
4. İnsanoğlu tarafından inşa edilen yerleşim yerlerini içine almaktadır: "(belirli tiplerdeki tapınak yapıları için kullanılan teknik bir terim olarak) *Ḫamri*-nin; *Ḫinapši*-nin; evin; pazarın (kapının veya *portikonun*); sarayın",
5. Savaş ve politik hususlar ilgili oynadığı rol²²³: "ordugahın (/ordunun); antlaşmanın²²⁴; bağışlamanın".

²²² CTH 332 [= *Stormgods*: Treatments: 1. Myth 64f; 2. Myth 66f.; 3. Myth 68f.; 1. KUB 33.33; 2. KUB 33.34; 3. KUB 33.68; 4. KUB 33.79; 5. IBoT 2.114 (coloph); 6. 101/r].

CTH 509.01 [= *Stormgods*: Treatments: Bildbeschr. 30, 63-64; Gut. OrNS15:489-90; Hrozny, BoSt3:1-27, Forrer, Klio 20:173-74; Ehelolf, ZA 46:10-11; von Brandenstein, HG 30, 63-64; HGG, Or 15:489-90, Carter, Diss. 51-73. KBo 2.1].

CTH 509.02 [= *Stormgods*: Treatments: 4. MIO 9:175-76 2. KBo 2.16; 3. IBoT 2.105; 4. KUB 38.23 5. KBo 13.235; 6. KBo 21.81].

CTH 652 [= *Festival Naming the Man of the Storm God*: 1. KUB 34.81; 2. KBo 13.206; 3. KUB 48.10; 4. 115/t (ZA70:96); 5. KUB 51.62; 6. KUB 53.16; 7. 520/t; 8. FHL 161].

²²³ G.Beckman, Hittite Diplomatic Text, 1999, s.217-218.

²²⁴ H.Otten, Bronzetafel, 1988, s.90 .

KBo XXXIII ile KUB LVIII incelendiğinde, yaklaşık 140 kasabanın kendi Fırtına Tanrısına sahip olduğu görülecektir (Tabii ki bu çok farklı tipte oldukları anlamına gelmez)²²⁵.

Bazı mühürler ve anıt yazıtlarda Fırtına Tanrısı²²⁶:

MAGNUS.TONITRUS.CAELUM “Gökyüzünün Büyük Fırtına (Tanrısı)”
[Boğazköy]²²⁷;

MAGNUS (DEUS) TONITRUS “Büyük Fırtına Tanrısı (Teşub)” [Gürün]²²⁸;

(DEUS) TONITRUS.CAELUM “Gökyüzünün Fırtına Tanrısı” [Emirgazi altarı;
Kızıldağ; Karadağ]²²⁹;

(DEUS) TONITRUS “Fırtına Tanrısı” [Lidar; Tarsus]²³⁰;

(DEUS) TONITRUS “Fırtına Tanrısı (Teşub)” [Yazılıkaya]²³¹;

²²⁵ Nadir olmakla beraber; bir yer ismiyle belirtilen Fırtına Tanrılarının aldığı ekler yalnızca; karakterlerini, fonksiyonlarını ve dış görünüşlerini anlatmak için kullanılmaktadır. Dilsel açıdan dönem dönem incelendiğinde, Eski Krallık Dönemi’nden, Yeni Krallık Dönemi’nin sonuna kadar, (özellikle Eski Hitit Devri ile ilgili dini metinlerde) ^DİSKUR / ^DU’ya hiçbir belirteç olmadan tek başına veya Zippalanda gibi bir yer ismi ile birlikte, onun arkasına gelecek şekilde kullanılmaktaydı (diğer bir örnek, ^DISKUR *gimraš* – “Tarlanın Fırtına Tanrısı” ve “(Askeri) Seferin Fırtına Tanrısı”). Herhangi bir belirtecin kullanılmaması, dini metinlerin karakteristik özelliğinden kaynaklanıyor olabilir. E.Laroche, *Recherches*, 1947, s.112-115. Ph. Houwink ten Cate, *Natural Phenomena*, 1992, s.84; E.Neu, *StBoT* 25, 1980, (No.12,19,59,60,72,109,126; -, *StBoT* 26, 1983, s.339-441, 347-348); V.Haas, *KN*, 1970, s.95.

²²⁶ Fırtına Tanrısının tüm yazıtları ile varyantları için bkz. S.Ö.Savaş, “Anadolu (Hitit-Luvi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları, İstanbul 1998, s.47-65 ve krş. J.D.Hawkins, *Natural Phenomena*, 1992, s.64vd.

²²⁷ (SBo I. 38-41) T.Beran, *Boğazköy-Hattuša V*, 1967, no.250-252.

²²⁸ (Gürün 1) A.M.Jasink, *StMed* 10, 1995, s.59.

²²⁹ (Emirgazi Altarı A11.5,6//B11.2,3) P.Meriggi, *MEG* II 2^a e 3^a, 1975, s.277; J.D.Hawkins, *AnSt* 25, 1975, s.129; -, *StBoT* B3, 1995, s.66,70,88,104; E.Masson, *Journal des Savants*, 1979, s.22. (Kızıldağ 4.1.1//Karadağ 1.1) S.Alp, *Fs Güterbock*, 1974, pls.VII Abb.13-14,IX Abb.17-18; P.Meriggi, *MEG*, II 2^a e 3^a, 1975, s.268. Bu Emirgazi’deki yazıt Fırtına Tanrısının belli özelliklerini tekrar etmektedir: sadece bir kısmı Kızıldağ-Karadağ’daki imparatorluk dönemi yazıt grubuyla ilişkilidir. (Özellikle Yalburt ve Boğazköy-Güneykale ile, yine Karakuyu ve Emirgazi ile de yakın ilişkilidir.). M.Poetto, III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (16-22 Eylül 1996 - Çorum), Ankara 1998, s.469vd.

²³⁰ (Lidar, 85-F, Nr.246-247); D.Sürenhagen, *MDOG* 118, 1986, s.184vd.; (Tarsus 42) ‘(DEUS)?’ TONITRUS Şüpheli görülen (DEUS) işareti yerine alternatif olarak E.Laroche tarafından CAELUM verilir.

²³¹ (Yazılıkaya 42) H.G.Güterbock, [K.Bittel ve diğer.] *Das hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya*, 1975, s.169vd. d.n.17 ile birlikte. Taf.26,27.1,28) Güterbock bu işaretin formunun kesinlikle HH.no.196 (no.199 dan daha fazla) olduğunu söyler. Ama Kuzi-Teşub’un Lidar mührü ile beraber Yazılıkaya Fırtına Tanrısı figürü karşılaştırılabilir. Lidar ile Yazılıkaya 42’nin buldukları nokta, mühürlerin ve

- "[Hatti/Tarhuntašša]'n Fırtına Tanrısı" [*Yazılıkaya*]²³²;
 (DEUS) TONITRUS "Fırtına Tanrısı" [*Alacahöyük; Malatya; Yalburt*]²³³;
 (DEUS) TONITRUS CAELUM TONITRUS (<URBS>???) "Göğün Fırtına Tanrısı
 Tarhunt" [*İmamkulu*]²³⁴.
 (DEUS) <TONITRUS> "<Fırtına> Tanrısı" [*Fraktin*]²³⁵.

Hitit coğrafyası ile ilgili bilgilerimiz hala tartışma konusu olmaya devam etmektedir. İrili ufaklı yerleşim yerleri tüm ülkeye yayılmıştır. Arinna'nın Fırtına Tanrısını bir yana bırakırsak, **Hattuša**

monumental kabartmaların yakınlaşmalarıdır. Krş. J.D.Hawkins, *Natural Phenomena*, 1992, s.65.

²³² (*Yazılıkaya* 41) Kimliği şüpheli olan bu Fırtına Tanrısının şehir logogramının açık olmayışı nedeniyle; Hatti'nin veya Tarhuntašša'nın Fırtına Tanrısı olabileceği konusundaki yorumlar, onun Tešub'un kardeşi olarak çağrılmasına da neden olmaktadır. En ideali. Çağdın ve Boğazköy-Güneykale yazıtlarında da onaylandığı üzere "**Hatti'nin** (**Hattuša'nın**) **Fırtına Tanrısı**"dır, krş. H.J.Deighton, *Weather-God*, 1982, s.35 Fig.11vd.ve s.54 ile H.G.Güterbock'un isabetli araştırmaları üzerinde, korunan üçdişli yabanın temel olarak açıklığına rağmen ikinci işaretin TONITRUS gibi kabul edilmesi sözkonusudur. J.D.Hawkins, *Natural Phenomena*, 1992, s.70,74.

²³³ (*Alacahöyük* 1) E.Akurgal, *Art of the Hittites*, 1962, pl.93; K.Bittel, *Die Hethiter*, 1976, Abb.221; E.Laroche, *HH* no.361; P.Merrigi, *MEG*, II 2^a e 3^a, 1975, no.55, s.308. Standart TONITRUS işareti ile beraber DEUS işaretinin farklı formu görülür. (*Malatya* 8). (*Yalburt* blok 1,2,4,8,10,11,12) M.Poetto, *StMed* 8, 1993, s.15vd.

²³⁴ (*İmamkulu*) S.Alp. *ArOr* 18/1-2, 1950, s.1vd.; M.Wäfler. *MDOG* 107. 1975, s.21, Taf.3; J.Börker-Klähn, *ZA* 67, 1977, s.64vd.; K.Kohlmeyer, *APA* 15, 1983, s.84vd.,141, Taf.29; J.Hazenbos, *Fs Popko*, 2002, s.147-161. Açık okunuşu (DEUS) TONITRUS CAELUM TONITRUS'ta, **TONITRUS'un iki kez yazılmasının açıklanması zordur**. Çağdın stelindeki "Tarhuntašša'nın Kutsal Fırtına Tanrısı" yazılımının anlamındaki kombinasyonla paralellik şüpheli görünmektedir. Ancak yine de TONITRUS'tan sonra bir URBS "şehir" işaretinin eksik kalması veya görünmemesi de mümkündür. Bu karşımıza çıkabilecek yeni bir yazıt örneği ile yeniden yorumlanabilir.

²³⁵ (*Fraktin*) E.Masson, *Eothen* 1988, s.147vd.; M.Marazzi, *Il Geroglifico Anatolico Problemi di Analisi e Prospettive di Ricerca*, 1990, s.369; K.Bittel-H.G.Güterbock, *MDOG* 72, 1933, s.47; H.G.Güterbock, *SBo* I, 1940, s.29vd.; I.J.Gelb, *AJA* 41, 1937, s.289vd.; H.Th.Bossert, *AFO* 9, 1933-1934, s.185; -, *Belleten* 15, 1951, s.324vd.; H.G.Güterbock, *Fs L.Motouš*, 1978, s.130; P.Meriggi, *MEG* II 2^a e 3^a, 1975, s.309vd.= Kısım A: *UR.LUGAL HÁXLI UR.LUGAL* ^d*TRH*, Kısım B: [*P*]u-tu-ha-pa *UR.SALLUGAL* ^d*Hi*, Kısım C: *KAT-298.2-n*^{OKUR} *DUMU-x O á-i-y*; F.Starke, *StBoT* 31, 1990, s.468 d.n.1705; H.G.Güterbock, *Fs L.Motouš*, 1978, s.130; krş. A.Goetze, *Kizzuwatna*, 1940, s.71; H.Otten, *Puduşepa*, 1975, s.14; M.Darga, *Hitit Sanatı*, 1992, s.175vd.; F.C.Woudhuizen, *Talanta* 26-27, 1994-95, s.192vd.; S.Ö.Savaş, *La Cilicie: Espaces et Pouvoirs Locaux* (2e millénaire av. J.-C. - 4e siècle ap. J.-C.) *Actes de la Table ronde internationale d'Istanbul*, 2-5 novembre 1999. éd.E.Jean-A.Dinçol-S.Durugönül. *Varia Anatolica* 13, 2001, s.100vd.

civarındaki yerlerde önemli tapınakların Fırtına Tanrıları olmaması, Hatti'nin Fırtına Tanrısının gölgesi altında kalmalarından kaynaklanmaktadır.

Hititler açısından tapınak terimi basitçe "Tanrının evi" niteliğindedir; özele indirgenğinde tapınak, örneğin "Fırtına Tanrısının evi" olarak tanımlanmaktadır.²³⁶ Festival metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla önemli panteon tanrılarının pek çoğunun kendi tapınakları vardır. **Tanrılar hareketliydi ve festival esnasında imgeleri taşınabilirdi.** Tanrılar bir tapınakta biraraya gelirler ve kendilerine ikramda bulunulmasını isterlerdi. **Metinlerden ve kazılardan Hitit tapınak mimarisini oluşturan farklı mimari elementleri farkedebilmekteyiz.** "hıllamar" (giriş evi) kutsal bölgeye girişi işaret etmekteydi²³⁷. *Hıllamar*'ın içindeki diğer kutsal yerler arasında, kurban taşının bulunduğu, asıl tapınağa gitmeden önce katılımcıların kendilerini temizlediği bir alan yeralmaktaydı. Tapınma törenine yardım eden tapınak personelinin hepsi, asıl tapınak içinde yeralmazdı. Festival metinleri, insanların giriş ve çıkışlarını tarif etmektedir. Örneğin; ayıncılar (şarkıcılar) boş alandan girer, ayini yapar ve tekrar dışarı çıkarlardı²³⁸.

Yeni bir Sarayın inşası için yapılan ritüel esnasında:

*"Hangi kasabada saray inşa edilirse edilsin, dağa kırışleri kesmeye giden marangoz (15) saraydan bir yetişkin öküz, üç koyun, üç sürahi şarap, bir kap marnuwan, ... alır. ... Temeli atınca, saraydan yetişkin bir öküz, bir inek ve on koyun alırlar. Öküzü, Fırtına Tanrısına kurban ederler ve de tek ineği Güneş Tanrıçası Arinna'ya (25) koyunları kurban ederler, herbirini başka tanrı için....."*²³⁹

²³⁶ Hitit dini mimarisi arkeologların tapınakları tanıması için gerekli ayrıntılı göstermesine rağmen, bu tapınaklar, ölçü ve dizayn bakımından az buçuk çeşitlilik gösterir. Bunlar büyük komplekslerden küçük yapılara bir sıra izlerler. Tapınaklar Hititler'de tek tip değildir. Yazılıkaya, Hitit açık hava tapınaklarının en karmaşık olanıdır ve Hititlerin, tanrılarına açık havada ibadet etme isteklerinin bir kanıtıdır. Anadolu çevresindeki taş kabartmalara sahip diğer yerleşim birimleri de tapınak olabilir, özellikle Beyşehir yakınlarındaki **EFLATUNPINAR** bir tapınma yeri olarak görülmektedir. Diğer açık hava ibadet yerleri *huwaşi*-taş anıtlar ve kutsal ağaçlıklardır. R.Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı, (TTKY 4/9c) Ankara 1998, s.450vd.

²³⁷ R.Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı, 1998, s.466vd.

²³⁸ G.McMahon, CANE 3, 1995, s.1990.

²³⁹ A.Goetze, ANET 3, 1955, s.358.

II.Murşili'nin Hattı ülkesini saran hastalık (veba salgını) için (veba) duasındaki yakarışında, Hattı ülkesinin Fırtına Tanrısının²⁴⁰ gücü ve önemi (metnin giriş ve ilerleyen kısımlarında) kendini ortaya koymaktadır²⁴¹ :

"... (Ey tanrılar!) bu yaptığımız da nedir? Ülkenin başına salgın bir hastalık belasını verdiniz! Salgın hastalık Hattı ülkesine çok zarar verdi. Babam, kardeşim ve benim günlerimde bu tanrılar rahibi olalı beri, yani yirmi yıldır insanlar hep ölmekte. Kurban ekmeği ve içkisi sunacak az sayıdaki insanlar da ölmektedir. Ey beyim Hattı'nın Fırtına Tanrısı (ve) siz beylerim (diğer) tanrılar; insanın günahkar bir yaratık olduğu bir gerçektir. Babam da günah işledi ve Hattı'nın Fırtına Tanrısının buyruklarını çiğnedi".

BOĞA ADAMLAR:

"(5)gökyüzü biçimli altından libasyon kabı (ile) kral (6) boğaya libasyon yapar. Büyük-MEŞEDI (7) boğanın adını söyler."

Yazılıkaya 28-29 no.lu tasvirlerle birlikte görülen şekillerin "gökyüzü ve yeryüzünü"²⁴² temsil ettiği ve buradaki isimsiz olan boğa adamların da "Şeri ve Hurri" olabilecekleri düşünülmektedir²⁴³. Bu boğa adamların başları üzerine kaldırdıkları kap "gökyüzü biçimli altından libasyon kabı = ^(DUG)tapišana- GUSKIN"²⁴⁴ dir.

²⁴⁰ H.G.Güterbock, Nuere Hethiterforschung, 1964, s.56vd. (= Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of H.G.Güterbock [AS 26], 1997, s.101vd.).

²⁴¹ A.Götze, Die Petsgebete des Mursilis, KIF 1, 1927 [1930], s.164vd.; O.R.Gurney, Hittite Prayers of Mursili II., (AAA 27) Liverpool 1940; A.Ünal, TUAT 2/6, 1991, s.791vd.; -, Hititler-Etiller, 1999, s.247vd.;269.

²⁴² Tanrılar alayında, yıldızlarla bezenmiş "gökyüzü" dilimini taşıyan, yüzleri cepheden gösterilmiş iki boğa-adam, Anadolu Hiyeroglif yazısında "toprak" (L.201) anlamını ifade eden şeklin üzerine basmaktadır. Buradaki betimlemelerle, (Hurri) tanrı listelerinde anımsanan "Gökyüzü (=eše) ve Yeryüzü (=haurni)" temsil edilmiştir. M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.166; ayrıntılı karşılaştırmalar ve detay için K.Bittel ve diğer., Yazılıkaya, 1967, s.61vd..

²⁴³ K.Bittel, Yazılıkaya, 1975, s.135 vd. Taf.18-20 (ve aynı eserde:) H.G.Güterbock, s.177; R.L.Alexander, Yazılıkaya, 1986, s.58 ve d.n.9 ile Pl.12-13. E.Masson, Les Dossiers d'Archeologie 193, 1994, s.68vd.; V.Haas, "Hurri, Şeri", RIA 4, 1975, s.506.

²⁴⁴ *tapišana-* kelimesindeki *tapiša-* elemanın hiyeroglif Luvice *tapaš(a)* "gök" sözüne gelen karşılığı bulunmaktadır. Kargamış'ta bulunduğu sanılan, Anadolu Med. Müzesindeki gök hiyeroglifi biçimli, gümüşten ve üzerinde hiyeroglif yazıtı bulunan tabak, "*tapišana-*" kelimesinin arkeolojik bir paraleli olabilir.

Yazılıkaya'daki 28-29 figürlerin önündeki ve arkasındaki tüm figürler, hiyeroglif lejantları (DEUS) TANRI determinatifi ile birlikte verilmesine karşın burada yoktur²⁴⁵. İşte biz de, burada: "Büyük-MEŞEDI boğanın adını söyler" anlatımıyla, bu tasvirin isimsiz oluşunun ve dolayısıyla tören esnasında böyle bir diyalogun yer almasına neden olduğuna kanaat getirmekteyiz. Ayrıca, figürlerinin elleri üzerinde baş hizasında gök biçimli kabı kaldırmalarının aynı zamanda (el üstünde kabın) CAELUM.PI veya CAELUM-pi olarak transkribe edilebileceğini düşünmekteyiz²⁴⁶.

Hiyerogliflerin fonksiyonu tanrıları belirlemektir ve böyle geniş bir belirleme imparatorluğa ait Hitit tapınağında gerekliydi; çünkü yeni kurulan panteon yabancı Hurri fikirleri tarafından zaptedilmişti. Belirleyici hiyeroglifler olmaksızın tanrıların varlığının başka açıklamalara ihtiyacı vardı, örneğin bazı figürler kendi genel durumlarında o kadar ünlülerdi ki, hiçbir tasvir önemli değildi. Örneğin, Fırtına Tanrısını destekleyen Dağ Tanrıları (Fig.42) ve gökyüzü ile dünyayı ayıran iki "boğa adam"²⁴⁷da olduğu gibi. **Bu "boğa adamlar" Mezopotamya'dan Anadolu'ya doğru gelişen bir simgedir** ve varlıkları ile işlevleri, tasvirli sanat eserleriyle görsel açıdan bilgi verici olmuştur²⁴⁸. Ancak çivi yazılı belgelerde LÜ^{MES} GU₄.MAḪ "Boğa adamlar" olarak adlandırılan kişilerin icraatları hakkında çok açık ve bilgilendirici kayıtlar bulunmamaktadır²⁴⁹.

Boğa adamlarla ilgili²⁵⁰ bazı Hitit Devri eserleri ele geçmiştir:

(1) Boğazköy'den, Eski Hitit Devri kabartmalı vazo parçası

H.Th.Bossert, MIO 2, 1954, s.268vd.; Y.Coşkun, DTCFD 27/3-4, 1969, s.17vd.; E.Neu, StBoT 26, 1983, s.188 (=DU^G)GİR.GÁN?); HED, (T), s.129vd.;

²⁴⁵ Sadece L 201, M 234 "Yer" ile L 182, M 341 "Gök" işaretleri bulunmaktadır. krş. M.Marazzi, Il Geroglifico Anatolico, 1990, s.160vd.

²⁴⁶ Bu düşüncemizi krş. M.Marazzi, Il Geroglifico Anatolico, 1990, s.160'taki (No.182) CAELUM altındaki bibl. ve Il Geroglifico Anatolico, IUO-DSA 57, Napoli 1998, s.20.

²⁴⁷ M.N.van Loon, Anatolia, 1985, s.43 ve Pl. XXVIIIb.

²⁴⁸ A.Green, RIA 8, 1993, s.(222-264), özellikle 249-250; krş. D.Rittig, RIA 8, 1993, s.61-62.

²⁴⁹ LÜ^{MES} GU₄ "sığır/boğa yetiştiricisi" görevindedir. Ancak, Kıbrıs'ta İ.Ö. I.binyılda Fırtına Tanrısı ile ilgili "boğa adamlar" hakkında bilgi bulunmasına karşın Hititler'de henüz yeterince açık değildir. F.P.Daddi, Mestieri, Professioni e Dignita nell'Anatolia Ittita (=Incunabula Graeca 79) Roma 1982, s.20; M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.65;

²⁵⁰ H.Baltacıoğlu, Alaçahöyük Sfenksli Kapı'ya Ait Altı Kült Görevlisi Kabartması Konusunda Bazı Gözlemler, Ankara 1995, s.3.

üzerindeki "boğa maskeli" bir müzisyen²⁵¹. (2) Boğazköy'den (Yukarı Şehir 20 no.lu tapınak), İmparatorluk Devri fildişi minyatürde ortada bulunan "boğa maskeli" bir figür²⁵². (3) Elbistan Karahöyük'ten, kabartmalı vazo parçası üzerinde "boğa adam"²⁵³. (4) Ugarit'ten, Hitit İmparatorluk Devri, elektrom pandantifte üçlü figürün ortasında "boğa adam"²⁵⁴. (5) Alacahöyük, bronz kült plaketi, tuttukları ağaç ve başları üzerinde taşıdıkları kanatlı güneş kursu ile boğaların üstüne basmış iki "boğa adam"²⁵⁵. (6) İzmir(?), kabartmalı altın disk, (Alacahöyük benzeri sahne) tuttukları ağaç ve başları üzerinde taşıdıkları kanatlı güneş kursu (ve boğalar, aslanlar ve insan başları) ile "boğa adamlar"²⁵⁶. (7) Boğazköy, bronz, kabartmalı parça üzerinde bir "buzağı başı" taşıyan adam²⁵⁷. (8) Ras Şamra'dan, tablet üzerindeki silindir mühür baskısı üzerinde, elinde lituus, başının üstünde kanatlı güneş kursu bulunan figürü, boynuzları üzerinde taşıyan "boğa adam"²⁵⁸, tasvirleri görülmektedir. (9) Şarkışla Baltası²⁵⁹; (10) İmamkulu, kaya anıtı; (11) Eflatunpınar²⁶⁰ kutsal-kaynak-anıtı.

²⁵¹ R.M.Boehmer, Die Reliefkeramik von Boğazköy, Grabungskampagnen 1906-1912, 1931-1939, 1952-1978, Boğazköy-Ḫattuša 13, Berlin 1983, s.28, Lev. IX-25, X-25; M.N.van Loon, Anatolia, 1985, s.12,40 ve Pl. XIIIa.; M.Darga, Hitit Sanatı, 1993, s.61 Res.44.

²⁵² P.Neve, AA 1985, s.344, Res. 24a-b; -, AnAr 12, 1990, s.27-28.

²⁵³ Diğerlerinden tarz olarak ayrılan figürün, belden yukarısı insan aşağısı boğa biçimlidir. T.Özgüç-N.Özgüç, 1940, s.39-40, Lev.XLVII-1; R.M.Boehmer, Die Reliefkeramik von Boğazköy, Grabungskampagnen 1906-1912, 1931-1939, 1952-1978, Boğazköy-Ḫattuša 13, Berlin 1983, Res.12.

²⁵⁴ K.Bittel, Les Hittites, Paris 1976, Res.180; M.N.van Loon, Anatolia, 1985, s.46 ve Pl. XLIIa; M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.65.

²⁵⁵ M.N.van Loon, Anatolia, 1985, s.46 ve Pl. XLIIc.; M.Darga, Hitit Sanatı, 1992, s.106vd., Res.108; E.Akurgal, Hatti ve Hitit Uygarlıkları, Net Yayınları, İstanbul 1995, Res.82.

²⁵⁶ M.N.van Loon, Anatolia, 1985, s.46 ve Pl. XLIIId.

²⁵⁷ M.N.van Loon, Anatolia, 1985, s.40 ve Pl. XIIIb.

²⁵⁸ Yalnız burada onun hemen önünde; Fırtına Tanrısı'nın, yularından tutup başını geriye çevirmiş haldeki boğanın üzerinde görmekteyiz, bkz. C.Mora, La glittica anatolica del II millennio A.C.: Classificazione tipologica, StMed 6, Pavia 1987, s.226, (241), Gruppo IX, 4.1).

²⁵⁹ K.Bittel, Beitrag zur Kenntnis hethitischer Bildkunst, Heilderberg 1976, s.19vd. Abb.10.

²⁶⁰ H.G.Güterbock, Halil Ethem Hatıra Kitabı, Ankara 1947, s.48vd.; K.Bittel, BiOr 10, 1953, s.2vd.; J.Mellart, AnSt 12, 1962, s.111vd.; J.Börker-Klähn, Eflatun Pınar. Zu Rekonstruktion, Deutung und Datierung, JDAI 90, 1975 (1976), s.1vd.;

Bu son (9-10-11) üç eser üzerinde bulunan “boğa adamlar” üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Çünkü onlar, aslan adamlar veya demon (karışık yaratık) olarak da, nitelendirilmektedir.

Bu eser ve anıtlar, Büyük Hitit İmparatorluk Dönemi tasvir sanatı hakkında bize geniş bilgi vermektedir. Özellikle Eflatunpınar anıtında son yıllarda yapılan kazı ve temizlik çalışmalarıyla açığa çıkan kutsal anıt-havuz²⁶¹, anıta bağlantılı mimari unsurlarıyla Hitit dünyasının özgün tasarımı, çok zekice düşünülmüş ve ustaca uygulanmış mühendislik harikasını ortaya koymuştur.

Bu yapının IV. Tuthaliya dönemine ait olduğu söylenmekte ancak IV. Tuthaliya döneminden daha eski bir tarihe yani II. Tuthaliya'ya ait olabileceği de düşünülmektedir²⁶².

Eflatunpınar ön yapısındaki güneş kanatlarında “boğa adam”, üstte de “aslan adam” kabartmaları yer almaktadır. Yazılıkaya no.28-29 kabartmalarındaki “boğa adam” iki elini havaya kaldırarak göğü tutar/taşır halde tasvir edilmiştir. Eflatunpınar’daki demonların başları çok açık görülmemekle beraber, dik kulaklı hayvan başları formundadır. Yukarda, uçlarda bulunan sağ ve soldaki demonların bacakları, Yazılıkaya’daki birçok tanrının bacakları gibi tasvir edilmiştir: Bacağın biri uzun bir manto ile örtülü, ileri doğru fırlamış, diğer bacadaki ise kısa elbisenin eteği açık olarak göze çarpmaktadır. Halbuki, aşağıda sağ tarafta dışarıdaki figürün belden aşağısı bir boğa gövdesidir: Kuyruk bacakların arasından açıkça görülüyor (Yazılıkaya no.28-29 kabartmalarında da aynı şekilde görülür)²⁶³. Fırtına Tanrısının sembolü, burada da boğa olarak ifade ediliyor. Yani Fırtına Tanrısının simgesi herhangi bir karışık varlık değil “boğa”dır. Aslan adamlarla ilgili çok az bilgi bulunmakta fakat, bilindiği kadarıyla aslan adam, boğa adam örneğinde olduğu gibi, dünya ve gök arasında

J.Börker-Klähn-J.Meitner,L.-Peckeruhn K., ArOr 55, 1987, 176vd.; A.Erkanal, B.Cömert'e Armağan, 1980, s.287vd.; K.Kohlmeyer, APA 15, 1983, s.34vd.

²⁶¹ A.S.Özenir, 2000 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara 2001, s.35-66.

²⁶² Bu yapıdaki yeni bir gözlem II.Tuthaliya dönemini işaret etmektedir. Burada bir zaman spekülasyonu söz konusu; H.Otten'in tespiti gliptik sanatının politik amaçlar için kullanıldığını belirtmektedir. J.Börker-Klähn, Fs N.Özguç, 1993, s.339vd.

²⁶³ H.G.Güterbock, Halil Edhem Hatıra Kitabı, Ankara 1947, s.50.

taşıyıcı olarak yer alabilmektedir. Eflatunpınar'ın kabartmalarının ana düşüncesi, evrenin sembolize hali olsa gerektir.

Eteklerindeki deliklerden suların fışkırdığı Dağ Tanrıları, Pınar Tanrıçaları, üç adet boğa protomu (bunların tam tepelerinde, üst kısımda yer alan oyuklara da heykellerin yerleştiği yuvalarıyla?) ve 12 adet boğa heykel ve parçalarıyla Eflatunpınar kutsal Hitit havuzunun Fırtına Tanrısına ait bir "Açıkhava-Pınar Tapınağı" olması kesindir.

Böylelikle, kabartmanın üst kısmında bulunduğunu düşündüğümüz "boğa adamlar"ın da, daha belirgin olarak tespiti ve tanımlanabilir. Bu da, İmamkulu ile Şarkışla baltası üzerindeki figürlerin "boğa adamlar" olabileceği fikrine daha uygun düşer.

RAHİP TARAFINDAN FIRTINA TANRISININ HATTİLİLER'E TANITILMASI:

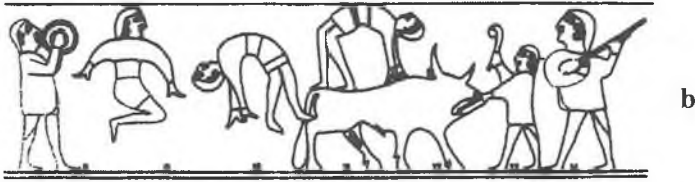
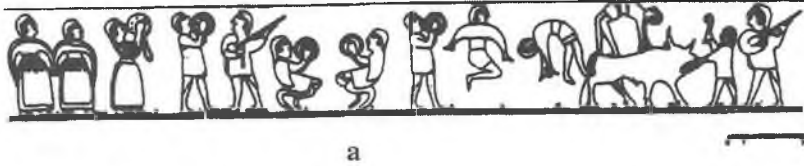
Yukarıda açıklamaya çalıştığımız kadarıyla Anadolu'da, boğa çok sevilen ve tercih edilen bir kült motifi olmuştur. Genel olarak seremonilerde; bildirimler için, "boğa boynuzu" veya ona benzetilerek yapılan borazan gibi enstrümanlar kullanılıyordu. Borazan herkesin duyması için genelde yüksekçe bir yerde ve özellikle evlerin damında öttürülüyordu. Böyle bir vesilede Nerik kentinde kadınlar korusu Hatti dilinde "**Boğanın şarkısı**"nı söylüyorlardı. Kurbanlar ve kült törenleri, çalgıcılar ve şarkıcıların katılımıyla müzik eşliğinde yapılırdı. Şarkılar bazen doğdukları yerle tespit edilirdi; festival talimatları sık sık Kaneş şarkıcılarını belirlerdi. İstanuua bölgesinde de müziğin çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır²⁶⁴. İstanuua²⁶⁵ ve Lallupija²⁶⁶ kentlerinde oturan halkın kendilerine özgü korolar kurduğu ve bu koroların da Hattuša'daki ayinlerde görev aldıkları anlaşılmaktadır. Özellikle Lallupijalılar'ın meslek olarak müzisyenlik yaptığı ve geçimlerini müzikten sağladıkları görülmüyor. Bu korocular,

²⁶⁴ Müzik, şarkı, dans konusunda bkz. B.Dinçol, Müzik, 1999; S.Alp. Hititlerde Şarkı. Müzik ve Dans, (KKY No. 6) Ankara 1999; A.Ünal, Hititler-Etiler, 1999, s.223-237.

²⁶⁵ H.Ertem, Dizin, 1973, s.60; G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, 1978, s.152 ve G.del Monte, RGTC 6/2 (Suppl.), 1992, s.56.

²⁶⁶ H.Ertem, Dizin, 1973, s.84; G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, 1978, s.242 ve G.del Monte, RGTC 6/2 (Suppl.), 1992, s.92.

bayram sahnesine, merasime ve ziyafete katılan herkesi de gerektiğinde müziğe eşlik etmeye zorluyorlardı²⁶⁷.

Hüseyindede kabartmalı vazosundaki tasvirli sahne.
(T.Sipahi, *Anatolica* 27, 2001, s.121 Fig.1b-c.)

1997 yılında Çorum'un Sungurlu ilçesine 35km. mesafede Yörüklü kasabası yakınlarındaki Hüseyindede tepesinde, Eski Hitit Devri'ne ait (parçalar halinde; sonradan restore edilen) kabartmalı (ve boyalı) vazolar bulunmuştur²⁶⁸. Bu kabartmalı vazolardan birinin üzerinde²⁶⁹ sahnelenen tasvir; “**müziyenler, dansçılar ve bir boğanın sırtından geriye doğru yapılan ters atlama/sıçrama sahnelerini**”²⁷⁰ içeren” ve önemle sergilenen bir kült törenini anlatmaktadır. Buradaki figürler ayrı gruplara bölünerek incelenebilir: 1-5’i kapsayan figürlerin müziyenler (/şarkıcılar) ve dansçılardan; 6 ve 7. figürler çömelmiş halde karşılıklı zil çalanlardan; 8-14. figürler ise, boğanın ve akrobatların etrafını çevirmiş iki müziyenden oluşmaktadır. Frizdeki gruplar çok açık bir şekilde aynı ve tek bir

²⁶⁷ A.Ünal, *Hititler-Etiler*, 1999, s.225.

²⁶⁸ T.Sipahi-T.Yıldırım-İ.Ediz, 21.Kazı Sonuçları Toplantısı, 2000, s.349-352; T.Yıldırım-T.Sipahi, 16. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1999, s.433-450; -, 22.Kazı Sonuçları Toplantısı, 2001, s.349-354; -, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yıllığı*, Ankara 2001, s.312-341;

²⁶⁹ T.Sipahi, *IM* 50, 2000, s.63-85; -, *Anatolica* 27, 2001, s.107-125.

²⁷⁰ Akrobatın boğanın sırtında yaptığı sıçrama iki adet kinematik sahne ile verilmiştir. Birinci sahnede akrobat sırtı aşağı gelecek şekilde el ve ayakları boğanın sırtında dururken, ikinci saltoda boğanın kıç tarafından yere düşerken görülüyor. Ama bu gösteri veya dansın kökeni Anadolu’dur; çünkü en eski örneğine M.Ö.±6000’lere tarihlenen Çatalhöyük duvar resimlerinde rastlıyoruz. Hititler döneminde bu geleneğin devam etmesi, bu eski kültürün binlerce yıl devam etmesi bakımından çok ilginçtir. A.Ünal, *Hititler-Etiler*, 1999, s.233.

olaya eşlik etmektedirler. **Odak noktası, boğanın üzerinden sıcrayanlar gibi görünse de aslında sıcrayanlardan çok "kutsal boğa"nın kendisidir.** Benzeri sahneler içeren boğa dansları ve gösterileri; Alalah ve Suriye'den mühür baskıları, Mısır'dan Tell El Dab'a duvar resimleri, Ege'den Minos mührü, Girit bronz figürini (vb.) ve özellikle Girit'teki Knossos Sarayı duvar resimleri ile mühürlerden de bilinmektedir²⁷¹. İlk örneklerinin Miken sanatında ve Minos'ta bulunması ile çıkış noktası olarak Girit Adası gösterilmekteydi. Ardından, Mısır (18.sülale) ve Eski Babil Dönemi'ne (İ.Ö.19-18.yy.) tarihlenen buluntular ele geçmiştir. Şimdi ise, Anadolu'nun zengin kültürü Hitit'in Eski Dönemine ait kabartmalı bir vazunun ana sahnesini oluşturan bu muhteşem eserde de görülünce, konunun ne kadar geniş bir alana yayılarak yaşatıldığını anlıyoruz. Bu konunun resmedildiği sahnelere sahip buluntular, kendi içinde gruplara ayrılabilir²⁷². Ama hiçbirinde müzisyen ve dansçılarla, boğa sıçraması gösterisi beraber sahne almamıştır. Hüseyinde vazodaki boğa atlayışı ile ilgili sahneye atıf yapan Luvite bir metinde geçen anlatı, ne yazık ki kırık olması nedeniyle çok fazla bilgi vermemektedir²⁷³. Ancak, ilgili metin Luvi kökenli Lallupija halkının yaptıkları dans, müzik ve akrobasi gösterileriyle ilgilidir ve bu ayinler kral, kraliçe ve prensleri kutsamak, onların sağlık ve geleceklerini korumak için yapılan, temenni ve iyi niyet ayinlerinin bir parçasıdır ve burada yapılan gösteriler, bayram ritüellerinde görülen²⁷⁴, tanrıları kutlamaktır. Bu metinde "atlamak, sıçramak" fiili ile "boğanın üzerine/üzerinde" ibarelerinin geçmesi, eğlence ve dansı pek seven ve bunları Hattuša'da bir topluluğun huzurunda yapmayı bilen Lallupijalılar'ın burada bir de boğa akrobasisi yaptıklarına kuşku bırakmamaktadır. Hüseyinde vazosunun başka bir sahnesinde, ellerini kaldırarak dans eden uzun etekli dansöz kadınlar, bellerinde çok sayıda çingirak veya zil sarkan kemerler taşımaktadırlar²⁷⁵.

²⁷¹ T.Sipahi, *Anatolica* 27, 2001, s.122-125.

²⁷² T.Sipahi, *Anatolica* 27, 2001, s.109vd.

²⁷³ CTH 771 Lallupija Ritueli (Luvite), 1. KUB XXV 37 + KUB XXXV 131 + 132 (NS) + KUB LI 9 (Bo.0823) 2. KBo XX 56. E.Laroche, *Dictionnaire de la Langue Louvite*, Paris 1959, s.171vd.; S.de Martino, *La Danza nella Cultura Ittita*, Firenze 1989, Nr. 35; H.Th.Bossert, *Asia*, İstanbul 1946, 106vd.; F.Starke, *StBoT* 30. 1985, s.346; H.G.Güterbock, *Fs Houwink ten Cate*, 1995, s.63vd.; B.Dinçol, *Müzik*, 1999, s.4vd.; A.Ünal, *Hititler-Etiler*, 1999, s.233.

²⁷⁴ D.Prechel, *Fs Popko*, 2002, s.277-288.

²⁷⁵ A.Ünal, *Hititler-Etiler*, 1999, s.233.

Bu vazo üzerindeki sahnenin anlatımı, Boğazköy'den çıkan çiviyazılı bir tablet üzerindeki anlatımla bir eşdeğerlilik gösteriyor kanısındayız:

“... merhemli rahip libasyon kabını rahibe verir, rahip de boğaya libasyon yapar ve ona (boğaya) demir (bir) asa ile vurur ve o (boğa) koşar ...”.

[arkiu-Evi (“temizlenme evi” ya da “altar kulesi”) ile ilgili olarak KBo IX 136²⁷⁶ Vs.I 1-11] KUB XX 87 Vs.I²⁷⁷:

1 LUGAL-uš ^E ha-le-en-tu-u-ua-az	1 Kral halentü-mekanından
2 ú-iz-zi ta ^E ar-ki-ú-i-ia	2 gelir, ve arkiu-evine
3 ti-i-e-ez-zi LUGAL-uš e-ša-ri	3 girer. Kral oturur.
4 UGULA LÚ ^{MEŠ} SAGI ta-pí-ša-ni-in GUŠKIN	4 Sakilerin başı gökyüzü biçimli altından libasyon kabı tapışana- 'yi ²⁷⁸
5 LUGAL-i pa-a-i LUGAL-uš-ša GU ₄ .MAḪ	5 krala verir, kral boğaya
6 ši-pa-an-ti nu GAL ME-ŠE-DI GU ₄ .MAḪ	6 libasyon yapar. (Ve) Büyük- MEŠEDI boğanın
7 ŠUM-an te-ez-zi GAL ME-ŠE-DI	7 adını söyler. Büyük-MEŠEDI
8 A-NA LÚ ^{MEŠ} GIŠ GIDRU te-ez-zi	8 (onlara) asa adamlarına söyler.
9 UGULA LÚ ^{MEŠ} GIŠ GIDRU A-NA LÚ SANGA te-ez-zi	9 Asa adamlarının başı (ona) rahibe söyler.
10 Ú ^{LÚ} GUDU ₁₂ iš-pa-an-tu-uz-zi-eš-šar ŠA DINGIR ^{LIM}	10 merhemli rahip libasyon kabını
11 A-NA ^{LÚ} SANGA ŠA GU ₄ .MAḪ	11 rahibe verir, rahip de boğaya
12 ši-pa-an-ti ta-an AN.BAR-aš GIŠ GIDRU-ú GUL-aḫ-zi	12 libasyon yapar ve ona (boğaya) demir (bir) asa ile vurur
13 na-aš i-ia-an-na-i a-pé-e EGIR-ŠÚ	13 ve o (boğa) koşar, onlar(da) onun arkasından
14 i-ia-an-ni-ia-an-zi nu KASKAL-an pa-ra-a	14 koşarlar ve yol boyunca
15 ŠIR ^{RU}	15 şarkı/ilahi söylerler.
16 ma-a-na-aš-ta GU ₄ .MAḪ-aš KÁ.GAL-az	16-17 Boğa büyük kapıdan aşağı inince kapıyı kapatırlar].
17 kat-ta pa-iz-zi ta KÁ.GAL ha-at-k[án-zi]	18 Kral halentü-mekanına geri
18 [LUGAL-u]š EGIR-pa ^E ha-le-en-tu-u- u[a-aš an-da]	

²⁷⁶ CTH Festival Metinleri arasında No: 591'de aylık festivallerde: [6. “not here” (GCM)KBo 9.136 ?] kaydı altında görülmektedir.

²⁷⁷ KUB XX 87 = CTH 670 Festival fragmanları arasında yer alır; ayrıca CTH 739[da Hatian fest. of the city of Tuhumiyara.: 1. KUB 12.8 + KUB 20.87 (HRB); 2. KUB 28.79; 3. 277Iq; 4. 569/t]. M.Wäfler, IM 23/24, 1973, s.9vd. ile S.Alp, Belleten 31/124, 1967, s.524; -, BEHT, 1983, s.334vd.; J.Siegelová, Eisen, 1984, s.144; J.Klinger, StBot 37, 1996, s.454.

19 [pa-iz-zi ...]x-x 36(?) UDU ^{III.A} [ši-ip-pa-an-da-an-zi]	19 [döner, <i>halentu</i> -mekanında] 36(?) koyun [kurban ederler].
--	---

Eğer burada bu konu ve konunun arka planı üzerinde duracak olursak; vazoyu üzerindeki ana sahneye bir bakımdan "Hititler'de Boğa Üzerinde Durma/Durabilme Yarışması" yapıyor da diyebiliriz. Ama, yukarıda "Fırtına Tanrısı" ile "boğa kültü" üzerine yaptığımız inceleme bize, yapılan törenlerin eğlenceden ziyade kültün kutsal havasında oluşmakta olduğunu göstermektedir²⁷⁹. Çivi yazılı metne dayanarak; Hüseyinde vazodaki sahneyi "**Rahip tarafından Fırtına Tanrısının Hattililer'e tanıtılması**" olarak adlandırmak istiyoruz. Çünkü **Hitit Kültünü vakımdan incelediğimiz zaman, sadece birkaç seçkin rahibin ilahlara yaklaşabildiğini görüyoruz. Rahipler avınlarını, tanrıların kültik temsillerini sanki onların fiziksel belirtisiymiş gibi düşünerek çok ciddi bir şekilde yapıyorlardı.** Burada da; boğanın, insanların nezrinde ilahi dünyaya geçişi bir törenle gerçekleştirdiğine tanık oluyoruz, diyebiliriz.

Bazı Hitit kutsal isimlerinin etimolojileri, onların kültürel orijinlerine ulaşmak için bize yol gösterirken; birçok isim de Sumer ve Akad logografik yazılarının ardında gizlenir. Katibin, bir logogramla tüm kelimenin içeriğini temsil edip, anlatabilmesi oldukça güçtür. Yani, Mezopotamyalı Adad'ı, Hititli Tarhuna'yı, Hurrili Teşub'u ve Luvili Tarhunt'u kastederek ifade etmek, ikonografinin ayrıntılarını iyi bilmeyi gerektiriyor, olmalıydı²⁸⁰.

Ḫatti tanrıları ülkenin başlıca tanrıları olurken, Ḫatti festivalleri de ilk Hitit tapınmasının şeklini belirliyordu. Halk kültüründe ise Ḫatti mitleri Hitit devlet tanrılarını resmileştirme görevini üstleniyordu. Çünkü Hattili insanların yaşam ve politik alanları merkezi bir yönetim altında değildi ve Hitit öncesi döneminin (İ.Ö.3.binyılın sonu 2.binyılın başı) kültürel merkezleri ayrı çizgilerde gelişmişti. Bunun sonucu olarak, kült merkezlerine özgül varlıklı yerel tanrılar katılmalıydı. Hititler bu tanrıların çoğunu panteonlarına aldılar ki; bu süreç, onların tutarlı ve organize olmuş bir panteon problemiyle birlikte Hititler'in kapsamlılığa ve uzlaştırmacılığa

²⁷⁸ Y.Coşkun, AÜDTCFD 27/3-4, 1969 [1972]; -, TTKBildirileri 7/1, 1972, s.91.

²⁷⁹ .. LUGA[L-uš^DIM-aš] É-ri ḫu-e[ek-zi] [1 GU₄.MA] šu-up-pi-i]š-tu-ua-ra-an [n]a-at-ta ar-kán-da-an [da-a-i] ... " ... Kral [Fırtına Tanrısının] tapınığında dua eder, [(rahip) temiz görülen, kesilmemiş [bir boğayı alır] ... KBo XX 2+ Vs.1 KUB LVIII 103 3-4, M.Popko, THeth 21, 1994, s.98-99.

²⁸⁰ G.McMahon, CANE 3, 1995, s.1983.

gösterdiği eğilimin altını çiziyor. Bağdaşık hale getirme süreci, tanrıların isimlerini yazmak için kullanılan logogram sisteminden etkilenmiş olabilirdi; çünkü, bu sistem adları aynı sembolle yazılan birçok tanrının benzerliklerini açık hale getiriyordu. Yerel tanrılar arasındaki benzerlikler, birçoğunun “Fırtına Tanrısı” gibi büyük tanrılar başlığının altında toplanmasına sebep oldu. Ama Hitit Krallığı tarihinde birçok tanrı, kimliklerinin ve coğrafik orijinlerinin önemli bir parçası olarak kalmıştır (örneğin Nerik’in Fırtına Tanrısı veya Arinna’nın Güneş Tanrıçası gibi)²⁸¹.

Hitit Festivalleri genellikle; tanrıya ve ibadet eden kişiyi birleştirici bir yemek tarzındaki yemek sunularını, tanrıların onuruna kadeh kaldırmayı ve eğlenceyi içerirdi. Tanrılar çeşitli yollarla eğlendirilirdi; koşu yarışları, at yarışları ve ağır taşları atma şeklindeki atletik müsabakalarla, yapmacılık (taklit) savaş gösterileriyle ve soytarıların maskaralıklarıyla; ayrıca geniş çaplı müzik aletleriyle müzisyenler, tanrılar için müzik icra ederlerdi²⁸².

Festivalin temizlenme ve ikram bölümlerini; içinde şiir okuma, şarkı söyleme ve dansetme gibi aktiviteleri içeren toplu bir ayın tamamlardı. Hitit festivali eğlenceyi de içerebilirdi. Hem insanların hem de tanrıların yararı için, festivaller genellikle hokkabazlık ya da jimnastik gibi eğlence unsurlarını tavsiye ederlerdi. Festivalin birinde “Hititler’in bronzdan yapılmış, düşmanına kamıştan silahlar kullandığı” yalandan bir savaş sahnelenmiştir²⁸³. Bu belki özel bir olayın yeniden canlandırılması, belki Hitit ordusunun üstünlüğüyle alakalı olan kişileri memnun etmek için düzenlenen bir eğlence, belki de Hitit ordusunun başarısını Fırtına Tanrısının huzurunda garanti eden bir çeşit büyük oyundur²⁸⁴.

Festivallerin bu büyük karmaşıklığı ve genişliği ayın takviminin tarihi gelişiminden türemiştir. Bir festival birkaç saat sürebileceği gibi, otuz günden fazla da sürebilirdi. Daha uzun olan festivaller bir gelişme ya da sayısız küçük törenlerin bir adaptasyonudur. Festivaller, kral ve adamlarının kabileler halinde gittiği ve başkentten çeşitli tapınaklarını ya da kutsal kesimlerdeki yöresel türbelerde ve taş anıtlarda ibadet öngören dini seyahatler

²⁸¹ G.McMahon, CANE 3, 1995, s.1990.

²⁸² O.R.Gurney, Religion, 1977, s.34vd.; G.Beckman, Biblical Archeologist (June/Sept.), 1989, s.103.

²⁸³ O.R.Gurney, Religion, 1977, s. 27; V.Haas, GHR, 1994, s.688vd.

²⁸⁴ G.McMahon, CANE 3, 1995, s.1990; farklı yorum için krş. V.Haas, GHR, 1994, s.688vd.

içerirdi. Böyle bir festival; aylar süren programı içinde pekçok kutlama törenini birleştiren AN.TAÇ.ŞUM^{SAR} adına yapılmıştır²⁸⁵.

Sumerogram BALAG, orijinalinde bir harp ile temsil edilir; fakat zamanla anlamı değiştirilip bir davul olarak gösterilir. Harplar hiçbir zaman anıtlarda gösterilmediği için, daha sonraki durumlar, Hitit metinlerinden²⁸⁶ çıkartılabilir. Bu aletin Hititçedeki karşılığı *arkammi* olarak görülür. Hem BALAG hem de *arkammi*, *galgalturi* ile yakındırlar; gerçekte tek şarkıcı ikisini de aynı anda kullanabilir ve kadın ve erkekler **koşarken de çalabilirler**²⁸⁷.

Hitit'te; müzikle, şarkıyla veya dansla yapılan kutlamaların mutlaka eğlence veya sevinç nedeniyle olması gerekmiyordu. Nitekim, H.Otten tarafından belirtildiği üzere: [*"daß auch Totenrituale quasi zu Festrитуaleszenen normalen Stils ausarten können."*]: Ölüm ayinleri de kutlama ayinleri de aynı şekilde kutlanıyordu²⁸⁸.

nu [SAG.DU^{MEŞ} ANŞE.KUR.RA^{MEŞ} SAG.DU^{MEŞ} GU^{MEŞ}]
kuuapi uar[andat "(yer) [bütün atların (ve) öküzlerin başlarının] yandı[ğı] yer". Bu sunuş tanımlamasında aynı zamanda kralın dini törenine ait olduğu iyi bilinen özelliklerde içeriyordu: "Sonra tanrı NN'i içti. Şarkıcı (*huzzinar*-)enstrümanlarla şarkı söyledi, ALAN.ZU₉-adamlar *aĥā* diye bağırды, **NE ZAMANKİ, KELİME(LERİ) FISILDARKEN...**"²⁸⁹. Buradaki anlatım, bizi yukarıda işlediğimiz metinde geçen: "... krala verir, kral boğaya (6) libasyon yapar. (Ve) Büyük-MEŞEDI boğanın (7) adını söyler" diyaloguyla ilişkilendiriyor. Fısıldanan kelimelerde, (****Tanrının adı mı söyleniyor?****).

²⁸⁵ G.McMahon, CANE 3, 1995, s.190.

²⁸⁶ Krş. H.G.Güterbock, Fs Houwink ten Cate, 1995, s.57vd.; H.Roszkowska, Orientalia Varsoviensia 1, 1987, s.23vd.; S.de Martino, RIA 8, 1997, s.483vd.; B.Dinçol, Müzik, 1999; S.Alp, Hititlerde Şarkı, 1999; A.Ünal, Hititler-Etiler, 1999, s.223-237.

²⁸⁷ O.R.Gurney, Religion, 1977, s.35.

²⁸⁸ H.Otten, HTR, s.72; T.van den Hout, Atti del II Congr. Int. di Hittitologia, StMed 9, 1995, s.196; A.Archi, AoF 6, 1974, s.81-94

²⁸⁹ Metinde geçen tanrı isimleri (H.Otten tarafından) karşılaştırılarak sıraya konulmuş ve ikiye ayrılmıştır. Bir eşleşme yapılmış olan bu metinde muhakkak KBo XXV 184 Vs.II 17'ye dikkat etmek gerekir. Taurit'le ilgili olan listedeki tanrı adı hiçbir yerde görülmemiş. NINDA.GUR₄.RA ^DINANNA=*ja* NU.GÁL "kalın ekmek ve Inanna-müzik aleti (içermiyor/yok)". (Herşeye rağmen tanrıya denk geliyor ve tanrısıl adı kayıptır.) T.van den Hout, Atti del II Congr. Int. di Hittitologia, StMed 9, 1995, s.197.

Bu noktada; (Hatti dilinde *purullia* = “Dünya” anlamına gelen ve) orta Anadolu Hatti geleneklerine ait olduğu anlaşılan *Purullia* yeni yıl kutlamaları²⁹⁰ dikkatimizi çekmektedir. Buna bağlı olarak bu **kutlama** töreninin en gözalıcı noktası, yani kralın tanrılar aracılığıyla yetki alması, Nerik’te²⁹¹ gerçekleştiğinden, törene ‘Nerik *purullia*-kutlama törenleri’ adı verilmiştir. II.Murşili törenin bir kısmını Hattuşa’daki Leluani’nin ölü tapınağında kutluyordu. II.Muıatalli törenin kısaltılmış şeklini Telipinu’nun şerefine Utruna’da da kutluyordu. III.Hattuşili ve IV.Tuthaliia zamanındaki kehanetler *purullia*-kutlama törenlerinin, çok büyük bir kutlamanın kısaltılmış hali olduğunu ortaya koymaktadır. Tanrılar, kozmosun yaratılışından sonra toplandıkları gibi, yeni yılda da (kozmosun doğum gününde) kralı görevlendirmek ve ülke yönetimindeki yetkisini onaylamak için tekrar biraraya gelirlerdi. Bu, bütün tanrılar toplantısı, Fırtına Tanrısının evinde gerçekleşirdi.

Yaklaşık bir ay süren törenler; kral, kraliçe ve prens tarafından yönetiliyordu. O zamana ait metin bilgileri, kutlama törenlerinin rotasını şu şekilde açıklamaya elverişli: Kral (veya kraliyet çifti) tören başlangıcında Hattuşa’dan Taıiniia²⁹² ve Uarkatauuı²⁹³ durakları üzerinden Zippalanda’ya²⁹⁴ ve oradan da yakından tanınmayan bir rota olan Arinna²⁹⁵ üzerinden Kaštama ve

²⁹⁰ CTH 662 (yerel kültler için sunular) V.Haas, ZA 78, s.284vd. (puruliyas fest.) 1. A. KUB XI 28; B. KBo VIII 124 + KBo XX 86; 2. KUB XI 33; 3. IBoT III 38 (+) IBoT III 95; 4. A. KUB XXV 31 + 1142/z; B. KBo XXVII 38; 5. VBoT 130; 6. KBo XVI 78; KBo XVII 31; 7. A. KUB XLIII 29; B. 497/t; -, GHR, 1994, s.697vd.

²⁹¹ Nerik kentinin yeri hakkında bkz. A.Dinçol-J.Yakar, Belleten 38, 1974, s.563-582; ayrıca M.Forlanini, Istituto Lombardo (Rend.Lett.) 125, 1991, s.277-308; J.Jakar-A.Dinçol, Tel Aviv 1/3, 1974, s.85-99; V.Haas, KN, 1970.

²⁹² Alacahöyük veya Altıyapan; Tavium=Büyük Nefes Köy; Tonea. Eskiyaar: Sungurlu; Delice, teklifleri ve Lit. için bkz. H.Ertem, Dizin, 1973, s.138vd.; G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, 1978, s.416vd. ve G.del Monte, RGTC 6/2 (Suppl.), 1992, s.167.

²⁹³ H.Ertem, Dizin, 1973, s.158; G.del Monte, RGTC 6, 1978, s.475.

²⁹⁴ H.Ertem, Dizin, 1973, s.166vd.; G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, 1978, s.505vd. ve G.del Monte, RGTC 6/2 (Suppl.), 1992, s.196vd.; ayrıca krş. M.Popko, Zippalanda: Ein Kultzentrum im hethitischen Kleinasien, THeth 21, 1994.

²⁹⁵ H.Ertem, Dizin, 1973, s.14vd.; G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, 1978, s.33vd. ve G.del Monte, RGTC 6/2 (Suppl.), 1992, s.10; ayrıca krş. M.Forlanini, SMEA 22, 1980, s.71-80 ile harita; S.Erkat, Fs Alp, 1992, s.159-165.

nihayet Nerik'e ulaşır. Nerik'ten itibaren de kraliçe kendi başına Taštarišša'ya bir tur düzenliyor²⁹⁶.

Prensın derin saygı gezisi Hattuša'dan başlayıp 6 gün boyunca Telipinu'nun kutlama törenini yöneteceği, Kašha'ya²⁹⁷ ve Hanhana'ya²⁹⁸ (İnandıktepe, Cankırı ve Ankara arasında), doğru gidiyor. Prensın bu gezi güzergahı, Kuzey Anadolu şehirleri olan Mišturha²⁹⁹, Hašhatatta³⁰⁰, Taḫišama³⁰¹ ve Katašera³⁰², Turmitta³⁰³ ve Zalpa³⁰⁴ yakınında toplanmış olabilir.

Kurban seremonileri ve törenlere katılanların diğer tören alanlarına geçişleri sırasında, rahibe ve bayan korosu aynen Tabarna ve Tauananna kraliyet çiftine olduğu gibi, çeşitli tanrılara Hatti dilinde edebi ilahiler söylüyorlardı. Bu bayramın saraydaki seremonileri; kralın ašuşa-şehir kapısında görünmesiyle başlayıp, çeşitli mimari yapılardaki görevliler tarafından karşılanmasıyla devam eder³⁰⁵. Bu arada; **iki koro, Anunuwa yöresinin insanları ile zintuhi-kadınları, davulları ve zilleri/çingirakları çalarken, şarkı**

²⁹⁶ *Tanrılar ve töreninin önemli noktaları* : Kutlama töreninin tam ortasında Hatti tanrıları olan Fırtına Tanrısı, Gökyüzü'nün Fırtına Tanrısı, Telipinu ve Inar(a) vardır. Hattuša'daki bavarım bölümü ölümler tanrıcası Leluanı'ye adanmıştır. Taüiniija'da Büyük Tanrı Tetešhapi, bulunduğu bölge ile saygı görüyor. Zippalanda'da, Zippalanda Fırtına Tanrısı ve kendisine ait dağı Taḫa kutlanır; Arinna'da Güneş Tanrıçası ve Mezulla kutlama törenlerinin merkez noktasıdır ve Nerik'te Nerik Fırtına Tanrısı aynen Kaštama'nın tanrılar üçlüsü gibi (Dağ Tanrısı Zali(ya)nu, Za(š)hapuna ve Tazzuqašši) kutsanır. V.Haas. GHR, 1994, s.699vd.

²⁹⁷ H.Ertem, Dizin, 1973, s.70; G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, 1978, s.416vd. ve G.del Monte, RGTC 6/2 (Suppl.), 1992, s.187vd.

²⁹⁸ İnandık; Alacahöyük; Sungurlu'nun kuzeyi; H.Ertem, Dizin, 1973, s.39; G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, 1978, s.76vd. ve G.del Monte, RGTC 6/2 (Suppl.), 1992, s.25.

²⁹⁹ G.del Monte, RGTC 6/2 (Suppl.), 1992, s.104.

³⁰⁰ H.Ertem, Dizin, 1973, s.130; G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, 1978, s.94 ve G.del Monte, RGTC 6/2 (Suppl.), 1992, s.34

³⁰¹ H.Ertem, Dizin, 1973, s.138vd.; G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, 1978, s.378 ve G.del Monte, RGTC 6/2 (Suppl.), 1992, s.153.

³⁰² G.del Monte, RGTC 6/2 (Suppl.), 1992, s.76; -, Fs Popko, 2002, s.63-75.

³⁰³ Arapkir; Yenihan; Zile; Sivas ve Alishar arasında; Tokat-Sivas hattının kuzeyinde; Çankırı; Tuz Gölü'nün kuzeydoğusunda Kızılırmak dolayları vb., H.Ertem, Dizin, 1973, s.27vd.; G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, 1978, s.442vd. ve G.del Monte, RGTC 6/2 (Suppl.), 1992, s.175.

³⁰⁴ H.Ertem, Dizin, 1973, s.161vd.; G.del Monte-J.Tischler, RGTC 6, 1978, s.490vd. ve G.del Monte, RGTC 6/2 (Suppl.), 1992, s.191.

³⁰⁵ D.Prechel, Fs Popko, 2002, s.277-288.

söylerler³⁰⁶. En az yedi gün boyunca sürecek olan bu bayramın merkezinde bazı görevliler yönetiminde karakteristik etkinlikler yapılır ve **kadın koroları tarafından söylenen değişik şarkılar ve bazı kült aktörlerinin rol aldığı oyunlar sergilenir**³⁰⁷:

“Rahip Te[teşhapi]’nin (heykelini) yukarı alır. hulikanni-arabasını (kapı yapısının) dışına doğru yöneltirler. Entu-rahibesi oturur ve Taqiniya’ya girer. Ayrıca Mesele’nin Beyleri de (bayram ayını için) yola koyulurlar. Kızlar O’nun ardından şu şarkıyı söylerler: “talaya talaya” diğerleri de aynen onun ardından söylerler. Sonra kızlar korosunun yöneticisi (ama Hattice), “ekumurišta iğanni uurella” diye bağırır ve diğerleri arkadan şarkı söylemeye devam ederler. Entu-rahibesi, Uarkatauui yöresine yaklaşır yaklaşmaz, entu-rahibesine içecek birşeyler verirler ki, içme seremonisini yapsın.”

Bayram seremonisinin açılışından önce rahipler, Inar(a)’nın rahibi ve hapi(ia)’nın rahibi veya şefi ve kült aktörleri, saray bahçıvanı, saray oğlanları, haberciler, komedyenler, tapınak şarkıcıları ve tapınak çalgıcıları, hapi(ia) insanları ve diğer birçok görevli ve yöneticisiyle bir kız topluluğu, sıkı disiplin altında kendilerine gösterilen yerlerde dururlar. Bayram odasının köşesinde taht ve tahtın önünde bir ocağın bulunduğu düşünülür.

Sonuç:

- Yukarıdaki metinde “boğaya demir bir asa ile vuran rahip” ile Hüseyindedede vazosunda “bir elinde yukarı kaldırdığı asa, diğer elinde boğanın yularını tutan adam” ve sahne eşitlenmiş görünmektedir;
- Hüseyindedede vazosundaki boğa üzerinden sıçramanın bir spordan ziyade bir “kült aktivitesi” olabileceği;
- Hattuşa civarındaki yerlerde önemli tapınakların Fırtına Tanrıları olmaması, Hatti’nin Fırtına Tanrısının gölgesi altında kalmalarından kaynaklanmaktadır. Acaba Hüseyindedede vazosundaki konu; oradaki tapınağa Fırtına Tanrısı mı veriliyor da kutlama yapılıyor, sorusunu aklımıza getiriyor.

³⁰⁶ Olay yeri, Tahıl Tanrıçası Halki’nin tapınağıdır, V.Haas, GHR, 1994, s.721,723.

³⁰⁷ V.Haas, GHR, 1994, s.730.

- “(5) gökyüzü biçimli altından libasyon kabı (ile) kral (6) boğaya libasyon yapar. Büyük-MEŞEDI (7) boğanın adını söyler”

Anlatımıyla; Yazılıkaya 28-29 no.lu tasvirlerle birlikte görülen şekillerin “gökyüzü ve yeryüzünü” temsil ettiği ve buradaki isimsiz olan boğa adamların da “Şeri ve Hurri” olabilecekleri düşünülmektedir. Bu boğa adamların başları üzerine kaldırdıkları kap “gökyüzü biçimli altından libasyon kabı = ^(DUG)taptšana- GUŠKIN”dır. Yazılıkaya’daki 28-29 figürlerin önündeki ve arkasındaki tüm figürler, hiyeroglif lejantları (DEUS) TANRI determinatifi ile birlikte verilmesine karşın burada yoktur. İşte biz de, burada: “Büyük-MEŞEDI boğanın adını söyler” anlatımıyla, bu tasvirin isimsiz oluşunun ve dolayısıyla, tören esnasında böyle bir diyalogun yer almasına neden olduğuna kanaat getirmekteyiz. Ayrıca, figürlerinin elleri üzerinde baş hizasında gök biçimli kabı kaldırmalarının aynı zamanda (el üstünde kabın) CAELUM.PI veya CAELUM-pi olarak transkribe edilebileceğini düşünmekteyiz.

- Çiviyazılı metne dayanarak; Hüseyinde vazosundaki sahneyi “Rahip tarafından Fırtına Tanrısının Hattililer’e tanıtılması” olarak adlandırmak istiyoruz.
- Hüseyinde; kabartmalı kült vazoları ve bulunduğu konum itibarıyla, İnandıktepe’nin de çağdaşı olarak; I.Ĥattuşili döneminin önemli bir kült merkezidir. Eğer İnandıktepe’de bulunan “bir arazi bağış belgesi ve kabartmalı kült vazosu” göz önünde tutulur ve İnandıktepe’nin ĤanĤana ile eşitliği kabul edilirse³⁰⁸; PurulliĤa bayram kutlamaları ile törenin seyahat güzergahının, Hüseyinde mevkii ile olan buluşması söz konusu olabilir. Bu da bizi, PurulliĤa kutlamalarında; kral, kraliçe ve bazen de prens tarafından yönetilen

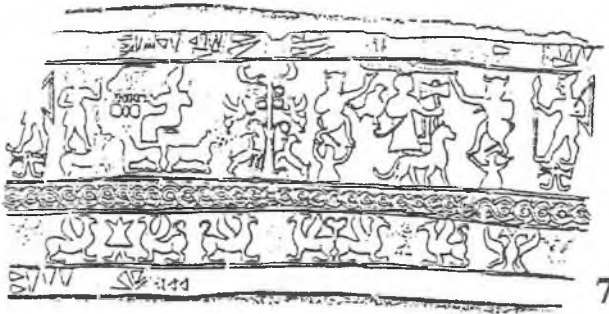
³⁰⁸ K.Balkan, İnandık’ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi. (AMAVY No. 1) Ankara 1973; T.Özgüç, İnandıktepe, 1988; S.Alp. Belleten 41/164, 1977, s.649-652. Krş. H.Otten. RIA 4, 1972-1975, 1975, s.104; M.Forlanini, SMEA 18, 1977, s.197-224 ile harita.; -, Meriggi dicata I, 1979, s.165-185; -, SMEA 22, 1980, s.71-80 ile harita.; -, Istituto Lombardo (Rend.Lett.) 125, 1991, s.277-308; -, ASVOA 4.3, Tav. XVI (Ĥatti) ile harita, Tav. XIX-XX; F.Starke, Der Neue Pauly Anzyklopädie der Antike (Bd.5) 1998, 195vd. harita 32°-44°.

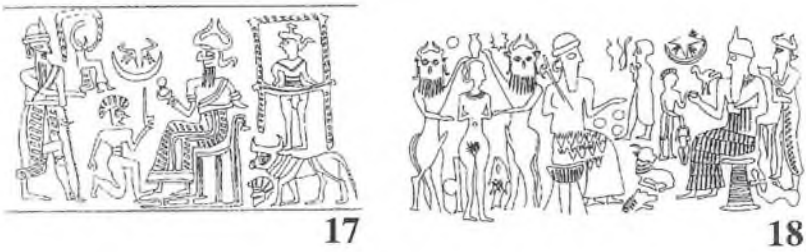
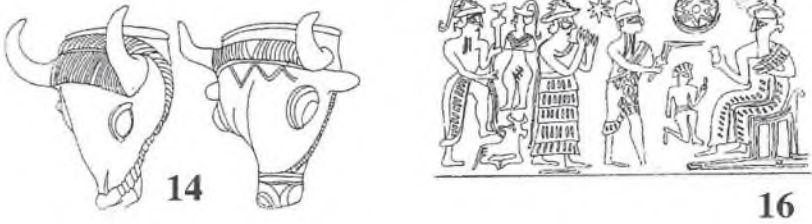
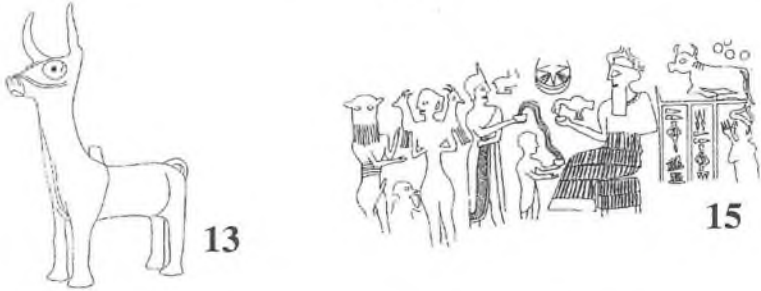
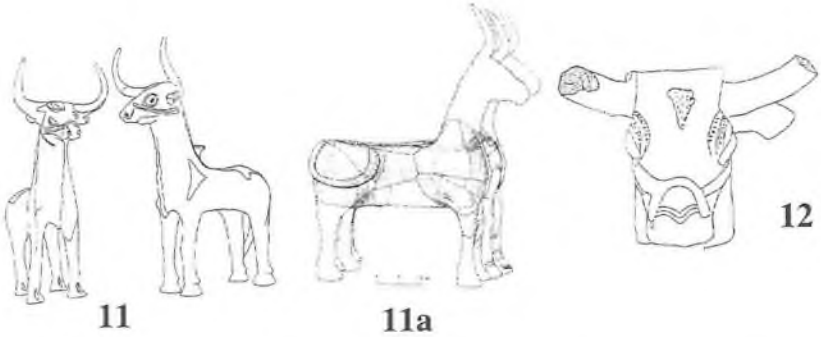
törenlerinin rotası üzerinde adı geçen bazı küçük yerleşim yerlerinden hangisi acaba Hüseyinde'de'ye aday olabilir diye düşündürmektedir: Bunların arasında: **Ta_uini_{ia}**, **Uarkatau_{ui}**, **Taštarišša**, **Mištur_{ḫa}**, **Ḥaš_ḫatatta**, **Taḫi_šama** ve **Katašera** sayılabilir. Ancak, **Ḥan_ḫana** ile yakın geçen **Kaš_{ḫa}** (**İnandıktepe, Cankırı ve Ankara arasında**) üzerinde özellikle durulabilir(?). [*daha ayrıntılı bir lokalizasyon çalışması, yazar tarafından hazırlanmaktadır*].

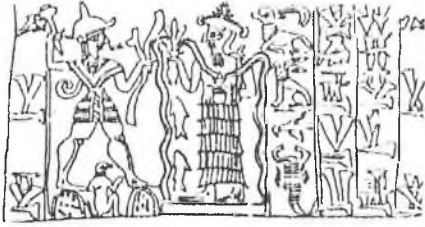
FİGÜRLER:

1. Yazılıkaya tapınağı ana sahne. E.Akurgal, HHU, 1995, Şek.44.
2. N.Leinwand, Weathergods, 1984, Fig.221 (N.Özgüç, AAS 65-66, fig.III-5 a.b.).
3. Tyszkiewicz mühürü. Boston Museum of Fine Arts 93 706. N.Leinwand, Weathergods, 1984, Fig.223.
4. Boğa koşumlu araba. Silindir mühür. Boston Museum of Fine Arts 93 706. N.Leinwand, Weathergods, 1984, Fig.224.
5. Bulla üzerine mühür baskısı. Gözlükule. N.Leinwand, Weathergods, 1984, Fig.225.
6. Boğa koşumlu araba. Malatya-Aslantepce. Duvar kabartması. E.Akurgal, HHU, 1995, Şek.66.
7. Boğa adamlar. Mühür baskısı. Meskene/Emar (Kargamış kralı Şahurunuwa'nın). N.Leinwand, Weathergods, 1984, Fig.242.
8. Bulla üzerine mühür baskısı. Alişar. N.Leinwand, Weathergods, 1984, Fig.243.
9. Bulla üzerine mühür baskısı. Boğazköy. N.Leinwand, Weathergods, 1984, Fig.244.
10. Gümüş boğa ritonu. Anadolu. Metropolitan Museum of Art-New York.
11. Pişmiş toprak boğa ritonları. Boğazköy/Büyükale. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.
- 11a. Pişmiş topraktan, birleşik 2 boğa heykel tasviri. V.Müller-Karpe, MDOG 130, 1998, s.117 Fig.17.
12. Pişmiş toprak boğa başı. Tokat. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi. N.Özgüç, Anatolia 1, 1956, s.53vd.
13. Pişmiş toprak boğa ritonu. İnandıktepe. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi. T.Özgüç, İnandıktepe, 1988, Lev.60-61.
14. Pişmiş toprak boğa başı şeklindeki içki kapları. Kültepe. T.Özgüç, Kültepe-Kaniş II, 1986.
- 15-20. Mühür baskıları. Kültepe. B.Teissier, Fs N.Özgüç, 1993, s.603-4 Fig.5,7-11.
- 21-23. Silindir mühür baskıları. "Yağmur Sembolleri". Suriye. E.Williams-Forte, Fs N.Özgüç, 1993, s.187 Fig.2,4,5.
24. Tablet üzerindeki damga mühür baskısı. Emar (Msk. 73. 1095). R.L.Alexander, Fs N.Özgüç, 1993, s.8 Fig.3.
25. Hişmi-Teşub'un silindir mühürü. R.L.Alexander, Fs N.Özgüç, 1993, s.8 Fig.4.
26. Silindir mühür baskıları. Kültepe (Kaniş-Karum II), R.L.Alexander, Fs N.Özgüç, 1993, s.3 Fig.1.
27. Tablet üzerinde Kargamış kralı İni-Teşub'un silindir mühür baskıları. Ras Şamra. (RS 17.59). C.Mora, StMed 6, 1987, s.222 ve Gruppo IX TAV.60 2.3.
28. Tablet üzerinde silindir mühür baskısı. El-Qitar. C.Mora, StMed 6, Pavia 1990, s.67, Gruppo IX, 2.8.
29. Boğa adamların da bulunduğu, Eflatunpınar anıtı. K.Kohlmeyer, APA 15, 1983, s.37.
30. Boynuz başlıklı Fırtına Tanrısı ile boynuz başlıklı kral III.Hattuşili. Fraktin kaya anıtı. K.Kohlmeyer, APA 15, 1983, s.70 Fig.24.
31. Boğa koşulu arabasına binerken Fırtına Tanrısı. İmamkulu kaya kabartması. Kayseri. K.Kohlmeyer, APA 15, 1983, s.83 Fig.33.
32. Başlı kırık boğa heykeli. S.Özenir, 2000 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, 2001, s.60, Lev.2,1Fig.10.
33. Fırtına Tanrısının "W" işaretiyle yazılmış formal varyantları. (Laroche No. 199) U.Calmeyer-Seidl, Fs Bittel, 1983, s151 Fig.1.
34. Boğa ön ayaklarını uzatmış halde bir Dağ Tanrısına basarken, arka ayakları da blok şeklinde gösterilmiş yüksek bir dağ tasvirine basmaktadır. Hanyeri-Gezbel kaya kabartması. K.Kohlmeyer, APA 15, 1983, s.87 Fig.36.

35. Boğalı Fırtına Tanrıları. (N.Özgüç Nr.71) U.Calmeyer-Seidl, Fs Bittel. 1983. s.153 Fig.4.
36. Kült-Boğası. (N.Özgüç Nr.581) U.Calmeyer-Seidl, Fs Bittel. 1983, s.153 Fig.5.
- 37-39. Boğa adamlar boğayı taşıırken. Kültepe (N.Özgüç 13,39; 14,40; 13,38) B.Hrouda-P.Z.Spanos, IM 43. 1993, s. 200 Fig.2,4,5.
40. Boğa ve boğa başı tasviri ile Muwatalli yazılımı. M.Marazzi, Il Geroglifico Anatolico, 1990, TAV. XVIa-c.
41. Çeşitli kültürlerden "boynuzlu başlık" örnekleri. R.M.Boehmer, RIA 4. 1972-1975, s.432.
42. Hiyeroglif yazısında boğa varyasyonları. H.G.Güterbock, SBo II, 1942, s.88-89.
- 43-44. Boğalı mühür baskıları. Boğazköy. S.Herbordt, Il Geroglifico Anatolico, IUO-DSA 57, Napoli 1998, s.188 Fig.6/5; s.189 Fig.7/1.
- 45-46. İni-Teşub'un silindir mühür baskıları (Ugaritica III s.24 Fig.32; s.26 Fig.32) D.Beyer. RAI 27, 1980 [1982], s.68.
47. Gökyüzünü taşıyan boğa-adam-tarılar. Yazılıkaya No.28-29. J.Seeher, Hattuşa Rehberi, İstanbul 1999, s.130.
48. Büyük kral II.Suppiluliuma'nın; kılıç, yay ve mızrağıyla savaşçı olarak, başında boynuzlu başlıkla tasviri. Boğazköy, Güneykale. M.Darga. Hitit Sanatı. 1992, s.194-195; J.Seeher, Hattuşa Rehberi, İstanbul 1999, s.89 Res.94.
49. Halab'ın Fırtına Tanrısının tapınağındaki ortostat. Fırtına Tanrısı, boğa koşumlu arabasına binerken. K.Kohlmeyer, TWA. 2000, Tafel: 16(-17). (çizim: S.Ö.Savaş tarafından fotoğraflardan kopya edilmiştir).

21

23

22

24

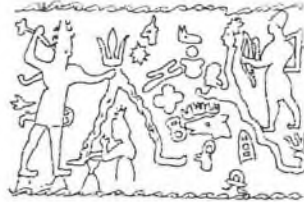
25

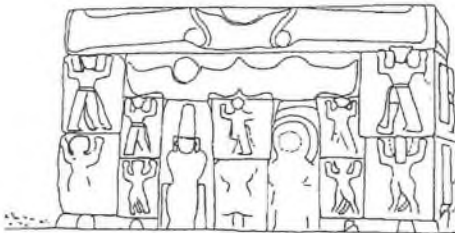
27

26

28

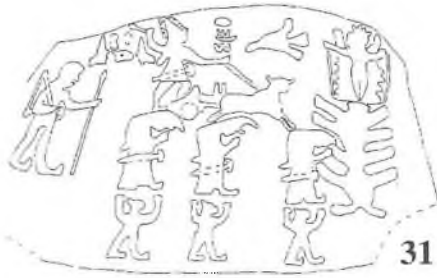

29

30

31

32

33

34

35

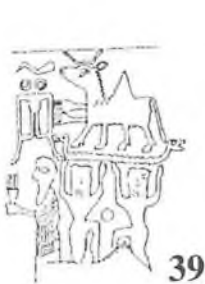
36

37

38

39

[*muwa]

+

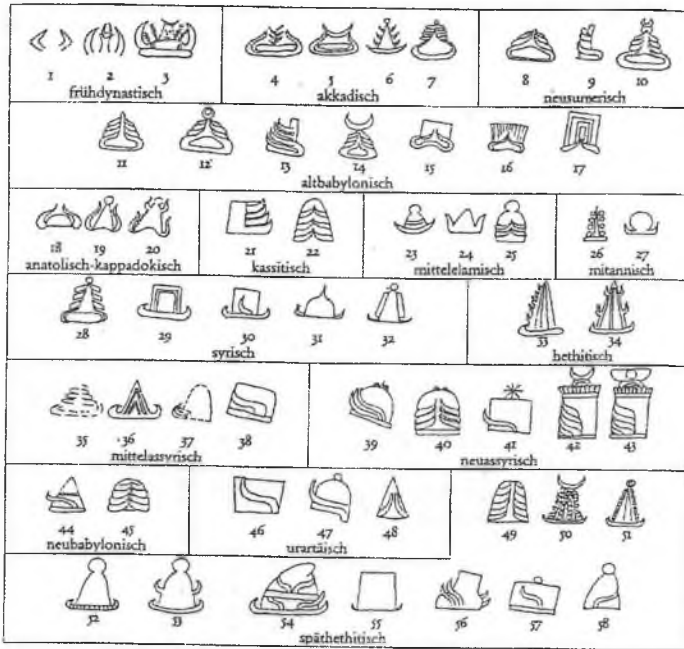
40

+

'á'

'á'

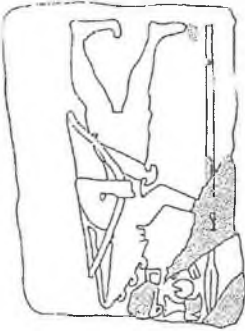
41

№	Kor. Schriftart K. Name	Belege	Katalog Wert Ew. im Text
45	(108) Stein mit "	I: 2, I: 10, im "Metall" H: I 20, III (Dupl).	mu I: 3, 23, 24 I B I; I C I
45a	108 Strickkopf mit H	I: 38, I: 39, I: 40, I: 41, I: 42. Stab: in Metall.	mu: I: 3, 23.
46	(109) Stein	H: I 42, H: 31, H: 42.	I B I 3 u.
46 Früh		H: I 13, H: 24, H: 25, H: 26, H: 27, H: 28, H: 29, H: 30. H: 26 Schriftzeichen: 217, 220, 221	
46a	109 Strickkopf	H: I 43, H: 79, H: 87, H: 88, H: 89, H: 223.	
47	107/9	H: I 153, H: 176.	mu (I) I C I.
48	107/11	H: I 42, H: 206, H: 222.	I C I
42 49		H: 20, H: 184.	

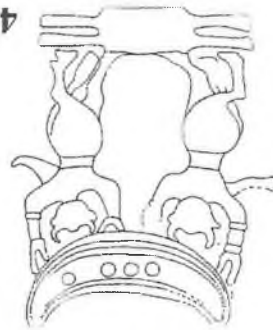
49

48

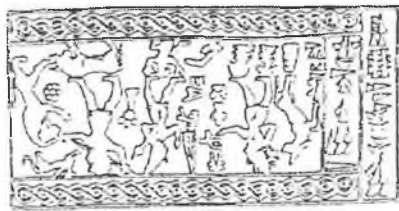
47

46

45

44

43

